

V BOJI ZA SLOBODU

**Protifašistický odboj v prešovskom regióne
v rokoch 1939 – 1945**

UNIVERSUM

V boji za slobodu

Protifašistický odboj v prešovskom regióne
v rokoch 1939 – 1945

V boji za slobodu

**Protifašistický odboj v prešovskom regióne
v rokoch 1939 – 1945**

Zostavili

Ján Krajkovič – Jozef Čorba – Peter Švorc

UNIVERSUM

2 0 1 9

V BOJI ZA SLOBODU

Protifašistický odboj v prešovskom regióne v rokoch 1939 – 1945

Zostavili: Ján Krajkovič – Jozef Čorba – Peter Švorc

Autori: Mikuláš Adzima, Jozef Bystrický, Jozef Danko
Nadežda Krajčová, Ján Krajkovič, Ján Krákorník
Demeter Kriško, Jozef Miko, Jozef Rodák
František Ruščák, Peter Šafranko, Oskar Šalko
Viliam Tarjányi ml., Zuzana Tokárová, Ján Varga

Autori básní: Milan Fabián
František Ruščák

Fotografie: Juraj Dorko, Pavol Hornák;
rodiny Emila Chlapečka, Imricha Jacko-Lysáka,
Antona Prídavku, Petra Radačovského, Il'ju Vološčuka;
Vojenský historický ústav Bratislava;
vydavateľstvo UNIVERSUM

Recenzenti: PhDr. Richard Pavlovič, PhD.
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Návrh obálky: Peter Švorc

Fotografia na obálke: Vojenský cintorín v Prešove (Foto Juraj Dorko)

*Publikácia vyšla s finančnou podporou Úradu vlády SR
a Prešovského samosprávneho kraja*

Vydal: Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o.,
Javorinská 26, 080 01 Prešov (www.universum-eu.sk)
Prešov 2019

ISBN 978-80-89946-10-5

OBSAH

Slovo na úvod	9
Unisono – ďakujeme (<i>František Ruščák</i>)	11
Spoločensko-politické pomery na východnom Slovensku v rokoch 1939 – 1945 z hľadiska činnosti mocensko-represívneho aparátu (<i>Zuzana Tokárová</i>)	13
Z vojenských dejín Prešova v rokoch 1939 – 1945 (<i>Jozef Bystrický</i>)	57
1. Rodáci z Prešova a jeho okolia v československých jednotkách sformovaných v zahraničí v rokoch 1939 – 1945 (<i>Jozef Bystrický</i>) ...	73
2. Príslušníci zahraničného odboja v ZSSR	81
Imrich Jacko Lysák (<i>Ján Krajkovič</i>)	82
Ján Novák (<i>Nadežda Krajčová</i>)	91
Peter Rožkanin (<i>Jozef Rodák</i>)	93
Peter Radačovský (<i>Ján Krajkovič</i>)	95
Fedor Ivančov (<i>Jozef Danko</i>)	96
Il'ja Vološčuk (<i>Jozef Danko</i>)	100
Viliam Tarjányi (<i>Viliam Tarjányi ml.</i>)	102
František Ruščák (<i>František Ruščák</i>)	105
3. Portréty odbojárov	111
Mária Bochinová (<i>Jozef Danko</i>)	112
Mikuláš Čanda (<i>Jozef Danko</i>)	113
Peter Jedinák (<i>Jozef Danko</i>)	115
Ján Kolesár (<i>Ján Krajkovič</i>)	118
Július Majný (<i>Ján Krajkovič</i>)	119
4. Veliteľ V. taktickej skupiny 1. čs. armády na Slovensku, generálmajor Emil Perko, in memoriam (<i>Jozef Bystrický</i>)	121
5. Protifašistický odboj v okrese Sabinov	125
Jozef Závacký (<i>Ján Krajkovič</i>)	127
Peter Hrabčák (<i>Ján Krajkovič</i>)	127
Toryskí vojaci v boji za slobodu našej vlasti v 2. svetovej vojne (<i>Ján Krajkovič</i>)	128
Obete vojny z Milpoša (<i>Mikuláš Adzima</i>)	131
Andrej Puľščák (<i>Ján Krajkovič</i>)	134
Juraj Kuzma (<i>Ján Krajkovič</i>)	135
Trpké osudy – Pavol Sontág, Michal Záleta (<i>Ján Krajkovič</i>)	136

6.	Protifašistický odboj vo Veľkom Šariši (<i>Ján Krajkovič</i>)	137
7.	SNP a partizánska činnosť na východnom Slovensku (<i>Jozef Danko</i>)	141
	Z histórie partizánskej jednotky „Čapajev“ a spomienky pamätníkov (<i>Peter Šafranko</i>)	147
	Ľudovít Kukurelli (<i>Ján Krajkovič</i>)	154
	Letci z Prešova 1944 – 1945 (<i>Oskar Šalko</i>)	162
	Anton Prídavok (<i>Jozef Miko</i>)	166
	Aladár Vaško (<i>Ján Krajkovič</i>)	168
	Janko Čurlík Zakutný (<i>Ján Varga Lipnický</i>)	169
	Michal Jenča (<i>Ján Varga Lipnický</i>)	171
	Janko Koločík (<i>Ján Varga Lipnický</i>)	173
	Vypálenie obce Zlatá Baňa (<i>Ján Krajkovič</i>)	176
8.	Aj ženy bojovali za slobodu (<i>Jozef Danko</i>)	179
9.	Portréty partizánov	193
	František Orlovský (<i>Ján Krajkovič</i>).....	194
	Juraj Kohút (<i>Ján Krajkovič</i>)	196
	Matej Záleta (<i>Ján Krajkovič</i>)	197
	Štefan Šoltýs (<i>Ján Krajkovič</i>)	198
	Jozef Marcin (<i>Ján Krajkovič</i>).....	199
	Pavol Ivanko (<i>Ján Krajkovič</i>).....	200
	Matej Červenák (<i>Ján Krajkovič</i>).....	201
	Ján Babej a Štefan Bartoš (<i>Ján Krajkovič</i>)	202
	Emil Chlapeček (<i>Ján Krajkovič</i>).....	203
	Ján Frimer (<i>Ján Krajkovič</i>)	204
	Zajatci počas SNP (<i>Ján Krajkovič</i>)	206
	Držitelia osvedčenia 255/1946 Zb. z. (<i>Ján Krajkovič</i>)	207
	31. august a 1. september 1944 (<i>Oskar Šalko</i>)	209
	Nikdy nezabudnem (<i>Ján Krákorník</i>)	212
	Radatice (<i>Ján Krajkovič, Demeter Kriško</i>)	215
10.	Februárová mobilizácia 1945 (<i>Ján Krajkovič</i>)	217
	Spomienka na Dušana Pončáka (<i>Demeter Kriško</i>)	220
	Na poctu slovo... (<i>František Ruščák</i>)	223
	Žaloba 20. storočia (<i>Milan Fabián</i>)	224
	Z úcty k padlým (<i>Milan Fabián</i>)	225
	Nezhojené jazvy (<i>Milan Fabián</i>)	226
	Svedectvá varujú (<i>Milan Fabián</i>)	229
	Slovo na záver (<i>František Ruščák</i>).....	233

VYHLÁŠKA

vlady Slovenskej republiky o stannom práve (štatáriume).

Vláda Slovenskej republiky podľa čl. I. zák. č. 168/1922 Sb. z. a n., § 1 zák. č. 203/1930 Sb. z. a n., dielu tretieho čl. 6 zák. č. 33/1940 Sl. z. a nariadenia bývalého uhorského ministerstva pravosúdia č. 9.550/1915 I. M. sa usnáša vyhlásiť s platnosťou počínajúc dňom 12. augusta 1944

stanné právo

(štatárium)

na celé územie Slovenskej republiky pre tieto trestné činy:

- a) pre zločiny vzbúry podľa §§ 153–155 zák. čl. V/1878 (v ďalšom texte „Trz“).
- b) pre zločiny vraždy (§ 278 Trz.), úmyselného zabitia (§§ 279 a 280 Trz.), lúpeže (§§ 344 až 349 Trz.), podpalačstva (§§ 422–424 Trz.), pre verejne nebezpečné poškodenia cudzieho majetku na vodných dielach, železniciach, lodiach, telegrafoch, telefonoch a dielach banských (§§ 429, 434–436, 439, 444 Trz. a § 14 zák. č. 197/1920 Sb. z. a n.) a zločiny proti verejnému zdravotníctvu podľa § 315 Trz.

Každý sa vyzýva, aby sa chránil od páchania trestných činov, na ktoré sa vzťahuje stanné právo.

Každá osoba podliehajúca občianskemu trestnému súdnictvu, ktorá po vyhlásení stanného práva na území Slovenskej republiky spácha niektorý z uvedených trestných činov, bude postavená pred stanný súd a potresce sa trestom smrti.

V Bratislave 11. augusta 1944

Alexander Mach,

minister vnútra
zástupca predsedu vlády

Prešov po bombardovaní

SLOVO NA ÚVOD

20. storočie sa do dejín ľudstva zapísalo dvoma svetovými vojnami. Druhá svetová vojna, ktorá vypukla 1. septembra 1939 a v Európe sa skončila 8. mája 1945 (v Ázii 2. septembra 1945, keď kapitulovalo Japonsko) ako prvá v dejinách zmazala rozdiely medzi frontom a zázemím. Zúčastnilo sa jej 61 štátov zo všetkých svetadielov s výnimkou Antarktídy a Južnej Ameriky, ale obyvateľstvo zúčastnených krajín predstavovalo až 80 % svetovej populácie. Obete tejto vojnovej kataklizmy predstavujú odhadom od 50 do 62 miliónov, čo bolo 2,5 % vtedajšej svetovej populácie. Do tohto počtu spadá približne 360 000 obyvateľov bývalého Československa, ktorí zahynuli nielen na frontoch druhej svetovej vojny, ale aj v zázemí a v koncentračných táboroch.

Slovensko, ktoré stálo po boku nacistického Nemecka, bezprostredné bojové operácie a vojnové hrôzy obchádzali až do roku 1944, čo ale neznamenalo, že sa všetci Slováci stotožnili s jeho režimom, so spoluprácou s Nemeckou ríšou a jej vojnovými cieľmi. Najmä po 22. júni 1941, keď Nemecko napadlo Sovietsky zväz, sa na území Slovenska začala čoraz intenzívnejšie rozvíjať ilegálna odbojová činnosť, ktorá podpísaním Vianočnej dohody v roku 1943 vyústila do prípravy celonárodného povstania. To vypuklo 29. augusta 1944, krátko nato, ako nemecké jednotky začali s obsadzovaním Slovenska. Začiatok Slovenského národného povstania vyhlásilo vojenské velenie v Banskej Bystrici na čele s pplk. Jánom Golianom vo večerných hodinách po prejave ministra národnej obrany Slovenskej republiky generála Ferdinanda Čatloša, ktorý slovenských vojakov vyzýval na zachovanie pokoja a nekladenie odporu nemeckým vojskám.

Východné Slovensko zohrávalo v plánoch povstaleckého velenia dôležitú úlohu, pretože tu boli dislokované dve divízie pod velením generála A. Malára, a hoci sa nepodarilo túto vojenskú silu zapojiť v plánovanej podobe do odboja, východné územie krajiny nezostalo v pasivite. Práve naopak, partizánske skupiny, ktoré tu operovali už pred vypuknutím SNP, dezertujúci vojaci i obyvateľstvo východoslovenských dedín a miest sa aktívne zapojili do protifašistického odboja a v boji za slobodu boli ochotní položiť aj svoje životy.

SNP sa tak stalo nielen prejavom nesúhlasu s vtedajším režimom, ale bolo otvoreným prihlásením sa slovenského národa k demokratickým tradíciám. Vďaka tomu bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny sa Slovensko nestalo súčasťou porazených krajín, ale postavilo sa na stranu víťazov.

Odkaz SNP patrí medzi dôležité odkazy našich predkov svojim nasledovníkom vrátane súčasnej generácie. Túto jeho hodnotu a dôležitosť chce vyzdvihnúť aj Slovenský zväz protifašistických bojovníkov i jeho prešovský oblastný výbor. Ten nadviazal spoluprácu s odborníkmi z Vojenského historického ústavu v Bratislave, Prešovskou univerzitou i vydavateľstvom UNIVERSUM, aby v spolupráci s ďalšími odborníkmi, pamätníkmi i príbuznými slovenských, rusínskych i ukrajinských odbojárov pripravili na vydanie zborník s názvom ***V boji za slobodu. Protifašistický odboj v Prešovskom regióne v rokoch 1939 – 1945.***

Zborník je akousi skladačkou odborných štúdií od autorov PhDr. Zuzany Tokárovej, PhD., a plk. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc., krátkych biografických portrétov východoslovenských odbojárov, príslušníkov partizánskych skupín, vojakov I. čsl. armádneho zboru i beletrizovaných príbehov z obdobia druhej svetovej vojny. Tie by mali čitateľovi plastickejšie predstaviť život našich predkov vo vojnových rokoch, ich obavy, utrpenie, ale i vôľu žiť v demokratickom a slobodnom svete. Zaradené básne Františka Ruščáka a Milana Fabiána s témou odboja sú nielen umeleckým, ale aj citovým doplnkom predkladanej knižnej publikácie, ktorý, možno sprostredkovane, ale o to intenzívnejšie prenikne do citlivej duše čitateľa.

Knihou by sme chceli osloviť najmä mladú generáciu – študentov na stredných školách, ktorí sú dnes zahltení množstvom rozporuplných informácií nielen o druhej svetovej vojne, ale aj o SNP, o slovenskom štáte, holokauste, odboji,..., aby sa dozvedeli, že aj z ich blízkeho okolia, či už v dedine alebo meste, žili ľudia, ktorí neváhali bojovať za pravdu a za ňu obetovať svoj život. A čo je dôležité – aby poznali, že vojna nikdy nebola a ani nikdy nebude romantickým dobrodružstvom, zaujímavým príbehom na filmovom plátne, ktorý sa stratí, len čo opustíme kinosálu alebo vypneme televízor, že vždy bola drámou, ktorá tvrdo a nekompromisne poznačila každého jej účastníka nech sa nachádzal kdekoľvek – na fronte, v zázemí, väzniciach, koncentračných táboroch, že sa nestratila zo života jej aktérov otočením vypínača či stlačením tlačidla „off“ na televíznom ovládači...

Zostavovatelia

Unisono – ďakujeme

*Pristav sa na chvíľu, priateľu,
keď pôjdeš po tomto mlkvom mieste
vo všedný deň a či v nedeľu,
pristav sa pri tých, čo išli po ťažkej ceste
a mlčky i v pokore vyslov im vďaku –
za pokojné dnešné dni a tiché noci,
za čisté rána s vôňou čerstvej rosy,
za to, že zase kvitne nový máj
v slobodnom lone matky zeme;
hej, priateľu, dneska to dobre vieme
a práve preto vyslov za nás nahlas
ď a k u j e m e –
vám, čo zatiahli ste špinavú oponu
krvavej drámy na javisku sveta,
vám, hrdinovia krajov spod Tatier,
vám, molodci, spoza Nevy i Uralu
čo naveky ste zastavili
kruté pyramídy
stavieb – plodov chorých mozgov
tých, čo pod stálou hrozbou
vnútili svetu dnešných čias
trýznivé chvíle panychídy...,
vám, mierotvorcom, poslom nových
rozkvitnutých májov.
Dnes, keď znova kvitne orgován,
otvárame vďačne naše duše
ako bránu slobody dokorán...,
vám, čo dlho spite svoj večný sen
o slobode detí vašich detí...;
sedemdesiatjeden – rok za rokom letí.
Z popola a ruín vyrástli
nové plody zeme.
Zabudnúť nemožno.
My to dobre vieme,
a preto vždy a vrúcne
tu pokorne a kajúcne
unisono vypovieme –
ď a k u j e m e !*

František Ruščák

SPOLOČENSKO-POLITICKÉ POMERY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945 Z HĽADISKA ČINNOSTI MOCENSKO-REPRESÍVNEHO APARÁTU*

Zuzana Tokárová

Východné Slovensko predstavovalo v období slovenského štátu špecifickú oblasť, ktorá v porovnaní so zvyškom Slovenska disponovala viacerými charakteristickými črtami do určitej miery determinovanými geografickou polohou i dovtedajším historickým a kultúrno-spoločenským vývojom územia. Už v čase Rakúsko-Uhorska patrila táto oblasť, predovšetkým v dôsledku chýbajúceho aktívnejšieho politického i spoločenského života či impulzov produktívneho hospodárstva, medzi najzaostalejšie časti monarchie ležiace na periférii a relatívne izolované od ostatných oblastí krajiny. Región bol navyše pod tlakom maďarských vládncích kruhov na začiatku 20. rokov 20. storočia podrobený silným dezintegračným a asimilačným snahám i úsiliu o jeho izolovanie od zvyšku Slovenska.¹ Napriek postupnému zlepšovaniu celkovej situácie ostával tento priestor naďalej hospodársky, sociálne i kultúrne zaostalý s veľmi nízkou životnou úrovňou, čo sa v zásadnej miere nezmenilo ani po vzniku Slovenského štátu.² Na osobitosti regiónu navyše pridával mnohonárodnostný charakter a s ním spojené i pestré konfesijné zloženie obyvateľstva vyznačujúce sa výrazne vyšším podielom židovského a gréckokatolíckeho vierovyznania. Zmienené faktory v zásade znamenali, že viaceré kľúčové spoločn-

* Príspevok obsahovo vychádza z môjho staršieho textu a je dopracovaný vďaka podpore grantového projektu VEGA MŠ SR č. 1/0184/17.

1 Bližšie k problematike pozri: TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In ŠVORC, Peter – DANILÁK, Michal – HEPPNER, Harald (Eds.). *Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Prešov; Graz: Universum, 2002, s. 215-219. TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307-329.

2 Pozri: PEKÁR, Martin. Prešov 1938 – 1945: Kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Belo Klein-Tenoskalský. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov: ŠVK Prešov, 2011, s. XXXV.

sko-politické udalosti, ktoré sa v priebehu rokov 1939 – 1945 odohrali, prebiehali v tejto oblasti vlastným tempom a vlastnou intenzitou.

Už na jeseň 1938 sa oblasť východného Slovenska ocitla vo víre turbulentných udalostí. Okrem šírenia nacionalistickej propagandy a silných autonomistických snáh zo strany Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLSĽ), v dôsledku ktorých sa vo všetkých okresných mestách východného Slovenska konali na podporu autonómie mnohé zhromaždenia a rôzne protičeské, protimaďarské i protižidovské demonštrácie, musel región čeliť silnejúcemu tlaku zo strany príslušníkov národnostných menšín, osobitne maďarskej menšiny. Maďarská vláda sa nevzdávala snahy o revíziu Trianonskej zmluvy a posunutie spoločnej slovensko-maďarskej hranice na úkor Slovenska, v záujme čoho sa pokúšala o destabilizáciu vnútropolitických pomerov v ČSR a vytvorenie zdania možného rozpadu republiky. Zatiaľ čo sa na medzinárodnej scéne pokúšala o dosiahnutie podpory Nemecka a Talianska a dotlačenie československej vlády k poskytnutiu sebaurčovacieho práva národnostiam východného Slovenska, priamo v priestore regiónu, predovšetkým v pohraničných oblastiach sa jej vďaka početnej maďarskej menšine darilo pomerne úspešne rozširovať separatistické hnutie, propagovať rôzne promaďarské heslá, organizovať protištátne petície a navodzovať atmosféru chaosu.³ Úspech HLSĽ v podobe naplnenia autonomistických snáh a vyhlásenia autonómie Slovenska 6. októbra 1938 zakrátko sprevádzal triumf Maďarska, ktoré na základe viedenského arbitrážneho rozhodnutia z 2. novembra 1938 dosiahlo posunutie južnej slovensko-maďarskej hranice. Okrem straty rozsiahleho územia s vyše 850-tisíc obyvateľmi⁴ a narušenia dopravných, hospodárskych, komunikačných či sociálnych väzieb znamenala Viedenská arbitráž výrazný zásah do pomerov východného Slovenska, ktorý následne ovplyvnil vývoj regiónu v nasledujúcom období.

So spomínanými rýchlo sa meniacimi spoločensko-politickými udalosťami boli konfrontované takmer všetky oblasti života spoločnosti. Preskupením moci v prospech HLSĽ a budovaním autoritárneho režimu dochádzalo k postupnému zvyšovaniu represívnej funkcie štátneho aparátu, v súvislosti s čím sa jedným z rozhodujúcich nástrojov novonastoleného režimu stal mocensko-represívny aparát, výlučne disponujúci dostatočnými prostriedkami k upevňovaniu mocenských pozícií HLSĽ a zabraňova-

3 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 16, 19.

4 DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava: Veda, 1991, s. 169.

niu akýchkoľvek prejavov nesúhlasu opozície či odporu z radov obyvateľstva. Každá zásadnejšia zmena spoločensko-politickej situácie, ktorá sa v priebehu nasledujúcich rokov odohrala, sa premietla i v charaktere a činnosti mocensko-represívneho systému, od počiatočných personálnych výmen až po rozsiahle zmeny v štruktúre, metódach či v rozsahu jeho činnosti, ktoré v podmienkach nedemokratického režimu znamenali postupnú radikalizáciu. Sledovanie činnosti a opatrení mocensko-represívneho mechanizmu v špecifických podmienkach východného Slovenska umožňuje zachytiť vývoj spoločensko-politických pomerov v regióne a prispieva k lepšiemu pochopeniu jeho osobitostí.

Celková situácia v systéme bezpečnostných orgánov na Slovensku bola v čase nástupu HŠĽS k moci relatívne nepriaznivá. Sieť bezpečnostných zložiek tvorila ešte z obdobia predmníchovského Československa len pomerne riedka sieť policajných úradov a četníckych staníc zaisťujúcich verejnú bezpečnosť, pokoj a poriadok v mestách a dedinách⁵ a staníc finančnej stráže zabezpečujúcich hranice štátu. Na východnom Slovensku bolo kľúčovým prvkom pri zaisťovaní bezpečnosti Policajné riaditeľstvo v Košiciach⁶, ktoré pri svojich aktivitách spolupracovalo s jednotlivými okresnými úradmi a četníckymi stanicami a vykonávalo policajnú agendu na celom území regiónu.⁷ Zlomové udalosti jesene 1938 znamenali pre bezpečnostnú sieť vážne narušenie. Najmä v dôsledku straty pohraničných území Slovenska po Viedenskej arbitráži bolo nevyhnutné reorganizovať a presídliť väčšinu štátnych orgánov z odstúpených pohraničných oblastí

5 Blížšie k problematike výkonu štátnej polície pozri napr.: KAČÍK, Eduard. *Polícia vo vývoji verejnej správy*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru Slovenskej republiky, 1996. 141 s.

6 Policajné riaditeľstvo v Košiciach bolo zriadené v decembri 1920 vyhláškou MV č. 646/1920 Sb. z. a n. zo dňa 18. decembra 1920. Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920 – 1950, dočasný inventár, s. 2-5.

7 Od 1. októbra 1923 do 31. októbra 1934 pôsobil popri Policajnom riaditeľstve v Košiciach aj Policajný komisariát v Prešove, ktorý bol samostatným policajným úradom I. inštancie a sídlil v budove bývalého župného úradu v Prešove. Na čele komisariátu stál hlavný policajný komisár Ladislav Števonka, ktorý dovtedy pôsobil na Policajnom riaditeľstve v Košiciach. Pôsobnosť policajného komisariátu sa vzťahovala na územie mesta Prešov. Po jeho zrušení prešla pôsobnosť komisariátu vo veciach policajnej správy opäť na Okresný úrad v Prešove. Štátny archív (ďalej ŠA) v Prešove, f. Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945 (ďalej OÚ PO), šk. 1, inv. č. 1038/1923 prez.; Vyhláška župana zo 6. októbra 1923; inv. č. 203, rok 1935, odovzdanie policajného úradu v Prešove.

do nových (zväčša dočasných) sídel a konsolidovať spoločenské pomery. V priebehu 5. – 10. novembra 1938, teda v čase, keď boli česko-slovenské vojenské a civilné orgány povinné vyprázdniť a odovzdať maďarským orgánom určené územie, boli z odstúpených oblastí evakuované štátne a policajné úrady a inštitúcie a zároveň bola urobená úprava obvodov četníckych staníc i oddelení finančnej stráže. Jednou z najzávažnejších zmien vyplývajúcich z Viedenskej arbitráže pre východné Slovensko bola strata Košíc, ktoré dovtedy zastávali pozíciu metropoly východu a zohrávali významnú úlohu nielen v politickej sfére, ale i v hospodárskom a kultúrnom živote, obchodné vzťahy nevynímajúc.⁸ Dňa 10. novembra 1938 boli Košice ako súčasť arbitrážneho územia odstúpené Maďarsku a pozíciu novej metropoly východu prevzalo mesto Prešov, dovtedy druhé najväčšie mesto na východnom Slovensku.⁹ Bezprostredne po arbitráži bola do Prešova presťahovaná i väčšina dôležitých politických a kultúrnych inštitúcií.¹⁰ Výsledkom procesu zmien bolo okrem iného i zriadenie Policajného riaditeľstva v Prešove¹¹, do agendy ktorého bola neskôr presunutá väčšia časť spisového materiálu a zariadenia bývalého košického policajného riaditeľstva a ktoré sa v nasledujúcich rokoch stalo rozhodujúcim orgánom mocensko-represívneho aparátu na východnom Slovensku.¹² Súbežne so zriadením Policajného riaditeľstva v Prešove bol na jeseň 1938 na východ-

-
- 8 PEKÁR, Martin. Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938. In REGINÁČOVÁ, Nikola – BOJKOVÁ, Alžbeta (Eds.). *Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2013, s. 75-76.
 - 9 Pôvodných 88 obcí Prešovského okresu sa po Viedenskej arbitráži rozšírilo o ďalších 28 obcí bývalého Košického okresu. Zatiaľ čo malo mesto Prešov v roku 1938 (podľa sčítania z roku 1930) 21 775 obyvateľov, v čase sčítania obyvateľstva v roku 1940 už malo 24 394 obyvateľov, čím sa po Bratislave a Trnave stalo tretím najväčším mestom na Slovensku. Pozri: *Lexikon obcí Slovenskej republiky*. Bratislava: Štátny štatistický úrad, 1942, s. 79.
 - 10 Bližšie k problematike pozri: PEKÁR, Martin. Evakuácia významných úradov..., s. 74-80.
 - 11 Policajné riaditeľstvo v Prešove bolo zriadené vyhláškou ministra vnútra Slovenskej krajiny č. 34/1938 Úr. n. z 10. novembra 1938 o zriadení policajného riaditeľstva v Prešove. Vo vedení Policajného riaditeľstva sa vystriedali traja policajní riaditelia. Do januára 1940 funkciu zastával Koloman Bielický, od začiatku roku 1940 do polovice roku 1942 bol riaditeľom Gustáv Pongrácz a od júla 1942 bol posledným policajným riaditeľom Pavel Macháček, zastávajúci post až do evakuácie policajného riaditeľstva v roku 1944.
 - 12 Územná pôsobnosť Policajného riaditeľstva v Prešove spadala na celú oblasť východného Slovenska a po reorganizácii verejnej správy v januári 1940 spa-

nom Slovensku zriadený aj Štátny policajný úrad v Michalovciach¹³, s ktorým policajné riaditeľstvo úzko koordinovalo svoju činnosť a po úpravách v obvodoch pôsobnosti dotknutých četníckych staníc a oddelení finančnej stráže v priebehu novembra a decembra 1938 sa na čas ustálila organizácia bezpečnostných zložiek i v pohraničí.

Od autonómie k samostatnosti

Hektické udalosti odohrávajúce sa na jeseň 1938 a predovšetkým oklieštenie východného Slovenska vrátane straty dôležitých Košíc mali za následok zvyšovanie napätia a zhoršovanie pomerne nepriaznivej situácie v regióne. S ohľadom na viaceré štátno-bezpečnostné hrozby režim prostredníctvom bezpečnostných zložiek pozorne sledoval pomery na východe krajiny vrátane nálad domáceho obyvateľstva a dôkladne monitoroval situáciu v pohraničných oblastiach, predovšetkým v súvislosti s pohraničnými incidentmi a ilegálnymi prechodmi cez štátne hranice. Práve v dôsledku Viedenskej arbitráže sa v okresoch bezprostredne susediacich s Maďarskom začali sústreďovať zbehovia a množiť výtržnosti i roztržky vojakov a četníkov s miestnym obyvateľstvom.¹⁴ Zároveň dochádzalo k permanentnému porušovaniu hranice a hromadnému prisťahovalectvu z odstúpeného územia, odkiaľ sa snažili obyvatelia utekať pre nespokojnosť so životnými, sociálnymi alebo hospodárskymi podmienkami, alebo z obavy z prívleťmi tvrdého zaobchádzania maďarských úradov so Slovákmí. Hlavná vlna náporu utečencov smerovala do Prešove,

dala na všetky okresy Šariško-zemplínskej župy, vrátane príslušného okresu Dobšiná, v tom čase administratívne pripadajúceho do Pohronskej župy.

- 13 Výber Michaloviec ako miesta zriadenia ŠPÚ bol prirodzeným krokom vychádzajúcim z postavenia mesta v rámci regiónu. Michalovce s približne 14-tisíc obyvateľmi boli metropolou Zemplína a sídlom viacerých dôležitých úradov (okresný úrad, okresný a krajský súd, četnícke veliteľstvo, berná správa a berný úrad, dôchodková kontrola, školský inšpektorát a pod.). Michalovský ŠPÚ bol zriadený vyhláškou ministra vnútra č. 35/1938 Úr. n. z 10. novembra 1938 o zriadení štátneho policajného úradu v Michalovciach, avšak fungoval len do apríla 1941, keď bol spolu s viacerými štátnymi policajnými úradmi zrušený. Pozri: Michalovce – hlavné mesto Zemplína. In *Slovenská sloboda*, 1939 (Turice), roč. II, č. 122, s. 6; Vyhláška ministra vnútra č. 35/1938 Úr. n. z 10. novembra 1938 o zriadení štátneho policajného úradu v Michalovciach; Vyhláška č. 78/1941 Sl. z. zo dňa 22. apríla 1941.
- 14 V dôsledku toho bolo pre okresy Veľké Kapušany, Kráľovský Chlumeč (Kráľovský Chlmeč), Trebišov, Michalovce, Humenné a Medzilaborce vyhlásené stanné právo. PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 24.

do ktorého okrem množstva evakuovaných osôb len v priebehu dvoch týždňov po arbitrácii prišlo viac ako 900 utečencov vrátane nežiaducich osôb (vyzvedačov, tulákov či žobrajúcich detí).¹⁵ V tom čase ešte neustálené štátne hranice strážil nedostatočný počet príslušníkov finančnej stráže, ktorým museli vypomáhať oddiely vojska i četnicke stanice v pohraničí.¹⁶ Nezriedka sa stávalo, že na výpomoc pri spravodajských aktivitách boli využívaní aj miestni obyvatelia pohraničných obcí.¹⁷ Pre mnohé prípady ilegálnych prechodov bola zavedená presná kontrola pohybu osôb prechádzajúcich štátnou hranicou v smere z maďarského územia na územie Slovenskej krajiny i pravidelné kontroly cestujúcich v autobusoch smerujúcich od maďarských hraníc.¹⁸

Predovšetkým multietnický charakter východného Slovenska bol dôvodom zvýšeného monitorovania činnosti jednotlivých národnostných menšín v regióne. Obzvlášť príslušníci maďarskej menšiny predstavovali v súvislosti s neuspokojenými a stále pretrvávajúcimi ambíciami maďarskej vlády pričlenením východného Slovenska k Maďarsku vážne štátne-bezpečnostné ohrozenie, napriek tomu, že sa počet jej príslušníkov na východe po odstúpení arbitrážneho územia značne znížil.¹⁹ Na prelome rokov 1938/1939 bola v oblastiach slovensko-maďarskej demarkačnej čiary i po Viedenskej arbitrácii rozširovaná promaďarská propaganda a najmä v obciach s vyšším podielom obyvateľstva maďarskej národnosti sa organizovali protištátne petície či agitačné, letákové a podpisové akcie na odstúpenie ďalších pohraničných oblastí. V rámci snahy pripojiť slovenské územie k Maďarsku sa množili pohraničné konflikty a šírili sa správy o vysielaní maďarských spravodajcov na Slovensko, aktivizovaní maďarských agentov z radov bývalých vojenských dôstojníkov či o prítomnosti

15 PEKÁR, Martin. *Prešov 1938 – 1945...*, s. XXV.

16 Bližšie k problematike pozri: HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomezie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 39.

17 ŠA v Prešove, f. Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti pri Policajnom riaditeľstve v Prešove (1927) 1938 – 1945 (ďalej ÚŠBO-P), šk. 26, Mat 60/2, správa Veliteľstva 3. divízejnej oblasti z 22. novembra 1939.

18 ŠA v Prešove, f. Policajné riaditeľstvo v Prešove (1938) 1939 – 1944 (ďalej PR PO), šk. 1, inv. č. 8 (1), Kniha prezidiálnych obežníkov, č. 1403/1939 prez., prezidiálny obežník z 25. februára 1939.

19 V rámci východného Slovenska boli príslušníci maďarskej menšiny koncentrovaní v pohraničných okresoch Trebišov, Michalovce a Prešov. Pozri: *Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940*. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946 (1. 7.), roč. 1, č. 1, s. 18.

rôznych podozrivých osôb v regióne, ktorých cieľom bolo získať čo najviac informácií o miestnych pomeroch alebo vzbudiť na Slovensku nepokoje, prípadne vyvolávať neistotu medzi domácim obyvateľstvom.²⁰ Poplašné správy o chystaných akciách maďarského vojska, resp. maďarských ilegálnych teroristických jednotiek *Szabadsapatok* sa pritom na Slovensko najčastejšie dostávali so slovenským obyvateľstvom prichádzajúcim z odstúpeného územia alebo od maďarských vojakov v pohraničí, ktorí v snahe navodiť zmätok medzi obyvateľmi v pohraničných obciach rozširovali informácie o chystanom vpáde na Slovensko či o prípravách na obsadenie niektorých slovenských obcí, prípadne celého územia Slovenska. Miestne obyvateľstvo reagovalo na tieto a podobné správy relatívne dramaticky, stále znepokojené z dôsledkov Viedenskej arbitráže pripisovalo poplašným správam prehnaný význam, rozširovalo ich ďalej a samo sa tak nevedomky stávalo nástrojom maďarskej agitácie.²¹ Regionálne bezpečnostné orgány sa z tohto dôvodu za spoluúčasti vojenských orgánov zapojili do spravodajských aktivít a nariadili sledovanie všetkých bývalých dôstojníkov, študentov i politických funkcionárov maďarskej národnosti a ich korešpondencie, prevádzali previerky štátnych zamestnancov vrátane ich rodinných príslušníkov, vykonávali dôkladné razie v pohraničných okresoch a sledovali podozrivé osoby.²²

S vyhlásením autonómie Slovenska zároveň vzrástli i aktivity Rusínov na východnom Slovensku, ktorí aj napriek stratám po Viedenskej arbitráži patrili k najpočetnejším menšinám regiónu.²³ V jesenných mesiacoch roku 1938 čoraz aktívnejšie vyvíjali úsilie o posunutie spoločnej hranice na západ a pripojenie územia východného Slovenska až po Poprad k au-

20 PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2007, s. 76.

21 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 26, Mat 25/4, správa Krajského veliteľstva četníctva v Bratislave Policajnému riaditeľstvu v Prešove z 11. 1. 1939.

22 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 25, Mat 30/3, hlásenie policajného riaditeľa v Prešove zo 16. 12. 1938.

23 Podľa sčítania ľudu z roku 1940 sa v Šarišsko-zemplínskej župe nachádzalo viac ako 50-tisíc Rusínov, čo tvorilo viac ako 11 %-ný podiel prítomného obyvateľstva župy. Sústreďení boli najmä v severovýchodných okresoch regiónu, najhustejšie v okresoch Medzilaborce a Vyšný Svidník, kde tvorili viac ako polovicu miestneho obyvateľstva. Pozri: *Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940*. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946 (1. 7.), roč. 1, č. 1, s. 18.

tonómnej Podkarpatskej Rusi.²⁴ Kým dovtedy boli rusínske a ukrajinské agitácie v priestore východoslovenských okresov vládou vnímané len ako okrajový problém miestneho charakteru, po čoraz častejších hláseniach o pripravovaných protislovenských letákových agitáciách v duchu „Šariš Šarišanom“ alebo „Zemplín Zemplínčanom“ či petíciách za pripojenie obcí k Podkarpatskej Rusi²⁵, bolo nutné rusínskej otázke venovať zvýšenú pozornosť. Už v druhej polovici októbra 1938 bolo totiž hnutie vo forme podpisových akcií a manifestácií rozšírené takmer vo všetkých okresoch východného Slovenska.²⁶ Značnú nevýhodu pri dosahovaní požiadaviek pre rusínsku menšinu však predstavovala jej nejednotnosť, tak národná (etnická), ako aj politická, konfesionálna a sociálna, od ktorej sa následne odvíjal i postoj režimu voči Rusinom a ich aktivitám.²⁷ Slovenská vláda a riadiace orgány kvôli strácajúceму prehľadu v činnosti viacerých smerov požadovali ich politické a národné zjednotenie, ktorému podmieňovali i riešenie ich postavenia v štáte.²⁸ Odmietavý postoj k rusínskej menšine zároveň pramenil z neustáleho podozrievania rusínskej inteligencie, ale i menšiny ako celku, z promaďarskej orientácie a úzkeho prepojenia s gréckokatolíckou cirkvou, ktorá sa najmä pre jej často radikálne stanoviská voči nacionalistickým postojom slovenskej vlády netešila podpore najvyšších predstaviteľov režimu. Ich vzájomný vzťah bol v neskoršom období sprevádzaný neustálym napätím a snahami režimu zasahovať do

24 Realizáciu autonómie Podkarpatskej Rusi odsúhlasila pražská vláda pod tlakom 8. októbra 1938 a 11. októbra 1938 bola vymenovaná prvá autonómna vláda Podkarpatskej Rusi na čele s A. Bródym. Pozri: ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 244-245.

25 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov: Universum, 2003, s. 360.

26 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 23.

27 Medzi príslušníkmi rusínskej menšiny sa vyformoval tzv. proruský autonomistický smer posilnený najmä príchodom početnej ruskej emigračnej vlny po revolúcii v Rusku, ktorého prívrženci boli po 14. marci 1939 obvinení z promaďarskej orientácie a smer v priebehu nasledujúcich rokov takmer zanikol. Druhým bol najpočetnejší a najsilnejší rusínsky smer, s ktorým o pozície súperil tretí – ukrajinský smer. Bližšie pozri: PEKÁR, Martin. Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a alternatívy jej riešenia. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (Eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 296, 299.

28 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 43.

záležitostí gréckokatolíckej cirkvi.²⁹ Na prelome rokov 1938/1939 boli aktivity príslušníkov rusínskej menšiny v oblasti východného Slovenska zväčša spájané s maďarskými mocenskými záujmami,³⁰ a preto bezpečnostné zložky venovali hláseniam o rusínskych a ukrajinských agitáciách za pripojenie východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi stálu pozornosť a osobitne monitorovali i gréckokatolíckych duchovných a učiteľov podozrivých zo spolupráce s Maďarskom. Práve gréckokatolícki kňazi maďarského zmýšľania, ktorí sa hlásili k ruskej národnosti, podnecovali a podporovali rusínsky separatizmus a v duchu hesla „*čo gréckokatolík to Rus*“ žiadali vo svojich agitáciách pripojenie východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi. Do tejto agitáčnej vlny sa zapojili i maďarsky orientovaní Rusíni, ktorí pod dojomom protištátnej propagandy, šírenej najmä tlačou, považovali správy o chystanom pripojení Podkarpatskej Rusi k Maďarsku za zaručené.³¹ Navyše sa začiatkom roka 1939 v oblasti Šariša a Zemplína rozšírili nepravdivé a účelovo zamerané správy o uzavretí dohody medzi česko-slovenskou, maďarskou a poľskou vládou o blížiacom sa pripojení územia východného Slovenska spolu s Podkarpatskou Rusou k Maďarsku a Poľsku, čo spôsobovalo znepokojenie i medzi slovenským domácim obyvateľstvom.³²

Prakticky bezprostredne po nástupe HSLS k moci sa jednou z prioritných vnútropolitických úloh vlády stala otázka postavenia židovského obyvateľstva. Najaktuálnejšia bola práve na východe republiky, kde

29 Viac k problematike pozri napr.: PEKÁR, Martin – TOKÁROVÁ, Zuzana. K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých prameňov (sonda do problematiky). In CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana (Eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 47-62. BORZA, Peter. Konflikt prešovského biskupa Pavla Petra Gajdiča, OSBM s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (Eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovаниami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007, s. 143-149.

30 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica...*, s. 359-360, 365.

31 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 25, Mat 30/3, správa policajného riaditeľa zo 16. 12. 1938.

32 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica...*, s. 367-268.

sa nachádzala najvyššia koncentrácia Židov v rámci Slovenska.³³ V regióne sa zakrátko po vyhlásení autonómie začala systematicky a intenzívnejšie rozširovať antisemitská propagandistická kampaň rozširujúca heslá „*Von so židmi! Slovensko Slovákom, Palestína židákom!*“³⁴ a v regionálnej tlači sa pravidelne objavovali protižidovské články zdôrazňujúce najmä potrebu revízie a konfiškácie židovského majetku. Ostrá kampaň v jednotlivých okresoch regiónu sa rozprúdila predovšetkým voči židovským majiteľom obchodov či zástupcom menších pobočiek finančných ústavov, ktorí zväčša disponovali nemalým majetkom (hoci z hľadiska celoslovenského priemeru patrili k najchudobnejším),³⁵ alebo ako členovia okresných živnostenských spoločenstiev počtom vysoko prevyšovali ostatných kresťanských členov.³⁶ Terčom antisemitských výtržností, fyzických útokov

Protižidovské nápisy „zdobily“ aj stĺpy oplatenia pred františkánskym kostolom v Prešove

- 33 Zatiaľ čo z hľadiska celoslovenského územia predstavovalo židovské obyvateľstvo podľa oficiálneho sčítania ľudu v roku 1940 približne 3 % prítomného obyvateľstva, v Šarišsko-zemplínskej župe tvorili Židia viac ako 6 %. Pozri: *Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940*. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946 (1. 7.), roč. 1, č. 1, s. 18; *Náboženstvo prítomného obyvateľstva v roku 1940*. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946 (1. 7.), roč. 1, č. 1, s. 18-19.
- 34 K židovskej otázke. In *Šariš*, 1938 (4. 11.), roč. IX, č. 43, s. 3.
- 35 ŠA v Prešove, f. OÚ PO, šk. 19, inv. č. 208, správa okresného náčelníka.
- 36 Bližšie k jednotlivým prejavom antisemitizmu na východnom Slovensku pozri napr.: MICHNOVIČ, Imrich. *Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v ob-*

či vyhrážok sa v tomto období najčastejšie stávali židovskí maloobchodníci. Policajné orgány i miestne úrady boli k podobným udalostiam pomerne ľahostajné, incidenty nevyšetrili alebo označili za nevhodné, ale v dôsledku nárastu antisemitskej atmosféry v spoločnosti za ospravedlniteľné.³⁷ V súvislosti s radikalizáciou protižidovských postojov po získaní moci HSLS využila slovenská vláda stratu pohraničnej oblasti k uskutočneniu prvých deportácií židovského obyvateľstva zo slovenského územia a k zamedzeniu pohybu osôb nachádzajúcich sa na odstúpenom území. Na základe rozhodnutia predsedu vlády zo 4. novembra 1938 bolo okresným úradom nariadené zadržať všetkých nemajetných Židov vo svojich správnych obvodoch a vyvieť ich na územie, ktoré malo pripadnúť Maďarsku, čím sa v priestore východného Slovenska rozbehla intenzívna vysídľovacia akcia. V jej dôsledku boli na odstúpené územie vyvezené stovky židovských osôb. Pritom sa zreteľne prejavil antisemitský postoj a zjavná zaangažovanosť niektorých okresných úradov či príslušníkov četníctva a Hlinkovej gardy (HG), ktorí začali s okamžitým zatýkaním a už v čase pred uskutočnením zmien v rozhodnutí či uzákonením samotného nariadenia vysídľovali najchudobnejších židovských občanov bez hmotných majetkov za nové hranice. V slovensko-maďarskom pohraničí sa takto vysídlené židovské obyvateľstvo stalo terčom politických machinácií maďarských a slovenských úradov odmietajúcich deportovaných Židov prijať na svoje územie, až napokon skončilo úsilie vlády neúspechom a tábory v pohraničnej oblasti boli zrušené.³⁸ Zmienené prejavy antisemitskej atmosféry boli len prvým z mnohých krokov protižidovskej politiky slovenskej vlády i regionálnych úradov, ktoré v nasledujúcich rokoch nabrali značne ostrejší ráz.

Multietnický charakter východného Slovenska ďalej dotvárali ďalšie národnosti – poľská, rómska, česká i nemecká, ktorých príslušníci boli síce vzhľadom na podstatu autoritárskeho režimu pod stálym dohľadom bezpečnostných zložiek, pre režim však v podmienkach východoslovenského regiónu nepredstavovali väčšie štátno-bezpečnostné ohrozenie. Pla-

dobí autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In PEKÁR, Martin (Ed.). *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov: ManaCon, 2002, s. 62-70.

37 Bližšie pozri: KAMENEC, Ivan. Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Forum historiae*. [online]. 2011, roč. 5, č. 2, s. 98 [cit. 2014-4-30]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/kamenec.pdf>

38 HLAVINKA, Ján. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: ÚPN, 2007, s. 41-42.

tilo to najmä pre príslušníkov poľskej menšiny, ktorých podiel bol v rámci regiónu zanedbateľný a ich aktivity nevyžadovali zo strany bezpečnostných zložiek špeciálne zákroky.³⁹ Naopak, podiel príslušníkov rómskeho etnika bol v regióne pomerne vysoký, opatrenia proti nim sa však zväčša obmedzovali len na spoločenskú segregáciu, obmedzovanie kočovania a policajný dozor v spojitosti s početnými, skôr menšími, krádežami a vyhýbaním sa práci.⁴⁰ Až v neskorších rokoch slovenského štátu postihli Rómov obdobné zákroky, aké boli namierené proti židovskému obyvateľstvu a začalo sa dbať na dôslednejšie vykonávanie protirómskych opatrení. Pomerne intenzívny nátlak a početné opatrenia boli už po vyhlásení autonómie uplatňované voči príslušníkom českej národnosti. Ich cieľom bolo zníženie počtu osôb českého pôvodu a ich odstránenie z politického, hospodárskeho i kultúrneho života na Slovensku.⁴¹ Slovenská vláda s týmto zámerom nariadila prísny odsun všetkých českých štátnych a verejných zamestnancov zo Slovenska, ktorí boli v priebehu niekoľkých mesiacov zo štátnych služieb prepustení a na základe dohôd s protektorátnymi úradmi zamestnaní v Protektoráte Čechy a Morava.⁴² Zostávajúci príslušníci českej národnosti boli ako občania cudzieho štátu na území Slovenska pod stálou kontrolou a v neskoršom období sa ich čiastočne dotkli i niektoré z diskriminačných opatrení prijímaných proti židovskému obyvateľstvu, ako napríklad revízia živnostenských oprávnení alebo vysielanie vládnych dôverníkov a dočasných správcov do výrobných a obchodných podnikov.⁴³ Príslušníci nemeckej menšiny si vzhľadom na postoj slovenskej

39 Celkový počet Poliakov v regióne predstavoval v roku 1940 podľa sčítania obyvateľstva 988 obyvateľov, čo tvorilo približne 0,2 % prítomného obyvateľstva župy. Najvyššia koncentrácia sa nachádzala v okrese Humenné (takmer 600 osôb). Pozri: *Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940*. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946 (1. 7.), roč. 1, č. 1, s. 18.

40 Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 žilo na východnom Slovensku, t. j. v Šarišsko-zemplínskej župe viac ako 12-tisíc Rómov. Tento údaj je však kvôli problému s evidenciou z dôvodu „etnickej prispôsobivosti“ rómskeho etnika zrejme podhodnotený a skutočný počet rómskeho etnika v regióne sa pravdepodobne približoval k hranici 22-tisíc. PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko...*, s. 125-130.

41 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 47.

42 BYSTRICKÝ, Valerián. Vystaňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 611.

43 BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 124-125.

vlády k nacistickému Nemecku nárokovali výsadné postavenie v spoločnosti a v rámci východného Slovenska predstavovali najviac profašisticky zameranú národnostnú skupinu.⁴⁴ Aktivity príslušníkov nemeckej menšiny boli vo všetkých oblastiach verejného života riadené jedinou povolenou a pre všetkých karpatských Nemcov povinnou organizáciou – stranou Deutsche Partei, ktorej stranícky preukaz podmieňoval príslušnosť k tejto národnostnej skupine.⁴⁵ V rámci východoslovenského regiónu príslušníci nemeckej menšiny, mimo miest Prešov a Michalovce, do verejného politického života nezasahovali.⁴⁶ Podobne ako členovia HG aj príslušníci nemeckej menšiny, organizovaní v miestnych organizáciách Freiwillige Schutzstaffel (FS), uskutočňovali rôzne provokačné a teroristické akcie namierené nielen proti židovským občanom, ale i proti antifašisticky zmýšľajúcemu obyvateľstvu.⁴⁷

S ohľadom na charakter nastupujúceho režimu a odbúravanie akýchkoľvek princípov demokracie došlo po prevzatí moci HSLS k vynútenému zjednoteniu celého spektra politických strán do jednej a k zákazu činnosti komunistickej, sociálno-demokratickej strany a oboch židovských strán.⁴⁸ Predovšetkým aktivity predstaviteľov komunistickej strany, ktorá prešla 9. októbra 1938 po zákaze svojej činnosti do ilegality, sa zaradili medzi najzávažnejšie štátno-bezpečnostné problémy ovplyvňujúce i bežný život v regióne. Hlavným zámerom ilegálnej KSS na východnom Slovensku bolo vybudovanie siete ilegálnych buniek a nadviazanie kontaktov s ilegálnymi pracovníkmi na území Poľska, Podkarpatskej Rusi a Maďarska.⁴⁹

44 V regióne tvorili príslušníci nemeckej menšiny menej ako pol percenta prítomného obyvateľstva. Koncentrovaní v okresoch Vranov nad Topľou, Prešov a Michalovce. Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946 (1. 7.), roč. 1, č. 1, s. 18.

45 SCHVARC, Michal. Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 471.

46 PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko...*, s. 72-73.

47 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 49.

48 Činnosť komunistickej strany bola zakázaná 9. 10. 1938, sociálnodemokratickej strany československej 16. 11. 1938 i nemeckej 22. 11. 1938, Židovskej strany 24. 11. 1938 a Zjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej 25. 11. 1938. NIŽŇANSKÝ, Eduard. Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In GLETTLER, Monika – LIPTÁK, Ľubomír – MÍŠKOVÁ, Alena (Eds.). *Nacionálno-socialistický systém vlády: Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko*. Bratislava: Veda, 2002, s. 188, 190-191.

49 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 63.

Budovanie komunistických štruktúr v priestore východného Slovenska však vzhľadom na geografickú odľahlosť od centrálnych štátnych a straníckych orgánov i nedostatočnú rozvinutosť komunistických organizácií počas 1. ČSR prebiehalo podstatne pomalšie a značne zložitejšie.⁵⁰ V rámci regiónu sa v komunistickej organizačnej štruktúre sformovala prešovská ilegálna oblasť, ktorá neskôr po zriadení Šariško-zemplínskej župy v roku 1940 pôsobila aj pre viaceré okresy priľahlej Tatranskej a Pohronskej župy.⁵¹ Na oboznamovanie širokej verejnosti s udalosťami medzinárodného charakteru, ale i vnútro politickej povahy začali bunky KSS už v prvých rokoch ilegálnej činnosti rozširovať rôzne letáky a tlač, prostredníctvom ktorých mali byť prezentované tiež metódy a formy vedenia protifašistického hnutia. Šírenie komunistických letákov malo zároveň poskytovať informácie o celkovom hospodárskom, sociálnom a politickom postavení slovenského obyvateľstva. Na prelome rokov 1938/1939 sa zároveň začali plánovať prvé konferencie v niektorých okresných mestách, napr. Prešov alebo Bardejov, na ktorých mali byť prerokované otázky vytvorenia spoločného postupu jednotlivých rozpustených politických strán a príprava letákových akcií.⁵² Z tohto dôvodu pristúpili policajné orgány k budovaniu siete spravodajských dôverníkov a sprísnenému sledovaniu činnosti príslušníkov bývalej komunistickej strany vo svojich správnych obvodoch, ktorí boli vedení v špeciálnych zoznamoch. Ministerstvo vnútra zároveň žiadalo hlásiť pozitívne zistenia nadriadeným orgánom a v prípade podozrivých okolností používať všetky zákonné prostriedky, ako cenzúru listov, postavenie podozrivých osôb pod policajný dozor či zakročenie bezpečnostných činiteľov.⁵³

Slovenský štát a druhá svetová vojna

Napriek tomu, že vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 znamenal zásadný zlom v spoločensko-politickom vývoji Slovenska, vo východoslo-

50 SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944*. Banská Bystrica: Belianum, 2013, s. 57.

51 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 53, 63.

52 ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 1, inv. č. 8 (1), Kniha prezidiálnych obežníkov, č. 881/39 prez., hlásenie policajného riaditeľa z 8. 2. 1939.

53 ŠA v Prešove, f. Štátny policajný úrad v Michalovciach 1939 – 1941 (ďalej ŠPÚM), šk. 2, inv. č. 1/1939, správa Prezídia Krajinského úradu v Bratislave zo dňa 22. 2. 1939; spis Vládneho komisára pre oblasť Zemplína v Michalovciach zo dňa 10. 2. 1939. ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 1, inv. č. 8 (1), Kniha prezidiálnych obežníkov, č. j. 2996/39 prez., správa Prezídia Krajinského úradu v Bratislave zo 4. 2. 1939.

venskom regióne nedošlo z hľadiska štátno-bezpečnostných ohrození k výraznejšej zmene v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Väčšina miestneho obyvateľstva žila niekoľko mesiacov v radosťi a eufórii z vyhlásenia nového štátu,⁵⁴ no i naďalej pretrvávali dovtedajšie problémy zasahujúce do pomerov v regióne. Aj po vyhlásení samostatnosti pokračovalo napätie v pohraničných oblastiach slovensko-maďarských hraníc, ktoré sa navyše vyhrtilo i v dôsledku maďarsko-slovenského konfliktu 23. marca 1939. Hoci bola akcia maďarských vojenských jednotiek zastavená zásahom Nemecka v priebehu pár dní, maďarskému vojsku sa podarilo preniknúť do hĺbky 15 – 20 km slovenského vnútrozemia a obsadiť ďalšie územia.⁵⁵ Do obrany východoslovenských okresov boli počas maďarského vojenského útoku okrem príslušníkov polície, četníctva a finančnej stráže zapojení i členovia HG a sčasti i miestne obyvateľstvo, ktoré vypomáhalo pri budovaní barikád, zásekov či zátaras.⁵⁶ Napätá situácia na hraniciach naďalej pokračovala i v nasledujúcich mesiacoch a kvôli pretrvávajúcim pohraničným incidentom, spôsobeným v drvivej väčšine maďarskou stranou, bolo nutné prijať ďalšie opatrenia na posilnenie obranyschopnosti východného Slovenska, napr. v podobe militarizácie finančnej stráže.⁵⁷

Maďarsko-slovenský konflikt a strata ďalších východoslovenských obcí v prospech Maďarska utužili presvedčenie príslušníkov maďarskej menšiny o reálnej možnosti pripojenia územia východného Slovenska k Maďarsku, čo podporilo pretrvávajúce iredentistické a separatistické

54 Hoci väčšina obyvateľstva vznik samostatného štátu privítala, nie všetci obyvatelia Slovenska ho prijali pozitívne, najmä pokiaľ išlo o príslušníkov národnostných menšín, ktorí sa na vznik Slovenského štátu pozerali s nedôverou. K poznaniu nálad a postojov obyvateľstva v období vzniku Slovenského štátu prispievajú najmä obecné kroniky a pamätné knihy. V prípade východoslovenského regiónu pozri napr. pamätnú knihu mesta Prešov: DOMENOVÁ, Marcela – PEKÁR, Martin (Eds.). *Pamätná kniha mesta Prešova: Belo Klein-Tesnoskalský. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 536 s.; alebo úvodnú štúdiu k pamätnej knihe: PEKÁR, Martin. *Prešov 1938 – 1945...*, s. XVII-LIV.

55 DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko...*, s. 190.

56 KORČEK, Ján. Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In DEÁK, Ladislav (Ed.). *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1993, s. 37-38.

57 BENEŠ, Jaroslav. *Finanční stráž Slovenské republiky 1939 – 1945*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2013, s. 41.

tických snáh. Podobne sa ani príslušníci rusínskej menšiny nevzdávali svojich ambícií. Prostredníctvom vydávania rôznych memoránd a petícií adresovaných slovenskej vláde sa snažili domáhať svojich konkrétnych požiadaviek a zlepšiť svoje postavenie v spoločnosti.⁵⁸ Situácia po vzniku Slovenského štátu sa však pre rusínsku menšinu v porovnaní s predchádzajúcim obdobím značne skomplikovala. Zatiaľ čo okupácia Karpatskej Ukrajiny Maďarskom v marci 1939 znamenala istú izoláciu a odstúpenie častí okresov Sobrance a Snina po maďarsko-slovenskom konflikte prinieslo stratu 36 rusínskych obcí,⁵⁹ rodiači sa režim a jeho štátny aparát začal stupňovať represívne opatrenia voči menšine, napr. zastavil vydávanie novín *Prjaševskaja Rus*, ktoré boli dovtedy mnohokrát konfiškované za uverejňovanie útokov proti slovenskej vláde,⁶⁰ alebo nariadil stály policajný dozor nad mnohými učiteľmi a gréckokatolíckymi duchovnými rusínskej národnosti vrátane biskupa Gojdiča, ktorý bol v súvislosti s obvineniami z diskriminácie voči gréckokatolíckym Slovákom podrobený policajnému vyšetrovaniu a počas nasledujúcich rokov bol pod neustálym drobnohlľadom bezpečnostných orgánov.⁶¹ Nielen v dôsledku zlého postavenia rusínskej menšiny v štáte a zákulisných bojov rusínskeho a ukrajinského smeru, ale i v súvislosti s vývojom medzinárodno-politických udalostí (napr. napadnutie ZSSR Nemeckom v lete 1941) sa podmienky pre národné hnutie Rusínov na Slovensku skomplikovali, čo malo za následok postupný úpadok ich aktivít.⁶²

Vážnejšiu štátno-bezpečnostnú hrozbu oproti predchádzajúcemu obdobiu predstavovalo ilegálne komunistické hnutie, ktorému sa napriek nedostatku kvalifikovaných funkcionárskych kádrov a v podstate takmer

58 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 25, Mat 30/3, č. 3331/1939 prez., hlásenie policajného riaditeľa z 1. 6. 1939.

59 KONEČNÝ, Stanislav. Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (Eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 285.

60 Rusíni verní slovenskej vláde. In *Slovenská sloboda*, 1938 (13. 12.), roč. I, č. 24, s. 1.

61 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 25, Mat 30/3, č. 7. 764/39 prez., správa policajného riaditeľa z 22. 12. 1939. BORZA, Peter. *Konflikt prešovského biskupa...*, s. 144.

62 ŠA v Prešove, f. Šarišsko-zemplínska župa (ďalej ŠZŽ), oddelenie štátno-bezpečnostné 1940 – 1946 (ďalej odd. ŠB), šk. 110, sign. 319/Ib-41 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac marec 1941 zo dňa 1. 4. 1941. KONEČNÝ, Stanislav. *Rusínska a ukrajinská menšina...*, s. 291.

*Gréckokatolícky Kostol sv. Jána Krstiteľa
a biskupský palác – sídlo biskupa
P. P. Gojdiča v Prešove*

úplnej absencii technického aparátu podarilo do polovice roku 1940 vybudovať na východnom Slovensku pomerne širokú, hoci organizačne dosť izolovanú, sieť tvorenú obvodnými a okresnými vedeniami a ilegálnymi 3 – 5-člennými bunkami v jednotlivých dedinách a mestách.⁶³ Bezpečnostné zložky sa preto naďalej sústreďovali na vyšetrovanie miestnych príslušníkov bývalej komunistickej strany, prevádzali pátranie a uskutočnili sériu domových prehliadok v súvislosti s odhalením tajnej tlačiarne, ktorej činnosť sa viazala na ilegálnu komunistickú organizáciu Revo-

lučná mládež Slovenska.⁶⁴ Vo výsledku sa policajným orgánom podarilo zatknúť jej vedúcich činiteľov a organizáciu zničiť, naďalej však uskutočňovali razie, najmä v miestach, kde sa mali podľa policajných zistení schádzať bývalí komunistickí predstavitelia podozriví z organizovania komunistického hnutia.⁶⁵

Zásadnejšiu zmenu v spoločenských pomeroch bezprostredne sa dotýkajúcu každodenného života bežného obyvateľstva znamenalo až vypuknutie druhej svetovej vojny, resp. zapojenie Slovenska do útoku proti Poľsku v septembri 1939 v spojení s nacistickým Nemeckom, a rovnako i neskoršie zapojenie do útoku na Sovietsky zväz v júni 1941. Práve

63 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 55-62.

64 ŠA v Prešove, f. ŠPÚM, šk. 2, inv. č. 1/1939, obežník Prezídia MV v Bratislave z 23. 6. 1939.

65 ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 2, inv. č. 14, úradný záznam z 25. 11. 1939.

región východného Slovenska sa pre svoju výhodnú geografickú polohu, t. j. blízkosť ku hranici, dostal do centra pozornosti armádnych štruktúr vo vojenských operačných plánoch. Pre armádu mal strategický význam aj z hľadiska možného využitia hospodárskych, dopravných a energetických zdrojov,⁶⁶ aktívnej účasti útvarov slovenskej armády, administratívnych i bezpečnostných zložiek nachádzajúcich sa v tomto priestore, a dokonca i pre možné nepriame využitie civilného obyvateľstva.⁶⁷ Už v rámci príprav na spomínané útoky sa v sledovanom priestore uskutočnili viaceré vojenské, hospodárske a bezpečnostné opatrenia. Okrem úprav komunikácií, cestných a železničných mostov bolo bezprostredne pred útokmi nutné zaistiť hranice štátu, ktorých ochrana prešla do kompetencie armády spolupracujúcej s finančnou strážou. Colné úrady a finančná stráž boli posilnené vojenskými jednotkami⁶⁸ a zároveň sa prijala séria preventívnych opatrení na udržanie verejného poriadku, pokoja a bezpečnosti počas presunu nemeckého vojska cez územie regiónu, ako aj v čase samotného útoku (napr. v podobe pravidelných mimoriadnych inšpekčných služieb v miestnych zábavných podnikoch a kinách, dozoru pri dodržiavaní nariadení o zákaze združovania sa na uliciach a verejných miestach po určitej hodine alebo kontroly zákazu podávania alkoholických nápojov).⁶⁹ Už niekoľko mesiacov pred útokom žili ľudia v neistote a obavách a následne boli priamo konfrontovaní vojenskými zákrokmi. Samotné vyhlásenie útokov znamenalo, že región, a predovšetkým jeho metropola, musel odolávať náporu slovenských vojakov, ku ktorým pribudli i príslušníci nemeckých vojenských jednotiek presúvajúcich sa cez územia východného Slovenska. Sústreďovanie vojenského materiálu, zbraní a armády predstavovalo pre miestne obyvateľstvo povinnosť bezvýhradne plniť ich požiadavky a nariadenia spojené s ubytovaním, stravou, zabezpečovaním do-

66 Otázkou využitia hospodárskeho potenciálu východného Slovenska pre Nemecko sa v neskoršom období zaoberal nemecký vojenský pridelenec pre civilnú správu Molsen, ktorý stál na čele nemeckej vojenskej správy v Prešove a v rozpore s nemeckým konzulom P. von Woinovichom presadzoval, aby bola na východnom Slovensku v plnej miere zavedená nemecká vojenská správa a všetky slovenské správne orgány boli zrušené. Bundesarchiv (ďalej BArch) Berlin, f. R 70 Slowakei/198, správa zo 17. 10. 1944.

67 CHORVÁT, Peter. „Prešov v poľskej kampani“. (K problematike významu Prešova a jeho okolia v období účasti Slovenska na nacistickej agresii proti Poľsku v roku 1939). In *Vojenská história*, 2000, roč. 4, č. 2, s. 108.

68 BAKA, Igor. *Politický systém a režim...*, s. 133.

69 ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 1, inv. č. 8 (1), Kniha prezidiálnych obežníkov, č. j. 5956/39 prez., obežník č. 20.

pravných prostriedkov či pohonných látok, a v súvislosti s transportami sa navyše skomplikovala i doprava.⁷⁰ Prispôsobenie sa potrebám nemeckého vojska malo zároveň za následok dramatické zhoršenie hospodárskej situácie a zásobovania obyvateľstva, najmä múkou, masťou, mäsom či cukrom a niektoré produkty dennej spotreby neboli dostupné vôbec, napr. ryža či káva, čo malo negatívny účinok na všeobecnú náladu obyvateľov.⁷¹ Domáce obyvateľstvo reagovalo na útoky s veľkou nespokojnosťou a strachom, a najmä v pohraničných oblastiach regiónu vzrástlo medzi obyvateľstvom napätie súvisiace nielen s bezprostrednou blízkosťou územia voči frontovej línii a prítomnosťou množstva vojakov, ale tiež s odvodom mnohých miestnych mužov v produktívnom veku na front spôsobujúcim v čase jesenného zberu problémy pri hospodárskych prácach.⁷² V prípade útoku na ZSSR v júni 1941 boli zase obavy miestneho obyvateľstva vystupňované poplašnými správami o sovietskych náletoch na neďaleké Košice 26. júna 1941.⁷³ Hoci zavedené opatrenia neboli medzi obyvateľstvom populárne, postoj bežných občanov voči režimu zostával lojálny. Ľudia bez odporu plnili príkazy slovenskej i nemeckej brannej moci a nedochádzalo k zásadnejšiemu otvorenému nesúhlasu. Prípadné nepokoje boli zväčša izolované a prevažne menšieho rozsahu.⁷⁴ Nielen v dôsledku počiatkových úspechov Nemecka a vzdialením frontu, ale najmä s odchodom nemeckého vojska z územia regiónu sa situácia už v priebehu niekoľkých dní od začatia konfliktov upokojila. Hoci medzi obyvateľstvom naďalej prevládala určitá skleslosť, ľudia sa prestali obávať bezprostredného ohrozenia a postupne sa život v regióne konsolidoval.⁷⁵ V priebehu niekoľkých mesiacov od útoku na Poľsko ešte museli bezpečnostné zložky vyriešiť problém častého príchodu nemeckých vojakov z okupovaného poľského územia, ktorí v pohraničných oblastiach skupovali potraviny a ďalší tovar dennej spotreby. Ten potom vo veľkých množstvách odnášali

70 CHORVÁT, Peter. „Prešov v poľskej kampani“..., s. 112.

71 Pozri správy Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiace máj, jún a august 1941: ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 110, sign. 650/Ib-41 ŠB; sign. 699/Ib-41 ŠB; sign. 879/Ib-41 ŠB.

72 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 25, Mat 30/3, č. j. 1265/1940 prez., správa Policajného riaditeľstva v Prešove z 28. 2. 1940.

73 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 110, sign. 650/Ib-41 ŠB, hlásenie policajného riaditeľa G. Pongrácza z 27. 6. 1941.

74 CHORVÁT, Peter. „Prešov v poľskej kampani“..., s. 117. PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko...*, s. 98.

75 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 111, sign. 952/Ib-41 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac september 1941 zo dňa 3. 10. 1941.

cez hranice, čo v značnej miere narušovalo zásobovanie domáceho obyvateľstva.⁷⁶ Rovnako bol región ešte istý čas vystavený prílevu mnohých poľských utečencov, ktorí sa cez východné Slovensko pokúšali utiecť do Maďarska alebo bývalých poľských dôstojníkov snažiacich sa v záujme výzvednej spravodajskej činnosti dostať z maďarského územia na územie Generálneho gouvernementu, prípadne i vojakov usilujúcich sa vrátiť domov k svojim rodinám.⁷⁷ Stály prílev utečencov na východné Slovensko z odstúpeného územia, ilegálne prechody cez štátne hranice a rovnako i pohraničné incidenty priebežne utíchli už v priebehu roku 1940 a vďaka viacerým bezpečnostným opatreniam (ako napr. posilnené stráže na hraničných prechodoch alebo obmedzenie udeľovania hraničných priepustiek v malom pohraničnom styku)⁷⁸ sa už len sporadicky vyskytovali hlásenia žandárskych veliteľstiev o prepadoch hliadok finančnej stráže či nezákonnom prekročení hraníc.

Začiatkom roku 1940 prikročil štát k úpravám v územno-administratívnom riadení krajiny⁷⁹, čo znamenalo nahradenie dovtedajšieho krajinského zriadenia Slovenska⁸⁰ župnou samosprávou⁸¹ a pre región východného Slovenska vytvorenie Šariško-zemplínskej župy na čele so Župným

76 ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 1, inv. č. 8 (1), Kniha prezidiálnych obežníkov, č. 23. 172/1939 prez. , správa prezídia MV z 20. 11. 1939.

77 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 23, Mat 14/50, č. 21072/1940, správa z 11. 3. 1940.

78 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 586/85-40 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac máj 1940 z 31. 5. 1940.

79 Reorganizácia verejnej správy prebehla na základe zákona č. 190/1939 Sl. z. zo dňa 25. júla 1939 o verejnej správe vnútornej s účinnosťou od 1. januára 1940.

80 V čase krajinského zriadenia bol najvyšším orgánom štátnej správy na Slovensku Krajinský úrad v Bratislave vedený krajinským prezidentom. V priestore východného Slovenska pôsobila od roku 1936 do novembra 1938 Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach. Správna pôsobnosť zrušeného Krajinského úradu prešla od januára 1940 na ministerstvo vnútra a odborná pôsobnosť na jeho príslušné ministerstvá. TIŠLIAR, Pavol. K otázke organizácie a fungovania štátnej správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In LACKO, Martin (Ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava: Merkury, 2003, s. 65.

81 Na Slovensku bolo vytvorených šesť žúp riadených župnými úradmi podliehajúcimi ministerstvu vnútra a v rámci jednotlivých žúp fungovali okresné úrady na čele s okresnými náčelníkmi, kompetenčne podliehajúcimi ministromi vnútra i príslušnému županovi. PODOLEC, Ondrej. *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 151.

úradom v Prešove.⁸² Spolu s administratívnou reorganizáciou verejnej správy došlo k rozsiahlym zmenám i v štruktúre a kompetenciách mocensko-represívneho aparátu, ktorý bol systematicky budovaný pre potreby nového štátu a režimu. Kým štátne policajné úrady boli inštančne a služobne preradené z pôsobnosti zrušeného krajinského úradu do kompetencie ministerstva vnútra⁸³ a v rámci žandárstva bola zavedená nová organizácia, do mocensko-represívneho mechanizmu boli implantované nové bezpečnostné zložky. Podľa vzoru nacistického Gestapa bola zriadená politická polícia – Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), ako najvyšší štátno-bezpečnostný a spravodajský orgán, ktorý vykonával svoje úlohy v Tatranskej a Šarišsko-zemplínskej župe prostredníctvom odbočky so sídlom v Prešove.⁸⁴ Rozhodujúce miesto v bezpečnostnom aparáte získali tiež polovojenské (teroristické) jednotky Hlinkovej gardy, vytvorené podľa vzoru ozbrojených zložiek NSDAP Schutzstaffel (SS) a využívané ako súčasť štátneho aparátu k posilneniu jeho represívnej funkcie. Hoci Hlinkova garda nebola súčasťou oficiálneho štátneho aparátu, plnila mnohé z jeho funkcií a vystupovala ako pomocná sila. Po sformovaní prvých organizácií Hlinkovej gardy už počas leta 1938 predovšetkým na západnom Slovensku boli mnohé organizácie HG vytvorené i na východe republiky. Tie boli po reorganizácii HG v roku 1940 zaradené do podriadenosti Žup-

82 Šarišsko-zemplínska župa mala rozlohu 7390 km² a vyše 440-tisíc obyvateľov. Župu tvorili okresy Prešov, Bardejov, Giraltovce, Sabinov, Michalovce, Trebišov, Vranov nad Topľou, Stropkov, Humenné a Medzilaborce. V júli 1942 bol zriadený aj okres Vyšný Svidník. Prvým šarišsko-zemplínskym županom bol od januára do októbra 1940 Štefan Haššík, ktorého od októbra 1940 vystriedal dovtedajší nitriansky župan Andrej Dudáš pôsobiaci vo funkcii župana Šarišsko-zemplínskej župy až do evakuácie župného úradu z Prešova do Ružomberka a ukončenia činnosti úradu 31. marca 1945. Bližšie pozri: § 8, diel druhý zákona 190/1939 Sl. z. zo dňa 25. júla 1939 o verejnej správe vnútornej.

83 Vládne nariadenie č. 314/1939 Sl. z. zo dňa 13. decembra 1939 o vradení policajných riaditeľstiev a policajných úradov do organizácie župných a okresných úradov.

84 Odbočka ÚŠB bola zriadená pri Policajnom riaditeľstve v Prešove. MEDVECKÝ, Matej. Ústredňa štátnej bezpečnosti od jej vzniku po Salzburg. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (Eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007, s. 69-70.

ného veliteľstva HG v Prešove.⁸⁵ S ohľadom na charakter autoritárskeho režimu bol do mocensko-represívneho mechanizmu na Slovensku čoskoro zavedený ešte jeden rozhodujúci prvok – systém internačných zariadení, vytvorený so zámerom internovať a izolovať nežiadúce skupiny obyvateľstva. Vzhľadom na viaceré kategórie pre režim nespôahlivých osôb slúžilo tomuto účel viacero typov zariadení, od tábora pre politických väzňov, cez pracovné útvary pre asociálov, až po židovské pracovné tábory a židovské pracovné strediská určené pre práceschopných Židov vyradených z hospodárskeho a sociálneho života. I v priestore východného Slovenska boli v priebehu roku 1941 zriaďované mnohé židovské pracovné strediská.⁸⁶ Zavedenie zmienených prvkov do mocensko-represívneho mechanizmu otvorilo režimu cestu k organizovanému nekompromisnému využívaniu nátlakových prostriedkov pri udržiavaní poslušnosti z radov obyvateľstva a do značnej miery ovplyvnilo i chod života spoločnosti.

S rozbehnutím činnosti ÚŠB v roku 1940 začali bezpečnostné zložky systematicky a účinnejšie mapovať protištátne aktivity a dôslednejšie pátrať po príslušníkoch protištátnej propagandy prostredníctvom pátrania, zastrasovania, výsluchov podozrivých osôb či vytvárania vlastnej siete dôverníkov. Možno i z dôvodu ich systematickejšej práce bola od marca 1940 zaznamenaná rozmáhajúca sa iredentistická aktivita prešovských maďarských buniek,⁸⁷ umocnená navyše medzinárodno-politickými udalosťami. Z dôvodu vstupu Talianska do vojny i po úspechu, ktoré dosiah-

85 Pred reorganizáciou v roku 1940 pôsobili spočiatku oblastné veliteľstvá HG v Prešove, Humennom, Vranove nad Topľou a v Michalovciach, neskôr, v roku 1939 župné veliteľstvá HG v Prešove pre Prešovskú župu HG a Župné veliteľstvo HG v Michalovciach pre Vihorlatskú župu HG. Bližšie pozri: SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 490-492. KORČEK, Ján. *Slovenská republika 1943 – 1945: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999, s. 125-126.

86 Prvé stredisko vzniklo v apríli 1941 v Strážskom a najpočetnejšie z nich sa nachádzali v Hanušovciach nad Topľou, v Humennom a Michalovciach. V čase konkrétnych príprav na zriaďovanie židovských pracovných táborov boli zriaďované i židovské getá, z ktorých sa na území východného Slovenska vytvorili getá v Prešove, Bardejove, Sabinove, Humennom, Stropkove a v Michalovciach. KAMENEC, Ivan. Organizácia perzekučného systému fašistického slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania 7*. Martin: Osveta, 1982, s. 89-90.

87 ŠA v Prešove, f. ÚŠBO-P, šk. 24, Mat 25/4, správa Veliteľstva 2. divízie z 19. 3. 1940.

lo Maďarsko druhou Viedenskou arbitrážou na konci augusta 1940 sa v priestore Šariško-zemplínskej župy rozmohla maďarská šepkaná propaganda a opätovne sa rozšírili poplašné správy o blížiacom sa pričlenení východného Slovenska k Maďarsku.⁸⁸ Od jesene 1940 však táto propaganda v župe takmer zanikla a v priebehu ďalších mesiacov sa už len sporadicky objavili správy o možnom pripojení územia k Maďarsku, šírené poväčšine obyvateľmi z obsadeného územia prichádzajúcimi na Slovensko v rámci malého pohraničného styku.⁸⁹ Hoci sledovanie činnosti maďarskej menšiny už v neskoršom období nepredstavovalo prvoradú úlohu, zo strany bezpečnostných zložiek boli ešte z času na čas prijímané opatrenia, či už proti opätovne vyvíjanej iredentistickej kampani zo strany spolkov tzv. maďarskej mládeže rozvíjajúcej sa od leta 1941 takmer vo všetkých mestách východného Slovenska⁹⁰, alebo proti propagande šíriacej sa v pohraničných oblastiach župy súvisiacej s nepotvrdenými, často zveličenými správami o udalostiach na odstúpenom území.⁹¹

Obdobne sa po vydaní bezpečnostných pokynov UŠB a uskutočnení celého radu zákrokov v spolupráci s Policajným riaditeľstvom v Prešove a žandárskymi stanicami situácia upokojila i s komunistickou ilegálnou činnosťou a záplavou komunistických letákov.⁹² Ojedinele sa objavili

88 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 762/85-40 ŠB, správa prezídia Policajného riaditeľstva v Prešove z 22. 6. 1940; sign. 988/85-40 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac august 1940 z 2. 9. 1940; situačná správa Štátneho policajného úradu v Michalovciach za mesiac august 1940 zo dňa 7. 9. 1940.

89 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 110, sign. 464/Ib-41 ŠB, situačná správa Štátneho policajného úradu v Michalovciach za mesiac apríl 1941 zo dňa 30. 4. 1941.

90 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 111, sign. 1118/Ib-41 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac november 1941 zo dňa 1. 12. 1941. ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 1, inv. č. 10, č. 37845/3a-1941.

91 Napríklad sa rozšírila správa o zastrelení 170 Slovákov v Maďarsku, ktorá sa po prešetrení Policajným riaditeľstvom v Prešove ukázala ako nepravdivá a vychádzala z odsúdenia ôsmich slovenských osôb zadržaných maďarskými úradmi za sabotáž a komunistickú činnosť. Podobne boli šírené i hlásenia o zaktivizovaní maďarskej pohraničnej spravodajskej služby a posilňovaní maďarských vojenských hliadok na hraniciach s Maďarskom. ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 1, inv. č. 10, č. 37845/3a-1941. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 119, sign. 462/IIa-43 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac september 1943 z 2. 10. 1943.

92 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 383/85-40 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac apríl 1940 zo dňa 30. 4. 1940.

v poštových schránkach v Prešove a v ďalších oblastiach Šariško-zem-
plínskej župy protištátne komunistické letáky,⁹³ alebo boli rozširované
heslá „Nech žije Stalin“; „Slovania spojte sa“ alebo „preč s Hitlerom“.⁹⁴
Do leta 1940 boli po sérii bezpečnostných prehliadok zaistení takmer
všetci významnejší funkcionári vrátane Pavla Tonhausera v januári 1940
a Pavla Boroša v máji 1940 a v najbližšom období už nebola v župe za-
znamenaná výraznejšia aktivita. Príslušníci odbojového hnutia sa stiahli
do úzadia a pôsobili opatrnejšie, prevažne len v úzkych kruhoch.⁹⁵ K vý-
raznejšiemu rozširovaniu odbojového komunistického hnutia na východ-
nom Slovensku potom došlo až po vstupe Slovenska do vojny proti ZSSR
v lete 1941, ktorá otvorilo priestor pre opätovné povzbudenie protifašistic-
kých nálad v regióne. Popri ilegálnej komunistickej činnosti sa začali or-
ganizovať i nekomunistické zložky odboja, tvorené z radov predstaviteľov
rozičných sociálnych skupín, členov bývalej agrárnej strany, sociálno-de-
mokratickej strany či spomedzi evanjelikov⁹⁶ a nesúhlas s režimom na-
dobudol okrem sociálneho charakteru i národný a politický aspekt.⁹⁷ Na-
priek tomu, že v tomto období už neboli v dôsledku odstránenia všetkých
bývalých aktívnejších funkcionárov komunistického hnutia z Prešova do
polovice roku 1940 veľmi vhodné podmienky pre ilegálnu komunistickú
činnosť, pod vplyvom udalostí sa začali v regióne opäť rozširovať proti-
fašistické myšlienky a organizovať letákové akcie zamerané najmä na in-
terpretáciu cieľov Nemecka v súvislosti s vojnou proti ZSSR.⁹⁸ Prešovskej
ilegálnej oblasti sa síce v dôsledku jej izolácie podarilo vyhnúť masovej
sérii zatýkania, aká prebiehala na západnom Slovensku v lete a na jeseň
1941, zatknutím organizačného vedúceho I. ústredného výboru Ľudovíta
Benadu, ktorý udržiaval styky s východom republiky došlo k prerušeniu
kontaktu prešovskej oblasti s centrálnym vedením KSS, čo sťažilo pod-

93 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 230/85-40 ŠB, situačná správa
Štátneho policajného úradu v Michalovciach za mesiac marec 1940 zo dňa
2. 4. 1940.

94 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 383/85-40 ŠB, situačná správa
Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac apríl 1940 zo dňa 30. 4. 1940.

95 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 383/85-40 ŠB, situačná správa
Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac apríl 1940 zo dňa 30. 4. 1940.

96 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 80-81.

97 CHMELÁROVÁ, Mária. Protifašistický odboj na východnom Slovensku do
konca augusta 1944. In PAŽUR, Štefan (Ed.). *Východoslovenská armáda
a odboj*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 21.

98 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 86.

mienky pre odboj ešte viac.⁹⁹ Príslušníci komunistického hnutia izolovaní od centrálného vedenia, vyvíjali ilegálnu činnosť v regióne viac-menej samostatne a zaujímali skôr vyčkávacie stanovisko, keďže v porovnaní s občianskym odbojom sa nachádzali v podstatne zložitejšej situácii.¹⁰⁰

Čoraz aktuálnejšou témou v regióne sa stala otázka zavádzania protižidovských opatrení. Hoci boli už bezprostredne po vzniku Slovenského štátu prijaté vo forme vládnych nariadení viaceré obmedzenia na diskrimináciu Židov a ich vyradenie z hospodárskeho a sociálneho života¹⁰¹, od roku 1940 nadobudli tieto opatrenia v župe značne ostrejší ráz. Predstavitelia župných a okresných orgánov boli na pravidelných poradách oboznamovaní s novými právnymi úpravami a predpismi vydávanými k tzv. riešeniu židovskej otázky.¹⁰² Medzi miestnym majoritným obyvateľstvom bol pritom badať neustály záujem o židovskú problematiku, najmä o arizovanie židovských obchodov.¹⁰³ Ako správne poznamenal Eduard Nižňanský, práve značný záujem časti obyvateľstva o obohatenie sa na úkor židovskej komunity predstavoval jeden z hlavných faktorov, ktorý formoval postoj obyvateľstva k zavádzaným protižidovským opatreniam, prejavujúci sa predovšetkým pasivitou, mlčaním alebo snahou pomôcť ži-

99 SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti...*, s. 78.

100 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 119, sign. 462/IIa-43 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac september 1943 z 2. 10. 1943. Bližšie k celej akcii ÚŠB a rozloženiu siete KSS na východnom Slovensku na jeseň 1943 pozri: SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti...*, s. 125-127.

101 Bezprostredne po 14. marci 1939 boli prijaté prvé nariadenia vylučujúce Židov z hospodárskeho života na Slovensku, napr. vládne nariadenie č. 40/1939 Sl. z. zo dňa 30. marca 1939 o mimoriadnych zásahoch do oprávnení hostinských a výčapníckych živností alebo vládne nariadenie č. 169/1939 Sl. z. zo dňa 11. júla 1939 o revízii živnostenských oprávnení, v dôsledku ktorých bolo stovkám židovských občanov odobraté živnostenské oprávnenie. Neskôr bol prijatý zákon č. 113/1940 Sl. z. zo dňa 25. apríla 1940 o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch (tzv. prvý arizačný zákon) a nariadenie č. 303/1940 Sl. z. zo dňa 30. novembra 1940 o židovských podnikoch (tzv. druhý arizačný zákon), v dôsledku ktorých sa spustil proces hromadnej arizácie a likvidácie židovských majetkov. Bližšie k tejto problematike pozri: KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991. 285 s.

102 MICHNOVIČ, Imrich. „Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých dvoch rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1940). In PEKÁR, Martin (Ed.). *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov: Univerzum, 2003, s. 122.

103 Pozri napr. situačné správy Okresného úradu v Prešove za rok 1940 a 1941. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, 110, 111.

dovským obyvateľom len v individuálnej rovine.¹⁰⁴ Radikalizácia tzv. riešenia židovskej otázky, ktorá sa na východnom Slovensku naplno prejavila od jesene 1940 nastala pod vplyvom nemecko-slovenských rokovaní v Salzburgu v polovici roku 1940 a zavedení zmien vo vládnej garnitúre, čím sa realizácia protižidovskej politiky dostala do rúk predstaviteľov radikálneho krídla HSEŠ,¹⁰⁵ nemalú úlohu však zohralo i prijatie ústavného zákona č. 210/1940 Sl. z.,¹⁰⁶ ktorý oprávnil slovenskú vládu vykonať všetky opatrenia nutné na vylúčenie Židov z hospodárskeho a sociálneho života na Slovensku. V tom čase prebehla personálna výmena i na poste šarišsko-zemplínskeho župana. Bývalého župana Štefana Hašíka, pôsobiaceho na poste od januára 1940, vystriedal v októbri 1940 Andrej Dudáš, ostro a otvorene vystupujúci proti židovskej komunite. Bezprostredne po nástupe do župného úradu začal Dudáš s iniciatívnym vydávaním príkazov a zavádzaním mnohých protižidovských opatrení miestneho charakteru, od zatvárania všetkých pod revíziu podliehajúcich židovských krčiem, hostincov a kaviarní,¹⁰⁷ cez časté domové prehliadky v drvivej väčšine prevádzané práve v židovských domácnostiach, až po vytlačanie Židov z verejných priestorov vo vybraných častiach mesta.¹⁰⁸ Na jeseň 1940 sa zároveň dokončili prípravné práce na likvidovanie židovských obchodov a podnikov podľa tzv. druhého arizačného zákona.¹⁰⁹ ktoré boli v nasledujúcich mesiacoch hromadne zatvárané vo viacerých okresoch Šarišsko-zemplínskej župy.¹¹⁰

Popri zavádzaní mimoriadne radikálnych protižidovských opatrení sa zradikalizoval aj postoj bežného majoritného obyvateľstva, čo bolo možné pozorovať i na východnom Slovensku. Zvýšila sa agresivita, útoky a trestné činy voči príslušníkom židovskej menšiny, prejavujúce sa hlavne v podobe poškodzovania židovského majetku, útokov na synagógy alebo

104 Pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard (Ed.). *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005, s. 27-28.

105 NIŽŇANSKÝ, Eduard. (Ed.). *Holokaust na Slovensku 7...*, s. 9-10.

106 Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z. zo dňa 3. septembra 1940, ktorým sa vláda splnomocňuje, aby činila opatrenia vo veciach arizácie.

107 ŠA v Prešove, f. PR PO, šk. 6, inv. č. 26, č. 5098/1940 prez. , vyhláška Policajného riaditeľstva v Prešove zo dňa 3. 8. 1940.

108 ŠA v Prešove, f. ÚSBO-P, šk. 26, Mat 49/19, č. j. 1000. prez/1940.

109 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 110, sign. 154/Ib-41 ŠB, situačná správa Okresného úradu v Prešove za mesiac január 1941 zo dňa 3. 2. 1941.

110 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 110, sign. 228/Ib-41 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac február 1941 zo dňa 28. 2. 1941.

domáhania sa peňazí.¹¹¹ Okresní náčelníci vo svojich pravidelných situačných správach určených Župnému úradu v Prešove hodnotili, že majoritné obyvateľstvo prijímalo zavádzanie protižidovských opatrení poväčšine s veľkým uspokojením, hoci je potrebné mať na zreteli, že tieto hlásenia boli často subjektívne a pod vplyvom všeobecnej antisemitskej atmosféry dosť nadnesené.¹¹² Samotní Židia sa k nepriaznivej situácii stavali skôr pasívne a rezervovane, navonok neprejavovali nenávisť či nespokojnosť s režimom a obmedzovali sa na počúvanie zakázaných zahraničných rádiových správ.¹¹³ Nastúpený kurz oficiálnych úradov Šariško-zemplínskej župy pokračoval aj v neskoršom období. Zástupcovia miestnych štátnych, straníckych i gardistických organizácií prijali celý rad ostrejších návrhov k obmedzovaniu občianskych práv miestnych Židov, na základe ktorých bol napr. vyhotovený zoznam židovských zamestnancov umožňujúci rýchlejšiu výmenu židovského obyvateľstva za nežidov,¹¹⁴ obmedzil sa voľný pohyb Židov a všetkých na ich úroveň postavených osôb¹¹⁵ alebo sa prijalo protižidovské nariadenie o povinnom nosení označenia 6-centimetrovou žltou páskou počas zdržiavania sa na uliciach a všetkých verejne prístupných miestach v pomerne veľkom časovom predstihu pred zavedením opatrenia na celom území Slovenska. Postoj šariško-zemplínskeho župana Andreja Dudáša, ktorý v otázke zavádzania protižidovských opatrení často vystupoval nekompromisne, nebol v sledovanom regióne výnimkou. Mnohí z príslušníkov regionálnych úradov a bezpečnostných zložiek sa snažili o realizáciu radikálnejšej protižidovskej politiky a neskrývali svoje antisemitské postoje. V rámci miestnych štruktúr represívnych zložiek vystupoval v otázke perzekúcie židovského obyvateľstva ostro i župný žandársky veliteľ v Prešove, ktorý vo svojej správe o bezpečnostných

111 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 893/85-40 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac júl 1940 zo dňa 1. 8. 1940.

112 Pozri napr. situačné hlásenie Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac september 1940 alebo situačné hlásenia okresných náčelníkov v Stropkove, Vranove nad Topľou a v Prešove za mesiace august a september 1940. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 988/85-40 ŠB; sign. 1145/85-40 ŠB.

113 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 988/85-40 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac august 1940 zo dňa 2. 9. 1940.

114 Pásťou do židovských práv v Prešove: Veľavýznamné a prepotrebné usnesenia na obmedzenie židovských práv v Prešove. In *Slovenská sloboda*, 1941 (14. 1.), roč. IV, č. 10, s. 2.

115 Obmedzenie voľného pohybu Židov. Židia nesmú byť na uliciach a vo verejných miestnostiach od 20. do 5. hod. ráno. In *Slovenská sloboda*, 1941 (1. 3.), roč. IV, č. 50, s. 1.

pomerach určenej Župnému úradu v Prešove v júni 1941 rázne apeloval na sprísnenie protižidovských opatrení až natoľko, aby bol úplne zamedzený kontakt miestneho obyvateľstva so Židmi a aby sa predišlo ich vplyvu na nežidov. V prvom rade navrhoval prísnejšie obmedziť pohyb židovského obyvateľstva na verejnosti a zároveň zostriť a doplniť protižidovské opatrenia v celoslovenskom meradle v podobe označenia všetkých Židov žltou páskou. Rovnako zdôrazňoval potrebu dôslednejšie a prísnejšie prevádzať všetky nariadenia a koncentrovať židovských intelektuálov a práceschopných Židov v pracovných strediskách.¹¹⁶ Nárast protižidovských nálad medzi miestnym obyvateľstvom neskôr utužilo i zapojenie Slovenska do vojny proti ZSSR a najmä s tým spojený odchod slovenských vojakov na front a rukovanie záložníkov, ktoré sa židovského obyvateľstva nedotklo, čo na nežidovských obyvateľov pôsobilo pomerne negatívne.¹¹⁷ Navyše, kroky oficiálnej propagandy pripisujúce aktivity komunistického odboja židovskému obyvateľstvu a v dennej tlači pravidelne upozorňujúce na nebezpečenstvo „židobolševizmu“ tieto nálady umocnili. Zavádzaniu stále radikálnejších protižidovských opatrení ľudia venovali mimoriadne veľkú pozornosť, čím sa téma protižidovskej politiky stávala ústrednou v živote regiónu. Okrem toho v januári 1942 reagovalo miestne obyvateľstvo Prešova s nevôľou na príchod stoviek vystáňovaných židovských občanov z Bratislavy, a najmä na skutočnosť, že išlo o najchudobnejšie vrstvy Židov, ktoré nepriaznivej hospodárskej situácii v meste ešte priťažili.¹¹⁸

Niekoľko rokov prijímané protižidovské opatrenia vyústili na jar 1942 do deportácií židovského obyvateľstva, v rámci ktorých sa vo výraznej miere prejavil i podiel regionálnych úradov a výkonných orgánov bezpečnostných zložiek. V záverečnej fáze príprav na deportácie sa uskutočnil celý rad opatrení, od evidencie a registrácie židovských žien a mužov vo veku od 16 – 45 rokov,¹¹⁹ cez revíziu židovských cestovných pasov a sprísnenie kontroly na slovensko-maďarských hraniciach ako prevencia pred útekmi židovského obyvateľstva, až po zintenzívnenie bezpečnostnej služby a zavedenie preventívnych bezpečnostných opatrení v podobe prís-

116 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 110, sign. 650/Ib-41 ŠB, č. j. 285 dôv./41, hlásenie Župného žandárskeho veliteľstva v Prešove z 26. 6. 1941

117 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 113, sign. 667/IIIg-41 ŠB, obežník Prezídia Župného úradu Šarišsko-zemplínskej župy z 27. 6. 1941.

118 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 58/IIa-42 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac január 1942 z 31. 1. 1942.

119 FIAMOVÁ, Martina. Úloha žandárstva pri deportáciách Židov v roku 1942. In *Pamäť národa*, 2009, roč. 5, č. 1, s. 48, pozn. 1.

Obchody židovských majiteľov v Prešove ešte pred ich arizáciou

neho sledovania všetkých spoločenských podujatí, priebehu jarmokov či trhov, ako i chodu krčiem, hostincov, kaviarní a barov.¹²⁰ Koncom marca 1942 sa začali z východného Slovenska za asistencie príslušníkov žandárstva a HG realizovať prvé miestne transporty židovského obyvateľstva do sústreďovacích stredísk, odkiaľ 25. marca 1942 odišla prvá deportačná vlna transportov zo Slovenska na územie Generálneho gouvernementu.¹²¹ V apríli boli následne prijaté ďalšie zmeny a deportovaní už nemali byť len Židia „pracovne nasadení“, ale všetci Židia, na ktorých sa nevzťahovali výnimky ministerstva financií, ministerstva vnútra či prezidentské výnimky.¹²² Bezprostredne po prvých prípravných opatreniach nastal hro-

120 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 117, sign. 125/IIIg-42 ŠB, správa ÚŠB zo 7. 3. 1942; sign. 106/IIIg-42 ŠB; sign. 126/IIIg-42 ŠB; sign. 136/IIIg-42 ŠB, telefonogram z 13. 3. 1942.

121 Prvý transport s deportovanými Židmi odišiel z Popradu do Osvienčimu 25. 3. 1942 a slovenské hranice prekročil 26. 3. 1942. Spolu so židovskými ženami a dievčatami zo Šariško-zemplínskej župy boli odtransportované aj dievčatá z okresov Stará Ľubovňa, Poprad, Spišská Stará Ves a Levoča z Tatarskej župy.

122 Bližšie k problematike pozri: HLAVINKA, Ján. Príprava a priebeh deportácií Židov na území Šariško-zemplínskej župy v roku 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (Ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská*

madný útek najmä židovských dievčat určených na prevoz do koncentračných stredísk, v dôsledku čoho sa spustila séria pátraní po ukrývajúcich sa Židovkách príslušníkmi polície, žandárstva, ale i členmi HG a finančnej stráže.¹²³ Následkom viacerých excesov a priveľmi aktívneho prístupu členov HG počas sústreďovania židovského obyvateľstva bol v apríli 1942 policajný riaditeľ spolu so všetkými prednostami okresných úradov v župe, ale i oblastnými a okresnými žandárskymi veliteľmi poverený vykonať interné opatrenia na zamedzenie takéhoto konania a zároveň bola vo viacerých okresoch župy prevedená kontrola opatrení, priebehu transportov i postupu úradníkov zapojených do vykonávania deportácií.¹²⁴ Spustenie deportácií sa nedotklo výlučne len židovského obyvateľstva, situáciu pochopiteľne sledovali i nežidovskí miestni občania. Kým židovská komunita bola deportáciami značne zdeprimovaná, medzi majoritným obyvateľstvom transporty vyvolali rozdielne reakcie. V časti domáceho obyvateľstva došlo k zmene postoja a mnohí ľudia začali k Židom pristupovať s ľútosťou.¹²⁵ Určitú nespokojnosť, ktorú medzi miestnym obyvateľstvom zaznamenalo Policajné riaditeľstvo v Prešove pri „*zdanlive drastickejších protižidovských zásahoch*“, pripisoval policajný riaditeľ „*národnej nevedomosti*“ či „*lahostajnosti niektorých ľudí vôbec*“, väčšina obyvateľstva však podľa neho prijímala protižidovské opatrenia kladne.¹²⁶ Podľa policajného riaditeľa pramenilo pohoršenie medzi slovenským obyvateľstvom pri deportovaní Židov z toho, že „*(...) boli odtransportovaní vraj väčšinou len chudobní židia, kdežto tí, čo najviac zdierali slovenský ľud, boli tu ponechaní*“.¹²⁷ Práve takého a podobné situačné hlásenia poukazujú na zjavne protižidovský postoj časti, či možno väčšiny, regionálnych úradov a ich zamestnancov a nie je možné ich považovať za plne objektív-

republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 383.

123 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 178/IIa-42 ŠB, situačná správa Okresného úradu v Prešove za mesiac marec 1942 zo dňa 1. 4. 1942.

124 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 117, sign. 125/IIIg-42 ŠB, správa Župného úradu Šarišsko-zemplínskej župy zo dňa 7. 4. 1942.

125 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 178/IIa-42 ŠB, situačná správa Okresného úradu v Prešove za mesiac marec 1942 zo 7. 4. 1942; situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac marec 1942 zo dňa 4. 5. 1942.

126 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 239/IIa-42 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac apríl 1942 zo dňa 4. 5. 1942.

127 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 298/IIa-42 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac máj 1942 zo dňa 1. 6. 1942.

ne. V rámci príprav na najväčšiu vlnu deportácií v máji 1942 sa v priebehu nasledujúcich týždňov uskutočnili viaceré porady zástupcov regionálnych úradov a inštitúcií zainteresovaných do sústreďovania a transportovania Židov, na ktorých bol prerokovaný celý komplex otázok vrátane udeľovania výnimiek v záujme verejného hospodárstva a prijaté boli tiež ďalšie opatrenia na zabezpečenia „*hladkého priebehu deportácií*“.¹²⁸ *V priebehu mája odišlo z územia Šarišsko-zemplínskej župy ďalších 13 transportov*¹²⁹ *a hoci sa tempo vysídľovania od júna zmiernilo, deportácie pokračovali až do konca októbra.*¹³⁰ V októbri 1942 ešte nastal v židovskej komunite rozruch a vzrástlo napätie spôsobené rozširovaním správ o zastrelení štyroch stoviek vysídlených prešovských Židov na území okupovaného Poľska, situácia sa však v súvislosti s rozpustením strediska pre sústreďovanie Židov v Žiline a zastavením deportácií 20. októbra 1942 upokojila.¹³¹ Židia boli naďalej utiahnutí v očakávaní ďalšieho vývoja situácie, komunikovali výhradne len medzi sebou a pri rozhovoroch s nežidovskými občanmi vystupovali rezervovane a veľmi opatrne.¹³² V úzkosti a strachu z ďalšieho vysídľovania a radikálnych opatrení zameriavali svoju pozornosť najmä na Maďarsko, ktoré sa pre benevolentnejší prístup k židovským utečencom stalo najčastejším cieľom útekov.¹³³

128 Napríklad bolo na východné Slovensko vyslaných niekoľko expertov a 60 gardistov. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 117, sign. 268/IIIg-42 ŠB, smernica MV z 25. 4. 1942. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 117, sign. 268/IIIg-42 ŠB, správa Policajného riaditeľstva v Prešove z 15. 5. 1942.

129 NIŽŇANSKÝ, Eduard (Ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005, s. 488, dokument 411.

130 Celkovo odišlo zo Slovenska v období od 25. 3. do 20. 10. 1942 spolu 57 transportov (19 do Osvienčimu a 38 do Lublinskej oblasti) s 57 752 Židmi podľa dokumentov ministerstva dopravy a verejných prác alebo s 57 628 deportovanými podľa dokumentácie MV. NIŽŇANSKÝ, Eduard (Ed.). *Holokaust na Slovensku 6...*, s. 84.

131 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 641/IIa-42 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac október 1942 z 3. 11. 1942.

132 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 696/IIa-42 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac november 1942 z 3. 12. 1942.

133 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 119, sign. 114/IIa-43 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac február 1943 z 2. 3. 1943.

Nárast odbojových aktivít a zánik režimu

Všeobecné pomery na východnom Slovensku boli prakticky až do polovice roku 1943 napriek vojnovému stavu pomerne pokojné. Dôležitú úlohu zohrala skutočnosť, že bojové operácie prebiehali vzdialene a nedotýkali sa priamo územia Slovenska, dokonca i v časoch priameho zapojenia slovenskej armády do útokov po boku Nemecka sa situácia v priebehu niekoľkých dní upokojila a život v župe sa vrátil do zabehnutých koľají. Zahranično-politické udalosti nemali väčší dosah na život a správanie obyvateľstva a pokiaľ sa medzi obyvateľmi objavovala určitá nespokojnosť v spojitosti s vojnovou situáciou, súvisela zväčša so správaním príslušníkov HG. Ľudia s nespokojnosťou poukazovali na minimálny záujem členov HG o rukovanie na front, zatiaľ čo pri domácich zásahoch bolo ich vystupovanie sebavedomé.¹³⁴ Dokonca i hospodárske pomery a zásobovanie civilného obyvateľstva v regióne boli napriek vypuknutiu vojny uspokojivé. Lokálny nedostatok určitých druhov tovarov sa síce objavoval pravidelne, ale trval zväčša len dočasne. To v zásade znamenalo, že obyvateľstvo sa nemuselo vážnejšie zaoberať starosťami so zásobovaním a pozornosť venovalo i politickým udalostiam. Ľudia so záujmom sledovali tak medzinárodno-politické, ako aj domáce udalosti a reagovali i na zmeny vo vedení štátu.¹³⁵ Zväčša oficiálne oslavy viažuce sa k štátnym sviatkom, ako napr. výročie 14. marca alebo oslavy 1. mája, poskytovali priestor pre prejavy nesúhlasu v podobe rozširovanie letákov, protištátnych nápisov alebo manifestácií.¹³⁶ Najmä vďaka zmieneným pozitívnym hospodárskym pomerom sa režimu darilo relatívne dlho udržiavať pomerne vysokú mieru lojality obyvateľstva.

Postoje a lojalita voči režimu sa medzi obyvateľstvom východoslovenského regiónu začali postupne meniť od leta 1943 najmä pod vplyvom medzinárodno-politických a frontových udalostí (napr. pád fašizmu v Taliansku, obsadenie Sicílie, porážka nemeckých vojsk v bitke pri Kursku v lete 1943 či stále letecké útoky na Nemecko). Napriek tomu bol do konca roku 1943 život obyvateľov východného Slovenska ovplyvňovaný vojnou len nepriamo. Približovanie východného frontu na prelome rokov 1943/1944 už narušil každodenný život regiónu vo väčšej miere. Hrozba, že sa región v najbližšom čase stane dejiskom bojových operácií pôsobila

134 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 116, sign. 696/IIa-42 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac november 1942 z 3. 12. 1942.

135 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 108, sign. 586/85-40 ŠB, situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac máj 1940 zo dňa 31. 5. 1940.

136 BAKA, Igor. *Politický systém a režim...*, s. 233.

na ľudí skľučujúcim dojomom,¹³⁷ a preto dovtedy pomerne uspokojivú situáciu vystriedala nervozita, ktorú navyše umocnila nemecká okupácia susedného Maďarska v marci 1944 a s tým spojený prechod nemeckých vojsk cez územie župy.¹³⁸ Od konca roku 1943 sa začalo zároveň rozširovať partizánske hnutie, ktoré pre režim a jeho bezpečnostné zložky predstavovalo čoraz vážnejšie nebezpečenstvo. Predovšetkým východné Slovensko so svojou geografickou polohou, t. j. bezprostredným susedstvom s Karpatskou Ukrajinou a územím bývalého Poľska, ako aj terénnymi podmienkami a sociálnym zložením obyvateľstva predstavovalo vhodný priestor pre ukrývanie sa sovietskych utečencov prichádzajúcich z nemeckých koncentračných a zajateckých táborov, rasovo prenasledovaných občanov alebo vojakov a utečencov z nemeckých evakuačných transportov prechádzajúcich cez územia Slovenska, ktorí sa začali zhromažďovať od polovice roku 1943 a formovať prvé partizánske skupiny.¹³⁹ Od konca roku 1943 boli v priestore župy zaznamenané prvé prípady výtržníctva či prepádov príslušníkov finančnej stráže a žandárstva pripisované práve partizánskym skupinám. Akcie zameriavajúce sa na deštrukciu objektov a získavanie výzbroje boli síce menšieho charakteru, na druhej strane však účinne dopomáhali k urýchleniu rozkladu, ktorý sa už v tomto období začal objavovať medzi nižšími článkami štátneho a mocensko-represívneho aparátu v regióne.¹⁴⁰

Následkom čoraz väčšieho rozširovania partizánskej činnosti musel režim postupne pristúpiť k radikálnejším bezpečnostným opatreniam, od celkového posilnenia stavu a výzbroje polície, žandárstva i finančnej stráže a rozšírení siete ich staníc, cez posilnenie obrany štátnej hranice redislokovaním tzv. hraničiarskych rôt na východné Slovensko,¹⁴¹ až po

137 SULAČEK, Jozef. Vzťahy medzi armádnym veliteľstvom a štátnou civilnou správou na východnom Slovensku v lete 1944. In PAŽUR, Štefan (Ed.). *Východoslovenská armáda a odboj*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 52.

138 LACKO, Martin (Ed.). *Z prameňov k dejinám I. Slovenskej republiky 1939 – 1945 I. diel. Situačné hlásenia okresných náčelníkov. Január – august 1944*. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2005, s. 95.

139 PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda. Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2012, s. 78-79.

140 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 118.

141 Hraničiarske roty ako pohraničné vojenské jednotky boli pôvodne dislokované vo Zvolene, Nitre, Brezne nad Hronom, v Podolínci (okres Stará Ľubovňa) a v Čemernom (okres Vranov nad Topľou). V januári 1944 boli kvôli opevneniu východnej hranice Slovenska z piatich hraničiarskych rôt redislokované

zriadenie troch pohotovostných oddielov žandárstva na zlepšenie celkovej žandárskej akcieschopnosti.¹⁴² Popri tom boli priamo na východnom Slovensku zriadené nové bezpečnostné orgány. S cieľom zefektívniť spoluprácu medzi civilnou správou a vojenskými štábmami, resp. s nemeckými spravodajskými dôstojníkmi bol v marci 1944 zriadený Exponovaný spravodajský orgán MNO pre územie Šarišsko-zemplínskej župy so sídlom v Prešove¹⁴³ a pre zlepšenie spolupráce župana s jednotlivými divíziami Východoslovenskej armády bol vytvorený Úrad exponovaného vyššieho žandárskeho dôstojníka štábu.¹⁴⁴ Od apríla 1944 zároveň začali ako posila žandárstva proti partizánskemu boju pôsobiť asistenčné jednotky zložené z príslušníkov armády, povolancov zo zálohy, policajtov, žandárov i rôznych štátnych zamestnancov.¹⁴⁵ Župný úrad v Prešove bol pod vplyvom vyhrocujúcej sa situácie splnomocnený používať tzv. zostrené bezpečnostné opatrenia vo vlastnej réžii,¹⁴⁶ čo malo za následok zavedenie celého radu krajne radikálnych opatrení¹⁴⁷ a prijatie nových zákonov často obmedzujúcich život bežného obyvateľstva. Jedným z najprísnejších no-

štyri na územie východného Slovenska do Humenného, Bardejova, Prešova a Michaloviec. BAKA, Igor. Branná výchova v réžii ministerstva národnej obrany v rokoch 1943 – 1944. In SOKOLOVIČ, Peter (Ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 167, 169. BENEŠ, Jaroslav. *Finanční stráž Slovenské republiky...*, s. 122-123.

- 142 Pohotovostné oddiely žandárstva boli zriadené v Michalovciach, v Nižnom Šebeši pri Prešove a v Spišskej Novej Vsi. PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 120.
- 143 Zriadený bol 7. – 8. februára 1944 na čele s plk. Eugenom Janečkom. KORČEK, Ján. *Slovenská republika...*, s. 86-87.
- 144 Na čele úradu stál pplk. Jozef Dressler. PAŽUR, Š. *Protifašistický odboj...*, s. 121.
- 145 Na území župy bolo takýmito jednotkami posilnených do polovice júla 1944 26 žandárskych staníc v najviac ohrozených regiónoch Giraltovce, Humenné, Michalovce, Sabinov a Vranov nad Topľou. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 122, sign. 310/IVi-44 ŠB, správa Prezídia Župného úradu Šarišsko-zemplínskej župy z Prešove zo 14. 7. 1944.
- 146 KORČEK, Ján. *Slovenská republika...*, s. 88.
- 147 Napríklad sprísnenie spôsobu kontroly obyvateľstva a občianskych preukazov civilného obyvateľstva alebo vykonávanie pravidelných vojensko-policajných vlakových a autobusových kontrol. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 122, sign. 168/IVi-44 ŠB, nariadenie z 2. mája 1941; nariadenie prezídia MV z 5. mája 1944; správa Okresného úradu v Michalovciach zo dňa 7. 6. 1944; nariadenie vyššieho žandárskeho dôstojníka štábu zo dňa 6. 5. 1944.

voprijatých legislatívnych opatrení bol zákon č. 50/1944 Sl. z. o ochrane osobnej slobody, ktorý bezpečnostným zložkám udeľoval právomoc vykonávať tvrdé represívne opatrenia¹⁴⁸ a preventívne uväzniť ľudí bez konkrétneho podozrenia či spáchania trestného činu.¹⁴⁹ Napriek nejednotnosti sa partizánske hnutie masívne rozrástlo, v dôsledku čoho prebrala kľúčovú úlohu v zamedzovaní jeho aktivít armáda. Od mája 1944 bola na armádu presunutá veľká časť výkonov bezpečnostných zložiek, čo okrem iného znamenalo, že v oblasti Šariško-zemplínskej župy bol hlavný veliteľ slovenskej armády splnomocnený mimoriadnymi právomocami vydávať počas brannej pohotovosti štátu osobitné opatrenia a predpokladala sa tiež úzka spolupráca armády s miestnymi úradmi.¹⁵⁰

S ohľadom na vyostrujúcu sa situáciu a množiace sa finančné i hmotné škody spôsobené partizánskym hnutím po celej šírke severných okresov župy prikrečili miestne úrady v najohrozenejších okresoch k dobrovoľnej evakuácii obyvateľstva¹⁵¹ a po zintenzívnení tlakov zo strany nemeckých kruhov vyhlásil veliteľ Východoslovenskej armády s platnosťou od 4. augusta 1944 Šariško-zemplínsku župu spolu s ďalšími priradenými okresmi za operačné pásmo so stanným právom.¹⁵² Napriek mnohým radikálnym a rozsiahlym opatreniam, ktoré boli od konca roku 1943 vyko-

148 Opatrenia ako napr. domové prehliadky aj bez príkazu nadriadeného orgánu, obmedzovanie dopravy a cestovania, zaistovanie podozrivých osôb a pod.

149 Zákon č. 50/1944 Sl. z. z 11. mája 1944 o ochrane osobnej slobody, domového pokoja, ich dočasnom obmedzovaní, ako aj o obmedzovaní iných práv a slobôd.

150 Neskôr bolo splnomocnenie hlavného veliteľa armády rozšírené aj na ďalšie okresy mimo územia Šariško-zemplínskej župy. Od 18. mája 1944 zároveň pôsobilo v oblasti župy Armádne veliteľstvo so sídlom v Prešove na čele s gen. II tr. Augustínom Malárom. ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 122, sign. 204/IVi-44 ŠB, splnomocnenie hlavného vojenského veliteľa k osobitným opatreniam na území Šariško-zemplínskej župy – vysvetlenie z 5. 6. 1944; sign. 204/IVi-44 ŠB, vládne nariadenie č. 36/1944 Sl. z. zo dňa 10. V. 1944 – vykonávanie z 25. mája 1944. PAŽUROVÁ, H. *Východoslovenská armáda...*, s. 98.

151 Výzva sa týkala evakuácie okresov Bardejov, Vyšný Svidník a Medzilaborce. Priestor pre dobrovoľnú evakuáciu bol koncom apríla rozšírený aj na okresy Stropkov, Giraltovce a Humenné a napokon v júli 1944 aj na zvyšné okresy župy. SULAČEK, Jozef. *Vzťahy medzi armádnym veliteľstvom...*, s. 60.

152 Od 12. augusta 1944 bolo slovenskou vládou v spojitosti s neudržateľnou situáciou vyhlásené stanné právo na celom území Slovenska. PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava: Epocha, 1971, s. 129, dokument 51, poznámka 1. Vyhľadka vlády

nané, nedošlo k útlmu partizánskeho hnutia. Jedným z dôvodov pomerne malej účinnosti bola nízka efektívnosť výkonných zložiek režimu, ktoré sa z rôznych príčin stávali málo dôsledné alebo pre režim nespoľahlivé. V poslednej fáze vývoja režimu sa väčšina príslušníkov armády, finančnej stráže i žandárstva pridala k povstaniu,¹⁵³ čo znamenalo postupný a nezvratný rozklad jednotlivých článkov byrokratického aparátu.

Zavádzanie tvrdých bezpečnostných opatrení zo strany režimu ako i dopad vojny mali za následok vyostrenie nálad a situácie medzi bežným obyvateľstvom. Následkom častých preletov sovietskych lietadiel a s tým súvisiacich poplachov si obyvatelia regiónu plne uvedomovali vážnosť situácie, čo navyše podporovali množiac sa partizánske akcie. Propaganda spočiatku upozorňujúca na partizánske akcie pristúpila k dôrazným hrozbám vystríhajúcim pred spoluprácou s partizánmi¹⁵⁴ a obdobné znepokojenie spôsoboval i príchod množstva utečencov z Generálneho gouvernementu, ktorí svojou prítomnosťou na jednej strane vzbudzovali ľútosť, na druhej strane však strach pred negatívnymi hospodárskymi či zdravotnými následkami.¹⁵⁵ V tom čase už bola vážnejšie narušená aj dovtedy pomerne priaznivá hospodárska situácia a medzi väčšinou obyvateľstva vrcholila nervozita a obavy z blízkosti vojny a hroziacej evakuácie.¹⁵⁶ Žatva sa síce ešte uskutočnila bez väčších problémov, niektoré veľkostatky však boli poznačené partizánskym rabovaním a plienením, čo spôsobilo veľké škody najmä v prípade koní a dobytku. Hoci sa objavil nedostatok istých druhov tovarov, či už z dôvodu vyčerpania zásob alebo v dôsledku dopravných ťažkostí, zásobovanie ostávalo stále bezproblémové a uspokojivé.¹⁵⁷ Nedostatok tovarov sa dotkol najmä lístkov na obuv, petroleja,

Slovenskej republiky č. 315/1944 Úr. n. zo dňa 11. augusta 1944 o stannom práve (štatáriu).

153 BArch Berlin, f. R 70 Slowakei/175, hlásenie s rozhovorom s pplk. Dresslerom zo 6. októbra 1944.

154 PODOLEC, Ondrej. Ticho pred búrkou (Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944). In LACKO, Martin (Ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. Povstanie roku 1944*. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, 2004, s. 22.

155 LACKO, Martin (Ed.). *Z prameňov k dejinám...*, s. 249-250.

156 SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian (Eds.). *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945). Dokumenty*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2012, s. 30.

157 SCHVARC, Michal – PEKÁR, Martin. *Situačné správy prešovského konzulátu...*, s. 271, dokument 5.

mydla a železa, neskôr postihol i zápalky, cukor a droždie.¹⁵⁸ Vážnejšie problémy spojené so zásobovaním obyvateľstva sa objavili až od polovice decembra 1944 v súvislosti s využívaním surovínových zdrojov príslušníkmi nemeckej armády.¹⁵⁹

V priebehu prvých dní od vypuknutia Slovenského národného povstania sa územie regiónu dostalo pod priamu okupáciu nemeckej armády a nemeckých bezpečnostných zložiek. V celej oblasti bola vážne znemožnená premávka, čím došlo k izolovaniu regiónu od centrálnych orgánov i prerušeniu spojenia regionálnych úradov s výkonnými zložkami.¹⁶⁰ Okrem toho začali nacistické bezpečnostné zložky spolu s pohotovostnými oddielmi HG¹⁶¹ popri bojových operáciách proti partizánom uplatňovať ostré represívne opatrenia i proti civilnému obyvateľstvu napomáhajúcemu odbojovému hnutiu a realizovať poslednú vlnu deportácií zvyškov židovského obyvateľstva, ktorá sa uskutočnila už bez ohľadu na výnimky, pracovné povolenia či zoznamy.¹⁶² K stiesnenej situácii a strachu v radoch miestnych obyvateľov prispeli i sovietske nálety, ktoré vážnejšie postihli najmä sever župy.¹⁶³ Na udržanie chodu štátnych inštitúcií v čase kolabujúcej situácie i kvôli sťaženému kontaktu centrálnej správy s územím východného Slovenska začal vykonávať svoju činnosť Vládny poverenec pre východnú oblasť so sídlom v Prešove,¹⁶⁴ ktorého hlavnou

158 SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian. (Eds.). *Situačné hlásenia okresných náčelníkov...*, s. 30, 65.

159 PEKÁR, Martin. Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudského režimu. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter – SYRNÝ, Marek (Eds.). *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici; Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici; ŠVK v Banskej Bystrici, 2006, s. 284.

160 ŠA v Prešove, f. ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 122, sign. 640/IIa-44 ŠB, situačná správa Okresného úradu v Prešove za mesiac september 1944 zo dňa 10. 10. 1944.

161 Pohotovostné oddiely HG, formujúce sa od septembra 1944, sa v tomto čase stali najaktívnejšími zložkami slovenských bezpečnostných orgánov. Bližšie k tomu pozri: KORČEK, Ján. *Slovenská republika...*, s. 116.

162 PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 188. CHREŇO, Jozef. Z fašistických črt tzv. slovenského štátu. In *Sborník archivních prací*, 1961, roč. 11, č. 2, s. 20.

163 SCHVARC, Michal – PEKÁR, Martin. *Situačné správy prešovského konzulátu...*, s. 271, dokument 5.

164 Vládnym poverencom pre oblasť Šariško-zemplínskej župy sa stal v období od 4. októbra 1944 do 17. marca 1945 dovtedajší mešťanosta mesta Prešov

úlohou bolo okrem iných povinností udržiavať kontakt s nemeckou armádou. Všetky bezpečnostné zložky na východnom Slovensku boli v tejto fáze režimu plne podriadené nemeckej armáde a keďže slovenská armáda prestala existovať, zvyšky vojakov zostávajúce v kasárňach nemeckí vojaci odzbrojili a časť z nich internovali do Nemecka.¹⁶⁵ Z dôvodu dezercie značnej časti malých a stredných úradníkov štátno-bezpečnostného aparátu sa vládnemu poverencovi pomery v župe už nepodarilo stabilizovať.¹⁶⁶ Na konci roku 1944 ľudia zameriavali svoju pozornosť výlučne na vojnové operácie a približovanie bojovej oblasti. Blížiaci sa hrozba nútenej evakuácie na nich pôsobila deprimujúco a vzbudzovala značnú bezradnosť. Každý sa pod citeľným tlakom vojny staral výhradne o vlastné záujmy a záchranu svojho života a majetku.¹⁶⁷ S postupným odsunom Nemcov od východných hraníc Slovenska dochádzalo k vážnym zásobovacím ťažkostiam. Slovenská vláda bola nútená vykonať evakuáciu všetkých úradov, podnikov a obyvateľstva spočiatku v severovýchodných a neskôr i v ďalších okresoch župy.¹⁶⁸ Evakuácia pohraničných okresov sa vo všeobecnosti uskutočňovala pomalým tempom a do polovice novembra prebehla viac-menej len čiastočne, najmä z dôvodu nedostatku dopravných prostriedkov vhodných na evakuáciu, ale i kvôli neochote obyvateľstva opustiť svoje domovy.¹⁶⁹ Od jesene 1944 bol Prešov vystavený menším bombardovaniam, pri ktorých boli priamymi zásahmi poškodené viaceré dôležité budovy v meste.¹⁷⁰ Najväčšie sovietske bombardovanie zasiahlo Prešov 20. decembra 1944 a vyžiadalo si viac ako sto obetí a poško-

Anton Sabol-Palko. ŠA v Prešove, f. Vládny poverenec pre východnú oblasť so sídlom v Prešove 1944 – 1945, inventár, s. 1.

165 BENEŠ, Jaroslav. *Finanční stráž Slovenské republiky...*, s. 109.

166 SOPKO, Július. Rozklad štátneho aparátu slovenského štátu v dôsledku Povstania. In *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 596.

167 SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian. (Eds.). *Situačné hlásenia okresných náčelníkov...*, s. 64, 102.

168 PEKÁR, Martin. *Pomery na východnom Slovensku...*, s. 287, pozn. 43.

169 Vojenský historický archív Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany Slovenskej republiky 1939 – 1945, oddelenie spisy dôverné 1940 – 1945, II. časť 1943 – 1945, šk. 429, inv. č. II225, zn. sp. 9 2/13, situační hlásenie č. 1 z 15. novembra 1944.

170 Priamymi zásahmi pri bombardovaní Prešova boli poškodené budovy pošty, justičného paláca, železničná stanica či budova, v ktorej sídlilo Policajné riaditeľstvo v Prešove.

denie približne 80 % budov mesta.¹⁷¹ Začiatkom januára 1945 bol Župný úrad presunutý z Prešova do Popradu, neskôr do Ružomberka a čiastočne do Banskej Bystrice¹⁷² a postupne boli evakuované ďalšie okresné úrady a oslobodzované jednotlivé mestá a obce regiónu.¹⁷³

Záver

Východné Slovensko si rovnako ako v predchádzajúcich obdobiach i počas slovenského štátu zachovalo svoj špecifický charakter vyplývajúci z dovtedajšieho kultúrno-spoločenského a historického vývoja, ktorý bol navyše umocnený zásadnou zmenou spoločensko-politickej situácie a nástupom autoritárskeho režimu. Nielenže musela táto oblasť čeliť pretrvávajúcim separatistickým tendenciám národnostných menšín usilujúcich o odhrnutie regiónu, musela tiež odolávať ďalším štátno-bezpečnostným ohrozeniam zasahujúcim do pomerov, či už to boli pohraničné incidenty a permanentné porušovanie štátnej hranice alebo vzrástajúca sa činnosť ilegálneho komunistického hnutia. Systematické zásahy režimu voči týmto hrozbám sa ukázali vcelku efektívne a dokázali dočasne utlmiť protištátne aktivity v regióne. Dokonca ani vypuknutie druhej svetovej vojny a priame zapojenie Slovenska nemali spočiatku na pomery v regióne vážnejší dosah. Bojové operácie sa priamo územia regiónu nedotkli a obyvatelia nepociťovali akútne ohrozenie ani bezprostredné dopady vojny. Vďaka uspokojivým hospodárskym pomerom sa miestne obyvateľstvo nemuselo vážnejšie zaoberať starosťami so zásobovaním a venovalo pozornosť i politickým udalostiam, predovšetkým zavádzaniu stále radikálnejších protizidovských opatrení. Až pod vplyvom rozrastajúceho sa odbojového hnutia a množiacich sa partizánskych akcií sa východné Slovensko dostalo do centra pozornosti slovenských ústredných orgánov a vyžadovalo čoraz väčšie zásahy z jeho strany. Zavádzanie krajne radikálnych opatrení mocensko-represívneho aparátu znamenalo stále vážnejšie obmedzenie života v župe, ako i zhoršovanie všeobecnej nálady. V dôsledku priamej okupácie územia nemeckou armádou a kolabujúceho režimu bolo obyvateľstvo už priamo ohrozené a nútené evakuovať. Upokojenie situácie a následné stabilizovanie pomerov v regióne umožnil až odsun nemeckých jednotiek a postupné oslobodzovanie miest a dedín východného Slovenska.

171 PEKÁR, Martin. *Prešov 1938 – 1945...*, s. L.

172 PEKÁR, Martin. *Pomery na východnom Slovensku...*, s. 289.

173 Dňa 19. januára 1945 boli oslobodené Košice, Prešov, Bardejov a v nasledujúcich dňoch i ďalšie mestá Šarišsko-zemplínskej župy. PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj...*, s. 188.

Zoznam prameňov a literatúry

Pramene

- Bundesarchiv Berlin, fond R 70 Slowakei
- Slovenský národný archív v Bratislave, fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920 – 1950
- Štátny archív v Prešove, fond Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti pri Policajnom riaditeľstve v Prešove (1927) 1938 – 1945
- Štátny archív v Prešove, fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945
- Štátny archív v Prešove, fond Policajné riaditeľstvo v Prešove (1938) 1939 – 1944
- Štátny archív v Prešove, fond Šarišsko-zemplínska župa, oddelenie štátno-bezpečnostné 1940 – 1946
- Štátny archív v Prešove, fond Štátny policajný úrad v Michalovciach 1939 – 1941
- Štátny archív v Prešove, fond Vládny poverenec pre východnú oblasť so sídlom v Prešove 1944 – 1945
- Vojenský historický archív Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany Slovenskej republiky 1939 – 1945, oddelenie spisy dôverné 1940 – 1945, II. časť 1943 – 1945
- Slovenská sloboda 1939 – 1944
- Slovenský zákonník 1939 – 1945
- Šariš 1938
- Úradné noviny 1938 – 1945
- Zprávy štátneho plánovacieho a štatistického úradu 1946

Edície prameňov

- DOMENOVÁ, Marcela – PEKÁR, Martin (Eds.). *Pamätná kniha mesta Prešova: Belo Klein-Tesnorskalský. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 536 s.
- LACKO, Martin (Ed.). *Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939 – 1945. I. diel. Situačné hlásenia okresných náčelníkov. Január – august 1944*. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2005. 270 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (Ed.). *Holokaust na Slovensku 6: Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005. 646 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (Ed.). *Holokaust na Slovensku 7: Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005. 120 s.

- PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1966. 1220 s.
- SYRNYÝ, Marek – UHRIN, Marian (Eds.). *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945): dokumenty*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2012. 201 s.

Literatúra

- BAKA, Igor. Branná výchova v réžii ministerstva národnej obrany v rokoch 1943 – 1944. In SOKOLOVIČ, Peter (Ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 159-173.
- BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010. 322 s.
- BENEŠ, Jaroslav. *Finanční stráž Slovenské republiky 1939 – 1945*. Dvůr Královéd nad Labem: Fortprint, 2013. 190 s.
- BORZA, Peter. Konflikt prešovského biskupa Pavla Petra Gojdiča, OSBM s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (Eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007, s. 143-149.
- BYSTRICKÝ, Valerián. Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 596-611.
- DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava: Veda, 1991. 240 s.
- FIAMOVÁ, Martina. Úloha žandárstva pri deportáciách Židov v roku 1942. In *Pamäť národa*, 2009, roč. 5, č. 1, s. 48-55.
- HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2008.
- HLAVINKA, Ján. Príprava a priebeh deportácií Židov na území Šarišsko-zemplínskej župy v roku 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (Ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 361-388.
- HLAVINKA, Ján. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: ÚPN, 2007. 281 s.
- CHMELÁROVÁ, Mária. Protifašistický odboj na východnom Slovensku do konca augusta 1944. In PAŽUR, Štefan (Ed.). *Východoslovenská armáda a odboj*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 17-28.

- CHORVÁT, Peter. „Prešov v poľskej kampani“. (K problematike významu Prešova a jeho okolia v období účasti Slovenska na nacistickej agresii proti Poľsku v roku 1939). In *Vojenská história*, 2000, roč. 4, č. 2, s. 107-118.
- CHREŇO, Jozef. Z fašistických črt tzv. slovenského štátu. In *Sborník archivních prací*, 1961, roč. 11, č. 2, s. 3-66.
- KAČÍK, Eduard. *Polícia vo vývoji verejnej správy*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru Slovenskej republiky, 1996. 141 s.
- KAMENEC, Ivan. Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Forum historiae*. [online]. 2011, roč. 5, č. 2, s. 98 [cit. 2014-4-30]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/kamenec.pdf>
- KAMENEC, Ivan. Organizácia perzekučného systému fašistického slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania 7*. Martin: Osveta, 1982, s. 71-96.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991. 285 s.
- KONEČNÝ, Stanislav. Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (Eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 283-291.
- KORČEK, Ján. *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999. 223 s.
- KORČEK, Ján. Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In DEÁK, Ladislav (Ed.). *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993, s. 34-46.
- Lexikon obcí Slovenskej republiky*. Bratislava: Štátny štatistický úrad, 1942. 195 s.
- MEDVEČKÝ, Matej. Ústredňa štátnej bezpečnosti od jej vzniku po Salzburg. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (Eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007, s. 67-76.
- MICHNOVIČ, Imrich. Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In PEKÁR, Martin (Ed.). *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov: ManaCon, 2002, s. 62-70.
- MICHNOVIČ, Imrich. „Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých dvoch rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1940). In PEKÁR, Martin (Ed.). *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov: Universum, 2003, s. 115-127.

- NIŽŇANSKÝ, Eduard. Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In GLETTLER, Monika – LIPTÁK, Ľubomír – MÍŠKOVÁ, Alena (Eds.). *Nacionálno-socialistický systém vlády: Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko*. Bratislava: Veda, 2002, s. 185-211.
- PAŽUR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. 199 s.
- PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda. Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2012. 343 s.
- PEKÁR, Martin. Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938. In REGINÁČOVÁ, Nikola – BOJKOVÁ, Alžbeta (Eds.). *Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2013, s. 74-80.
- PEKÁR, Martin. Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter – SYRNÝ, Marek (Eds.). *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici; Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici; Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 278-292.
- PEKÁR, Martin. Prešov 1938 – 1945: Kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov. In *Pamätná kniha mesta Prešova: Belo Klein-Tesnorskalský. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov: ŠVK Prešov, 2011, s. XVII-LV.
- PEKÁR, Martin. Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a alternatívy jej riešenia. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (Eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 292-302.
- PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945: Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2007. 182 s.
- PEKÁR, Martin – TOKÁROVÁ, Zuzana. K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých prameňov (sonda do problematiky). In CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana (Eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 47-62.
- PODOLEC, Ondrej. *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: Atticum, 2014. 272 s.

- PODOLEC, Ondrej. Ticho pred búrkou (Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944). In LACKO, Martin (Ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. Povstanie roku 1944*. Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2004, s. 19-32.
- SCHVARC, Michal. Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 471-502.
- SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009. 559 s.
- SOPKO, Július. Rozklad štátneho aparátu slovenského štátu v dôsledku Povstania. In HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav (Eds.). *Slovenské národné povstanie roku 1944. (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 589-598.
- SULÁČEK, Jozef. Vzťahy medzi armádnym veliteľstvom a štátnou civilnou správou na východnom Slovensku v lete 1944. In PAŽUR, Štefan (Ed.). *Východoslovenská armáda a odboj*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 51-65.
- SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944*. Banská Bystrica: Belianum, 2013. 335 s.
- ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzi-vojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov: Universum, 2003. 424 s.
- ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 318 s.
- TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In ŠVORC, Peter – DANILÁK, Michal – HEPPNER, Harald (Eds.). *Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Prešov; Graz: Universum, 2002, s. 215-219.
- TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307-329.
- TIŠLIAR, Pavol. K otázke organizácie a fungovania štátnej správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In LACKO, Martin (Ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Bratislava: Merkury, 2003, s. 55-81.

Z VOJENSKÝCH DEJÍN PREŠOVA V ROKOCH 1939 – 1945

Jozef Bystrický

Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938 spôsobila na území vtedajšieho Československa zásadné územné zmeny. V jej dôsledku Maďarsko zabralo 20 % územia Slovenska s 860-tisícimi obyvateľov. Po zmene hraníc sa z Košíc do Prešova, ako nového centra východného Slovenska, presťahovali viaceré štátne úrady a ďalšie významné inštitúcie. Nové postavenie Prešova sa ešte viac zvýraznilo po vzniku Slovenského štátu (14. 3. 1939, od prijatia ústavy 21. 7. 1939 bol jeho oficiálny názov Slovenská republika) a zavedení župného zriadenia (1. 1. 1940), keď sa stal sídlom Šariško-zemplínskej župy. Zásadným spôsobom sa zmenil aj jeho vojenský význam. Po Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži v Prešove sídlilo veliteľstvo 17. divízie a spolu s ním aj II. prápor pešieho pluku 16, náhradný prápor pešieho pluku 32, I. delostrelecký oddiel s náhradným oddielom delostreleckého pluku 11 a do polovice decembra 1938 aj jazdecký (dragúnsky) pluk 10.

Po vzniku Slovenského štátu výstavbu jeho armády, popri iných objektívnych ťažkostiach, skomplikoval útok jednotiek maďarskej armády na východnom Slovensku. Aj preto jej dočasná organizácia vstúpila do platnosti až na začiatku mája 1939. V súlade s ňou bolo územie Slovenska rozdelené na tri vojenské oblasti, pričom v každej z nich bola dislokovaná jedna vyššia jednotka (divízia). Prešov sa stal sídlom veliteľstva vojenskej oblasti 3 (vyššieho veliteľstva 3, v októbri 1939 premenovaného na veliteľstvo 3. divízie) na čele s plk. gšt. Augustínom Malárom. Do jej teritoriálnej pôsobnosti patrilo celé územie východného Slovenska, vrátane politických okresov Poprad a Dobšiná.

Vyššiemu vojenskému veliteľstvu 3 (veliteľstvu 3. divízie) podliehali: peší pluk 1 s veliteľstvom v Levoči, peší pluk 2 s veliteľstvom v Prešove, V. samostatný prápor s veliteľstvom v Michalovciach, VI. samostatný prápor s veliteľstvom v Trebišove, delostrelecký pluk 3 s veliteľstvom v Prešove, delostrelecký pluk 4 s veliteľstvom v Kežmarku, jazdecká koryhva 3 s veliteľstvom v Humennom, vozotajská eskadróna 3 s veliteľstvom v Prešove, ženijná rota 3 v posádke Michalovce, telegrafný prápor 2 s veliteľstvom v Prešove, III. automobilový oddiel dislokovaný v Prešove, zbrojnica III s muničným skladištom v Poprade a odbočkou v Prešove,

proviantný sklad umiestnený v Poprade a vojenská nemocnica 3 v Prešove. V Prešove sa nachádzalo aj sídlo vojenského Doplnovacieho okresného veliteľstva, do obvodu ktorého patrili politické okresy Bardejov, Giraltovec, Prešov, Stropkov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Snina, Sobrance, Trebišov a Vranov. Takéto zloženie 3. divízie trvalo do vstupu Slovenskej republiky do vojny proti Poľsku, resp. do vzniku Veliteľstva slovenskej poľnej armády s krycím názvom *Bernolák*, ktoré už 29. 8. 1939 začalo pôsobiť v Spišskej Novej Vsi.¹ Do podriadenosti tohto veliteľstva, okrem priamo podriadených útvarov zbraní a služieb, patrili tri pešie divízie (1. divízia *Jánošík* – veliteľ gen. Anton Pulanich, 2. divízia *Škultéty* – veliteľ pplk. Ján Imro, od 5. 9. 1939 gen. Alexander Čunderlík, 3. divízia *Rázus* – veliteľ plk. gšt. Augustín Malár) a Rýchla skupina (*Kalinčiak*) – od 5. 9. 1939 pod velením pplk. Jána Imra. V podriadenosti veliteľstva 3. divízie boli pešie pluky 1 a 2, samostatné prápory II, V a VI a delostrelecké pluky 3 a 4. Na konci augusta 1939 boli jednotky 3. divízie rozmiestnené v postaveniach pri hranici s Poľskom na východ od čiar Nowy Sącz – Stará Ľubovňa po vtedajšiu hranicu s Maďarskom severne od Sniny. Rýchla skupina sa v tom čase ešte len formovala v priestore Poprad – Krompachy – Sabinov. Už na začiatku ťaženia proti Poľsku (1. 9. 1939) sa zloženie divízie zmenilo. Jej peší pluk 1 prešiel do podriadenosti 1. divízie a nahradil ho peší pluk 21, ktorý vznikol zo samostatných práporov č. II, V a VI. V nasledujúcich dňoch došlo aj k ďalším zmenám. Tak napr. 11. septembra, keď sa stanovište veliteľa divízie nachádzalo v Medzilaborciach, divízii bol popri jej organických jednotkách podriadený peší pluk 5 s delostreleckým plukom 3 a skupinou delostreleckého pluku 51.

V priebehu prvých dní ťaženia proti Poľsku jednotky 3. divízie vykonávali menšie bojové akcie v pohraničnej oblasti pri Duklianskom a Lupkovskom priesmyku. 10. septembra začali prenikať do hĺbky poľského územia, pričom v nasledujúcom dni postúpili po čiaru Bukowsko – Kulaszne – Baligród – Jabłonki – Cisna, kde bol ich postup zastavený. Odsun z poľského územia začali 14. septembra a v ďalších dňoch „očisťovanie“ územia ohraničeného čiarou Dukliansky priesmyk – Dukla – Krosno – Sanok – Lesko – Baligród – Jabłonki – Cisna od poľských vojakov vykonávali už len jednotky Rýchlej skupiny.

Po skončení účasti 3. divízie vo vojne proti Poľsku a návrate veliteľstva divízie do Prešova (18. 9. 1939), sa v jej zložení popri organických jednotkách opäť nachádzali pešie pluky 1 a 2 a spolu s nimi dočasne aj peší pluk

1 Od 9. 9. do 24. 9. 1939 bolo umiestnené v Solivare pri Prešove.

18 (vytvorený počas mobilizácie), delostrelecký pluk 3 a I. delostrelecký oddiel delostreleckého pluku 4.

Vyhodnotenie poznatkov z účasti slovenskej armády vo vojne proti Poľsku viedlo na začiatku novembra 1939 k zmenám v jej organizácii. Medzi najvýraznejšie z nich patrilo zvýšenie počtu peších plukov z 5 na 9, zrušenie samostatných práporov a zníženie počtu delostreleckých plukov zo 6 na 4. Do zostavy 3. divízie, vo velení ktorej na začiatku januára 1940 plk. gšt. A. Malára vystriedal gen. A. Pulanich, patrili pešie pluky 1 (Levoča)², 2 (Prešov a Bardejov) a 8 (Michalovce, Trebišov a Humenné), delostrelecký pluk 3 (Prešov, Čemerné a Kežmarok), ženijný prápor III (Michalovce), telegrafný prápor III (Prešov), jazdecký priezvedný oddiel 3 (Humenné – Čemerné a Prešov) a vojenská nemocnica 3 (Prešov).

Ďalšiu reorganizáciu armády minister národnej obrany nariadil dňom 1. októbra 1940. V jej rámci došlo k zníženiu počtu divízií z 3 na 2 (zrušené bolo dovtedajšie veliteľstvo 2. divízie), k zníženiu počtu peších plukov z 9 na 6 (zrušené boli pešie pluky č. 7, 8 a 9), k zrušeniu jazdeckého priezvedného oddielu II a k premenovaniu jazdeckého priezvedného oddielu III na jazdecký priezvedný oddiel II, k vytvoreniu zborových delostreleckých plukov 11 a 12, atď. Za veliteľa novej 2. divízie (prešovskej), ktorej oblasť bola zhodná s oblasťami Šariško-zemplínskej a Tatranskej župy, bol vymenovaný pplk. gšt. Rudolf Pilfousek. Podliehali mu pešie pluky 4 (Liptovský Sv. Mikuláš, Ružomberok, Dolný Kubín), 5 (Levoča, Spišská Nová Ves, Poprad) a 6 (Prešov a Trebišov), jazdecký priezvedný oddiel 2 (Michalovce, Humenné, Prešov), delostrelecký pluk 2 (Ružomberok, Prešov), pioniersky prápor 2 (Michalovce), spojovací prápor 2 (Prešov), automobilový prápor 2 (Prešov), vojenská nemocnica 2 (Prešov), zbrojnica 2 (Poprad s odbočkou v Prešove), proviantný sklad 2 (Poprad), doplnňovacie okresné veliteľstva v Levoči, Michalovciach, Prešove a Ružomberku.

V priebehu rokov 1941 – 1943 došlo v slovenskej armáde k viacerým čiastkovým organizačným zmenám, ktoré však nezmenili zloženie 2. divízie, ani dislokáciu jej hlavných súčastí. Nezmenili sa ani umiestnenie veliteľstva divízie a rozmiestnenie jej jednotiek v samotnom Prešove. Napríklad na začiatku januára 1943 sa v Hlinkových (bývalých Jiráskových) kasárňach nachádzalo veliteľstvo pešieho pluku s náhradným práporom tohto pluku, ako aj strážny oddiel veliteľstva Pracovného zboru, Doplnňovacie okresné veliteľstvo a vojenská nemocnica 2. V Delostreleckých (bývalých Masarykových) kasárňach bol II. delostrelecký oddiel de-

2 V zátvorkách sú uvedené miesta dislokácie príslušného veliteľstva a jemu podriadených jednotiek.

lostreleckého pluku 2 spolu s veliteľstvom divíznej oblasti 2 a odbočkou zbrojnice II. V Štefánikových kasárňach boli automobilový prápor 2, spojovací prápor 2 a vozotajská eskadróna jazdeckého priezvedného oddielu 2. V súkromnom dome na Hlinkovej ulici č. 133 boli kancelárie obranného dôstojníka a spravodajského oddelenia veliteľstva divíznej oblasti 2 a v Evanjelickom gymnáziu na Štefánikovej ulici kancelárie stanice hlásnej služby a ústredne výstražnej služby.

Do histórie prešovskej 2. divízie sa výrazne zapísal dátum 22. jún 1941. Bol to deň, keď vojská nacistického Nemecka zaútočili na Sovietsky zväz a minister národnej obrany Slovenskej republiky gen. Ferdinand Čatloš veliteľstvu 2. divízie nariadil zorganizovať Rýchlu skupinu pod velením veliteľa divízie plk. gšt. R. Pilfouska. Aby táto skupina mohla byť urýchlene zasadená do boja po boku jednotiek Wehrmachtu, Čatloš nariadil, že pohotovosť k odchodu na front má dosiahnuť do 22. 00 hod. toho istého dňa.

Rýchla skupina vznikla z motorizovaného II. práporu pešieho pluku 6, jazdeckého priezvedného oddielu 2, motorizovaného I. delostreleckého oddielu delostreleckého pluku 11, dvoch tankových rôt, dvoch rôt kanónov proti útočnej vozbe, spojovacej roty, pionierskej čaty a nákladnej automobilovej kolóny. Už 23. júna 1941 bola podriadená veliteľstvu nemeckej 17. armády a na druhý deň, 24. júna, začala presun cez Dukliansky priesmyk na front. Čelo Rýchlej skupiny, ktorá k tomuto dňu mala 59 dôstojníkov, 27 rotmajstrov a 1824 príslušníkov mužstva, prekročilo slovenské hranice o 12,45 hod. Na Slovensku v tom čase už prebiehala mobilizácia, umožňujúca doplniť útvary, ktoré sa do 30. júna sústredili na severovýchode Slovenska. Tu z nich vznikla armádna skupina pod velením gen. F. Čatloša, zložená z dvoch peších divízií (1. a 2.), dvoch delostreleckých plukov (11. a 12.) armádnych jednotiek a jednotiek vzdušných zbraní. Veliteľstvo armádnej skupiny bolo umiestnené v Humennom, 1. pešia divízia (veliteľ plk. del. J. Turanec) sa rozmiestnila v priestore Bardejov – Kapušany – Gíraltove a 2. pešia divízia (veliteľ plk. gšt. A. Malár) v priestore Medzilaborce – Vyšná Oľka – Koškovce – Vydraň.

Presun súčastí slovenskej armádnej skupiny na východný front začal 1. júla 1941. Celkový počet príslušníkov slovenskej armády zasadených do vojny proti Sovietskemu zväzu tak narástol na 50 689. Zatiaľ čo sa hlavné sily armádnej skupiny presúvali v tyle nemeckých frontových vojsk, Rýchla brigáda³ bola 22. júla 1941 zasadená do boja pri Lipovci, v ktorom

3 Vznikla reorganizáciou Rýchlej skupiny 7. 7. 1941. Pred bojom pri Lipovci mala 4902 osôb a skladala sa z veliteľstva, štábnej roty, štábnej automobilovej

utrpela značné straty. V tom čase už bolo zrejmé, že rýchly postup nemeckých vojsk a nedostatočná motorizácia slovenských peších divízií vylúčili možnosť zasadenia slovenskej armádnej skupiny do bojov na fronte ako celku. Aj preto gen. Čatloš 25. júla vydal rozkaz na jej reorganizáciu s cieľom vytvoriť Rýchlu divíziu pre boj na fronte a Zaisťovaciu divíziu pre plnenie úloh na okupovanom území. Nová organizácia slovenského vojska v poli umožnila, aby sa v auguste 1941 na Slovensko vrátilo 35 623 dôstojníkov, poddôstojníkov a príslušníkov mužstva. Potom až do konca októbra 1943, t. j. do odsunu jednotiek technickej brigády vytvorenej z 2. pešej divízie⁴ do Talianska, návrate 13. stíhacej letky a 41. bombardovacej letky na Slovensko, sa počet slovenských vojakov na východnom fronte v jednotlivých mesiacoch pohyboval v rozpätí od 12 000 do 18 500.⁵ Od jesene 1943 až do mája 1945 na nemecko-sovietskom fronte zostali zasadené jednotky 1. pešej divízie⁶, v júni 1944 reorganizovanej na 1. technickú divíziu. Okrem nej sa súčasťou nemeckých sil na východnom fronte na krátky čas stali aj vojská slovenskej armády podriadené armádnemu veliteľstvu v Prešove, ktoré vzniklo na začiatku druhej polovice mája 1944.

Približovanie sa východného frontu k hraniciam Slovenska po porážkach nemeckých vojsk v druhej polovici roka 1943, viedlo Najvyššiu radu obrany štátu k rozhodnutiu vybudovať na severovýchodných hraniciach štátu poľné opevnenia a obsadiť ich vojskami slovenskej armády.⁷ Budovanie obranných postavení riadilo Veliteľstvo opevňovacích prác so sídlom v Prešove, ktoré minister národnej obrany gen. F. Čatloš zriadil pod velením plk. gšt. R. Pilfouska už 26. januára 1944. O štyri mesiace neskôr sa toto veliteľstvo stalo súčasťou armádneho veliteľstva dislokovaného

kolóny, motorizovanej pechotnej skupiny, dvoch tankových rôt, troch rôt kanónov proti útočnej vozbe, delostreleckého pluku, pionierskej roty, spojovacej roty a nákladnej automobilovej kolóny.

4 Vznikla zo Zaisťovacej divízie na začiatku augusta 1943.

5 V týchto počtoch boli zahrnuté aj jednotky, ktoré pôsobili stále, alebo po určitý čas mimo rámec Zaisťovacej a Rýchlej divízie. Konkrétne sa jednalo o stíhaciu letku 13, pôsobiacu na východnom fronte od novembra 1942 do konca októbra 1943, bombardovaciu letku 41, ktorá od júla do konca októbra 1943 vykonávala výcvik na Kryme, dve samostatné pionierske roty, telegrafnú stavebnú rotu a dve železničné stavebné roty, z ktorých bol v druhej polovici júna 1942 vytvorený železničný prápor 12.

6 Vznikla reorganizáciou a premenovaním Rýchlej divízie na začiatku augusta 1943.

7 O postupnom opevňovaní severovýchodných hraníc Slovenska sa pod vedením prezidenta J. Tisa Najvyššia rada obrany štátu uzniesla 7. 1. 1944.

v Prešove, ktoré vzniklo 18. mája na základe nariadenia ministra národnej obrany z predošlého dňa. Tým istým nariadením bol za armádneho veliteľa určený gen. A. Malár, v tom čase vykonávajúci funkciu slovenského vojenského ataše v Berlíne. Spolu s Veliteľstvom opevňovacích prác mu podliehali dve pešie divízie, skupina vzdušných zbraní a armádne jednotky. Toto zoskupenie vojska sa stalo známe pod názvom *Východoslovenská armáda*. Jej oficiálnou úlohou bolo podieľať sa v rámci nemeckých frontových vojsk na obrane časti severovýchodných hraníc Slovenska.⁸

Operačným pásmom Východoslovenskej armády sa s platnosťou od 4. augusta 1944 stalo územie Šarišsko-zemplínskej župy spolu s okresmi Spišská Stará Ves a Kežmarok. Celé toto územie bolo vyňaté z oblastnej právomoci veliteľstva divíznej oblasti v Prešove a Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici. Mierové veliteľstvá, jednotky, úrady a ústavy, ktoré sa nachádzali na území župy a neboli začlenené do poľných jednotiek, boli už v prvej polovici júla evakuované do priestoru západne od čiar Štrba – Dobšiná. Dňa 8. júla sa veliteľstvo divíznej oblasti 2 (okrem spravodajského a evakuačného oddelenia) presunulo z Prešova do Liptovského Sv. Mikuláša. Jednotky náhradného práporu pešieho pluku 6 z Prešova, Trebišova a Bardejova boli evakuované do Dolného Kubína. Náhradný prápor pešieho pluku 4 bol premiestnený z Dolného Kubína do Liptovského Sv. Mikuláša. Náhradný oddiel jazdeckého priezvedného oddielu 2 z Michaloviec a Humenného prešiel do Brezna nad Hronom a jeho vozotajská eskadróna z Prešova do Kremnice. II/2 delostrelecký oddiel odišiel z Prešova do Ružomberka k delostreleckému pluku 2, náhradný pioniersky prápor sa z Michaloviec premiestnil do Nového Mesta nad Váhom, náhradný spojovací prápor z Prešova do Turčianskeho Sv. Martina, náhradný automobilový prápor 2 z Prešova do Nitrý, pracovný prápor 3 zo Sabinova do Trnavy a odbočka zbrojnice II z Prešova do Popradu.

1. augusta 1944 sa slovenská vláda na základe nemeckých požiadaviek rozhodla vyhlásiť územie Šarišsko-zemplínskej župy a územia okresov

8 V polovici augusta 1944 bolo v súčastiach Východoslovenskej armády vyše 30 000 dôstojníkov, poddôstojníkov a vojakov. 1. divízia pod velením plk. Mikuláša Markusa mala veliteľstvo v Giraltovciach. Jej úlohou bolo prehradiť smery Duklianský priesmyk – Vyšný Svidník – Prešov a Zborov – Bardejov – Prešov. Veliteľstvo 2. divízie (veliteľ plk. Viliam Kanák, od 15. augusta plk. gšt. Štefan Tatarko) sídlilo vo Vyšnej Radvani. Hlavné úsilie tejto divízie sa malo zamerať na prehradenie smeru Lupkovský priesmyk – Medzilaborce a smeru Čertižné – Medzilaborce – Humenné. Skupina vzdušných zbraní (veliteľ mjr. let Július Trnka) mala veliteľstvo v Kelemeši (teraz Ľubotice).

Minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš vyznamenáva slovenských vojakov po ich návrate z východného frontu, Prešov, 13. jún 1942

Stará Ľubovňa, Spišská Stará Ves a Kežmarok za pole.⁹ Okrem toho odsúhlasila, aby operačné pásmo slovenskej armády bolo súčasne operačným pásmom nemeckej brannej moci a veliteľ Východoslovenskej armády bol podriadený veliteľovi nemeckej skupiny armád Severná Ukrajina. Podriadenie Východoslovenskej armády veliteľstvu skupiny armád Severná Ukrajina jej veliteľ genplk. J. Harpe potvrdil rozkazom z 3. augusta 1944 a rozkazom z 10. augusta ju previedol do podriadenosti veliteľa armádnej skupiny Raus.¹⁰ Medzitým, 8. augusta 1944, slovenská vláda po predchádzajúcich nemeckých požiadavkách, rozhodla o rozšírení operačného pásma o územia okresov Levoča, Poprad, Spišská Nová Ves a Gelnica.

9 Pole sa delilo na operačné pásmo a na etapu. Operačným pásmom bola predná časť poľa, podriadená veliteľom vyšších jednotiek zasadených do bojovej činnosti. Etapou bola zvyšná časť poľa, v ktorej boli rozmiestnené útvary a zariadenia potrebné na zásobovanie jednotiek pôsobiacich v operačnom pásmo a zabezpečovanie ich blízkeho tyla.

10 Na začiatku druhej polovice augusta 1944 bola armádna skupina Raus premenovaná na armádu skupinu Heinrici.

O štyri dni neskoršie (12. 8.) bolo na celom území Slovenskej republiky vyhlásené stanné právo, vzťahujúce sa na osoby podliehajúce vojenskej súdnej právomoci. Na jeho základe za spáchanie vojenských trestných činov – zločinov vzbury a odboja, zbabelosti, zbehnutia, plenia, vyzvedačstva a vojenskej zrady, ako aj všeobecných trestných činov – zločinov vraždy, lúpeže, podpaľačstva a verejného násillia poškodením cudzieho majetku, mali byť previnilci postavení pred stanný súd a potrestaní trestom smrti.

16. augusta 1944 nemecký generál pri slovenskom MNO listom adresovaným ministrovi národnej obrany gen. F. Čatlošovi oznámil, že podľa nariadenia Hlavného veliteľstva Wehrmachtu slovenské štátne územie východne od čiary západných hraníc okresov Gelnica, Spišská Nová Ves a Poprad sa vyhlasuje za operačné územie nemeckého pozemného vojska. Operačné pásmo Východoslovenskej armády sa tým stalo jeho súčasťou. V tom čase vojská sovietskeho 1. ukrajinského frontu uskutočňovali Lvovsko-sandomierskú operáciu, počas ktorej sa časť jeho síl približovala ku karpatským priesmykom smerujúcim na územie Slovenska. V súvislosti s tým Hlavné veliteľstvo Wehrmachtu v telegrame odoslanom 26. augusta 1944 Zahraničnému úradu v Berlíne oznámilo, že ak sa front vo východných Karpatoch priblíži, obranné pozície vojsk Východoslovenskej armády zaujmú nemecké vojská a slovenské jednotky budú uvoľnené pre iný účel zasadenia podľa rozhodnutia veliteľstva skupiny armád Severná Ukrajina. To sa však už po povstaní v Rumunsku (23. 8. 1943) a prechode Rumunska na stranu protifašistickej koalície zaoberalo aj prípravami opatrení na odzbrojenie Východoslovenskej armády, ktoré po vzniku Slovenského národného povstania uskutočnilo v priebehu troch dní (31. 8. – 2. 9. 1944). Odchodom k partizánskym jednotkám a na povstalecké územie sa odzbrojeniu podarilo vyhnúť len časť príslušníkov Východoslovenskej armády. Väčšina z nich, okolo 16 000, bola internovaná a odsunutá na územie vtedajšieho Nemecka. Neboli však považovaní za zajatcov, ale v súlade s rozkazom šéfa Hlavného veliteľstva Wehrmachtu poľného maršala W. Keitla zo 4. septembra 1944, sa s nimi zaobchádzalo ako s vojakmi pracovnej služby pod nemeckým velením.¹¹ Po rokovaníach slovenských

11 „S odzbrojenými slovenskými jednotkami, ktoré sú určené na pracovné využitie v obvode pôsobnosti náčelníka vojskovej výzbroje a veliteľa náhradného vojska, treba zaobchádzať ako s vojakmi pracovnej služby (Arbeitssoldaten). Treba ich zasadiť poľa možnosti v celých jednotkách pod nemeckým velením. Náčelníkovi vojskovej výzbroje a veliteľovi náhradného vojska sa ponecháva na vôľu odovzdať nespôahlivé živly náčelníkovi pre veci vojnových zajatcov; s tými treba zaobchádzať ako s internovanými vojakmi.“ PREČAN, Vilém.

Minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš na prehliadke vojakov, ktorí sa po vystriedaní vrátili z východného frontu, Prešov 13. jún 1942

vládných predstaviteľov s príslušnými nemeckými orgánmi sa do začiatku roka 1945 na Slovensko vrátila približne polovica z nich. Títo boli po krátkom pobyte v karanténnej stanici v Bratislave opäť zaradovaní do slovenskej armády, ale takmer výhradne k ženijným stavebným jednotkám.

Odzbrojenie Východoslovenskej armády a jej zánik sa stali nenahraditeľnou stratou pre Slovenské národné povstanie. Podľa plánu ilegálneho vojenského ústredia vedeného pplk. Jánom Golianom jej divízie mali zohrať kľúčovú úlohu pri vytvorení priaznivých podmienok na rýchly prechod vojsk Červenej armády na východné Slovensko. 29. augusta na armádnom veliteľstve v Prešove síce prijali signál na začatie boja proti nemeckým vojskám, no nevykonali žiadne opatrenia, ktoré by viedli k príprave jemu podriadených vojsk na aktívnu bojovú činnosť. Naopak, veliteľ Východoslovenskej armády gen. A. Malár, ktorý ráno 30. augusta odletel do Bratislavy, svojmu zástupcovi plk. Viliamovi Talskému prikázal, aby do jeho návratu nič nepodnikal. Napriek tomu Talský ešte v tom istom dni zvolal poradu niekoľkých dôstojníkov zapojených do povstalec-

Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty. Bratislava: Epocha, 1970, s. 200.

kých príprav, na ktorej sa dohodlo, že náčelník štábu 1. divízie mjr. Emil Polk 31. augusta 1944 -odletí k veliteľovi 1. ukrajinského frontu so žiadosťou o pomoc a 2. septembra dôjde k preskupenie oboch divízií na útok do tyla nemeckých vojsk.

Večer 30. augusta 1944 bratislavský rozhlas odvysielal prejav gen. A. Malára, ktorý povstanie označil za predčasné, vyzval vojakov na návrat do kasární a zachovanie pokoja. Inak postupoval jeho zástupca plk. Talský, ktorý ráno 31. augusta odletel s leteckou skupinou mjr. Júliusa Trnku z letiska Nižný Šebeš. Jeho zámerom bolo preletieť cez front a dohovoriť sa s veliteľom 1. ukrajinského frontu o koordinácii činnosti východoslovenských divízií s vojskami Červenej armády.

K rokovaniu Talského s veliteľom 1. ukrajinského frontu maršalom I. S. Konevom došlo 1. septembra. O deň neskoršie Konev Hlavnému stanú najvyššieho velenia odoslal správu, podľa ktorej mu zástupca veliteľa „armádnej skupiny slovenskej armády“ oznámil, že v prípade útoku vojsk Červenej armády útvary dvoch divízií rozmiestnených na severovýchodnom Slovensku „môžu po preskupení zaútočiť“ v smere na Krosno“ v ústrety jeho vojskám. Na základe tejto a ďalších informácií získaných od plk. Talského, Konev najvyššiemu veleniu navrhol: „Ak sa rozhodnete pre spojenie so slovenskými jednotkami a partizánskym hnutím na Slovensku, bolo by dobré uskutočniť spoločnú operáciu ľavého krídla 1. ukrajinského frontu a pravého krídla 4. ukrajinského frontu, aby sa vstúpilo na slovenské územie v priestore Stropkov – Medzilaborce.“ Konevov návrh Hlavný stan najvyššieho velenia akceptoval a ešte v ten istý deň mu generálny štáb Červenej armády nariadil pripraviť a uskutočniť operáciu na styku 1. a 4. ukrajinského frontu tak, aby úderom z priestoru Krosno – Sanok v smere na Prešov prenikli na Slovensko a spojili sa so slovenskými vojskami. Nariadenie Hlavného stanú najvyššieho velenia obsahovalo aj súhlas so zapojením 1. čs. armádneho zboru v ZSSR do operácie, ako aj so súčinnosťou so slovenskými vojskami nachádzajúcimi sa v priestore severovýchodne od Prešova. 3. septembra vojenská rada 1. ukrajinského frontu odoslala Hlavnému stanú najvyššieho velenia návrh plánu operácie, ktorý počítal s aktívnou činnosťou východoslovenských divízií a vysadením 2. čs. paradasantnej brigády v priestore ich rozmiestnenia. Paradasantná brigáda mala byť podľa vývoja situácie na začiatku operácie vysadená do priestoru severne od Stropkova, alebo letecky dopravená na letiská ovládané povstalcami. V súvislosti s východoslovenskými divíziami sa však považovalo za potrebné zabezpečiť, aby spoločne s partizánmi tretí deň operácie z priestoru Stropkova zaútočili v ústrety vojskám 38. armády. Preto maršal Konev v noci 3. septembra

Hlavnému stanu najvyššieho velenia navrhol, aby ich veliteľom bola odoslaná správa: „Bráňte zaujatý úsek hranice. Hlavné sily oboch divízií sústredte v priestore Stropkov a na sever odtiaľ a pripravte sa na útok proti Nemcom v ústrety Červenej armáde. Doba začatia útoku bude oznámená. Zachovajte bojaskopnosť divízií. Udržujte spojenie s partizánskymi oddielmi.“ V dôsledku odzbrojenia Východoslovenskej armády a jej zániku však tieto pokyny už nebolo komu odoslať. To vysvetľuje prečo smernica veliteľa 1. ukrajinského frontu veliteľovi 38. armády na vykonanie operácie zo 4. septembra už neobsahovala pasáž o vysadení 2. čs. paradasantnej brigády do priestoru rozmiestnenia hlavných síl Východoslovenskej armády, ani o jej presune na povstalecké letiská. A čo je ešte podstatnejšie, nespomínal sa v nej ani útok východoslovenských divízií v ústrety vojskám Červenej armády.

Útočná operácia vojsk Červenej armády na krosniansko-duklianskom smere, známa ako Karpatsko-duklianska, začala v pásme 38. armády gen. K. S. Moskalenka v ranných hodinách 8. septembra. V priebehu druhého dňa operácie sa do bojov zapojil aj 1. čs. armádny zbor v ZSSR pod velením gen. Jana Kratochvíla a od 10. septembra gen. Ludvíka Svobodu. 9. septembra sa k útoku 38. armády z priestoru Sanoku smerom na Komaňczu pripojila časť síl pravého krídla 1. gardovej armády 4. ukrajinského frontu. Pred koncom prvej polovice septembra do bojov postupne vstúpili aj ostatné vojská 4. ukrajinského frontu (celá 1. gardová armáda, 18. armáda a 17. gardový strelecký zbor), uskutočňujúce Karpatsko-užhorodskú operáciu. Tieto dve operácie sa stali súčasťami strategickej Východokarpatskej operácie (8. 9. – 28. 10. 1944), v priebehu ktorej vojská Červenej armády postúpili na fronte širokom 400 km do hĺbky 40 – 110 km, oslobodili Zakarpatsko a okrajové časti východného Slovenska. Na konci októbra 1944 prešli do dočasnej obrany na čiare poľský Gogolów – Lubla – Łajsce – Huta Połanska – Kružlová – Kapišová – Dobroslava – Korejovce – Krajná Bystrá – severne od Nižného Komárniku – Czeremcha – Habura – Ruské – Sobrance – východne od Čopu. Ich ďalší postup do hĺbky územia východného Slovenska pokračoval v rámci Východoslovenskej operácie, uskutočnenej vojskami 4. ukrajinského frontu od 20. novembra do konca decembra 1944. Začala sa útokom 18. armády, ktorá prelomila obranu nepriateľských vojsk medzi Užhorodom a Tisou, prekročila rieky Východoslovenskej nížiny a ku koncu roka 1944 dosiahla Slanské pohorie a údolie Hornádu južne od Košíc. 23. novembra prešli do útoku zväzky 1. gardovej armády, postupujúce v smere na Michalovce, Humenné a Vranov nad Topľou. Do konca decembra dosiahli Slanské pohorie, kde viedli ťažké boje najmä o priestor Dargovského priesmyku. Úspech 1. gardovej

armády využili zväzky ľavého krídla 38. armády¹² s 1. čs. armádnym zborom, ktoré do začiatku decembra dosiahli horný tok Ondavy od Nižného Orlíka po Stropkov. V priebehu poslednej dekády novembra a počas decembra 1944 tak vojská 4. ukrajinského frontu postúpili do hĺbky 35 – 70 km a líniu frontu posunuli na čiaru východne od Jasla – východne od mesta Nowy Żmygród – Polany – Ciechania – Nižný Orlík – východné a západné brehy Ondavy až po Hencovce – Davidov – vrcholy Slanského pohoria – východne od Slanca – Skároš – Seňa. Popri vojskách 4. ukrajinského frontu v decembri 1944 už na území Slovenska bojovali aj armády 2. ukrajinského frontu, ktoré do konca roka 1944 v rámci Budapeštianskej operácie postúpili na čiaru Turňa nad Bodvou – Rimavská Sobota – Lučenec – Levice – pozdĺž toku Hrona k Štúrovu.

Počas bojov prebiehajúcich na území Slovenska v posledných mesiacoch roka 1944 bol Prešov dôležitým cestným a železničným uzlom, cez ktorý prechádzali nemecké zásobovacie trasy k vojskám brániacim sa na východoslovenskom úseku sovietsko-nemeckého frontu. Okrem toho bol súčasťou systému obranných postavení nemeckých a maďarských vojsk, opierajúceho sa popri ňom najmä o mestá Zborov, Bardejov, Raslavice a Kapušany. Z východnej strany bol obohnaný zákopmi, protitankovými priekopami a ženíjnými zátarasmi rôzneho druhu. Zákopy boli vybudované aj na výšiniach nachádzajúcich sa západne a severozápadne od Prešova, z ktorých bolo možné ovládať mesto a cestu z neho na Sabinov a Plaveč. V samotnom Prešove bolo umiestnené nemecké poľné veliteľstvo 239 (Feldkomandatur 239), ako aj zvláštna jednotka SIPO a SD – Einsatzkommando ZbV 27, ktorá spolu s jednotkami SS a príslušníkmi Wehrmachtu vykonávala trestné protipartizánske akcie. Tieto sa zvyčajne končili vypálením dedín spolupracujúcich s partizánmi a vraždením ich obyvateľov.¹³ Veliteľstvu Einsatzkommanda ZbV 27, pôsobiacemu v Prešove do 24. decembra 1944, patrila aj väznica nemeckej bezpečnostnej služby, nachádzajúca sa v budove bývalého policajného riaditeľstva na Konštantínovej ulici. Z ozbrojených zložiek slovenského štátu bol v Prešove popri polícii aj Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy č. 38.¹⁴

Vojský význam Prešova ako dopravného uzla umožňujúceho nemeckému veleniu presuny vojsk, bojovej techniky a materiálu po cestných

12 38. armáda prešla do zostavy vojsk 4. ukrajinského frontu 26. 11. 1944.

13 Represáliám Einsatzkommanda ZbV 27 na východnom Slovensku padlo za obeť 275 osôb. O krutosti jeho príslušníkov svedčí 36 masových hrobov a 44 vypálených obcí.

14 V prvej polovici januára 1945 mal 281 príslušníkov.

*Hlavná ulica v Prešove
po bombardovaní v decembri 1944*

cielom bola prešovská stanica a s ňou spojená železničná infraštruktúra. Bombardovanie prebiehalo v čase od 18:55 hod. do 20:15 hod. Podľa situáčného hlásenia exponovaného spravodajského orgánu Ministerstva národnej obrany z 22. decembra „postihnutá bola stanica, hlavná ulica, plné zásahy dostala tamojšia Feldkomandatúra, ako aj budova bývalého spravodajského oddelenia Veliteľstva divíznej oblasti 2 v hornej časti mesta.“ V ďalšom situačnom hlásení z 29. decembra k tejto informácii dodal, že „bombardovaním bola poškodená takmer celá ulica Hlinková od rohu Levočskej ulice po rímskokatolícky kostol. Budovy sú skoro úplne zbúrané. Levočská ulica od mostu po roh Bosákovej banky je tiež úplne zničená. Z verejných budov naplno zasiahnuté boli: bývalá väznica Krajského súdu, t. č. v budove bola umiestnená nemecká Feldkomandatúra, prešovské divadlo, hotel Savoy, reštaurácia De Rossi, Hlinkove kasárne, staničná budova, kníhtlačiareň Baník a obchod Baťa... Obchody po bombardovaní

a železničných komunikáciách, najmä v smere Prešov, Košice, Veľká Ida, sa stal rozhodujúcim dôvodom pre jeho bombardovanie sovietskym letectvom večer 20. decembra 1944. Potvrdzovala to skutočnosť, že toto bombardovanie nevykonali lietadlá 8. leteckej armády 4. ukrajinského frontu, ale letectva ďalej činnosti (18. leteckej armády). Podieľali sa na ňom útvary 2. gardovej, 3. gardovej, 7. gardovej, 8. gardovej a 9. gardovej leteckej divízie ďalej činnosti. Ich

Slovenská ulica v Prešove po bombardovaní v decembri 1944

boli takmer všetky vyrabované, dokonca i tie, ktoré bombardovaním neboli poškodené, boli násilím pootvárané a tovar z nich vykradnutý.“ Podľa údajov publikovaných 29. decembra 1944 v novinách *Slovák* bolo zničených 232 domov a ďalších 691 bolo poškodených. Zničená bola aj budova väznice nemeckej bezpečnostnej služby na Konštantínovej ulici, kde našlo smrť vyše 120 väzňov. V dôsledku bombardovania zahynulo vyše 300 Nemcov, ale aj vyše 100 občanov mesta. Údaje o počte civilných osôb boli spresňované s postupom odpratávania trosiek zo zničených stavieb. 3. januára 1945 vyšiel v novinách *Slovák* menný zoznam 102 obetí, 11. januára v tých istých novinách sa písalo o 114 obetiach a 16. januára 1945 zverejnili informáciu, že ich celkový počet bol 121.

Na začiatku druhej dekády januára 1945 sa na území Poľska začali odohrávať udalosti, ktoré spolu s bojovou činnosťou vojsk 2. ukrajinského frontu v Budapeštianskej operácii, výrazným spôsobom ovplyvnili priebeh oslobodzovania Slovenska. 12. januára 1945 na varšavsko-berlínskom strategickom smere začala Visliansko-odrianska operácia 1. ukrajinského a 1. bieloruského frontu. Postup vojsk 1. ukrajinského frontu mal z juhu podporovať 4. ukrajinský front uskutočnením Západokarpatskej operácie. Jeho 38. armáda mala útočiť na smere Nowy Sącz, Bialsko Biąła, Kra-

Pamätník obetiam bombardovania Prešova na mieste bývalej väznice Krajského súdu

jinského frontu 19. januára oslobodili Krakov. Takýto vývoj na fronte severne od hraníc Slovenska, spolu s postupom vojsk 2. ukrajinského frontu¹⁵ na juhu Slovenska, ohrozoval tylo prešovsko-košického zoskupenia nemeckých a maďarských vojsk a vytváral predpoklady na ich obkľúčenie. V dôsledku toho nemecké velenie bolo prinútené nariadiť ústup, ktorý začal 18. januára. V ten istý deň, prechodom do prenasledovania ustupujúcich nepriateľských vojsk z pozícií pri rieke Ondave, začal útok 1. gardovej armády. Na prešovskom smere v tom čase proti vojskám 107. streleckého zboru 1. gardovej armády pôsobila nemecká 100. ľahká pešia divízia s 500. trestným práporom a maďarská 5. pešia divízia. Ich hlavné obranné pásmo na západnom brehu rieky Ondavy sa tiahlo od obce Bžany cez Valkov, Trepec¹⁶, Dobrú¹⁷, Kajnú, Benkovce, Podčičvu, Sedliská,

kov. Pretože z vojsk tejto armády na území Slovenska pôsobil už len 1. čs. armádny zbor, veliteľ 4. ukrajinského frontu ho 3. januára podriadil 1. gardovej armáde, ktorá mala viesť útok od Ondavy smerom na Lubotín a Starú Lubovňu. Úlohou 18. armády bolo útočiť z priestoru južne od Mokraniec smerom na Smolník, ovládnuť Spišskú Novú Ves, časťou síl zo západu obísť Košice a postupovať na Poprad, Ružomberok a Žilinu. Vojská 38. armády prešli do útoku 12. januára, o štyri dni neskoršie oslobodili poľské mesto Jaslo. 17. januára oslobodili Gorlice a 20. januára Nowy Sącz. Vojská bojujúce na ľavom krídle 1. ukra-

15 Vojská 2. ukrajinského frontu 20. decembra 1944 oslobodili Levice, 21. decembra Rimavskú Sobotu, 14. januára 1945 Lučenec, 18. januára Veľkú Idu a 21. januára Turňu nad Bodvou.

16 Obec bola zatopená pri budovaní vodnej nádrže Domaša.

17 Obec bola zatopená pri budovaní vodnej nádrže Domaša

Majerovce a Vranovské Dlhé ku Kamennej Porube. V noci na 18. januára jednotky 565. streleckého pluku 161. streleckej divízie a 320. gardového streleckého pluku 129. gardovej streleckej divízie uskutočnili prieskum bojom, v priebehu ktorého ovládli Valkov a Trepec, pričom prinútili jednotky maďarskej 5. pešej divízie k ústupu západným smerom. To umožnilo, aby na úsvite 18. januára boli na západný breh Ondavy presunuté ostatné jednotky 562. streleckého pluku a 575. strelecký pluk 161. streleckej divízie, ako aj zvyšok jednotiek 320. gardového streleckého pluku 129. gardovej streleckej divízie, ktoré už o 5. hod. toho istého dňa prešli do prenasledovania ustupujúceho protivníka. Súčasne s nimi prešiel do útoku smerom na Kamennú Porubu 330. gardový strelecký pluk 129. gardovej streleckej divízie. Do večera vojská 107. streleckého zboru ovládli nielen Valkov a Trepec, ale popri iných obciach aj Bžany, Dobrú, Detrik, Benkovce, Majerovce, Čemerné, Polovinu, Kamennú Porubu, Vehec, Čaklov, Zámutov, Soľ, Rudlov, Hlinné, Vranov, Ďurdoš, Bystré a dosiahli Hanušovce. To nemecké a maďarské jednotky prinútilo 19. januára 1945 ustupovať smerom na Prešov, pričom krycími silami kládli odpor na medziľahlých čiarach obrany pri Vlači, Hanušovciach, Hermanovciach, Demjate, Tulčíku, Fulianke, Kapušanoch, Vyšnej Šebastovej, Podhradíku a Ruskej Novej Vsi. V rovnakom dni sa rozvinul útok 161. streleckej a 129. gardovej streleckej divízie sovietskeho 107. streleckého zboru genpor. D. V. Gordejeva na Prešov, vedený po oboch stranách cesty od Vranova nad Topľou. Ešte pred poľudním 19. januára 1945 jednotky 129. gardovej streleckej divízie oslobodili Hanušovce a v popoludňajších hodinách dosiahli Prešov. Ich čelo chránili samohybné delá. Prvé tri z nich prenikli do Prešova medzi 15. a 16. hodinou. 320. gardový strelecký pluk tejto divízie do večera dosiahol západný okraj mesta, jej 325. gardový strelecký pluk západný okraj Prešova a 330. gardový strelecký pluk jeho juhozápadný okraj. Po oslobodení Prešova hlavné sily 1. gardovej armády postupovali smerom na Zborov, Bardejov, Sabinov a Ľubotín.

V rovnakom dni ako bol oslobodený Prešov, vojská 18. armády 4. ukrajinského frontu oslobodili Košice a v ďalších dňoch postupovali smerom na Margecany, Spišské Podhradie a Levoču.

Posledné obce vtedajšej Šarišsko-zemplínskej župy boli oslobodené v dňoch 23. – 24. januára 1945.

1

**RODÁCI Z PREŠOVA A JEHO OKOLIA
V ČESKOSLOVENSKÝCH JEDNOTKÁCH
SFORMOVANÝCH V ZAHRANIČÍ
V ROKOCH 1939 – 1945**

Tisíce Slovákov a príslušníkov národností žijúcich na území Slovenska sa počas 2. svetovej vojny zapojili do bojov proti nacistickému Nemecku a jeho satelitom v československých vojenských jednotkách sformovaných v zahraničí. Zúčastnili sa v ústupových bojoch v Poľsku a vo Francúzsku, podieľali sa na protiletadlovej obrane Veľkej Británie, na bombardovacích náletoch spojeneckého letectva na Nemecko a ním okupované územia, na leteckom zabezpečovaní Dieppskej výsadkovej operácie, na vylovení spojencov v Normandii, Arnhemskej a Rýnskej výsadkovej operácie, bojovali v severnej Afrike a v Sýrii. Na východnom fronte prešli bojmi v charkovskej obrannej operácii, kyjevskej útočnej operácii, kyjevskej obrannej operácii, v žitomírsko-berdičovskej a korsuňovsko-ševčenkovej operácii a počas oslobodzovania územia Československa vo východokarpatskej, východoslovenskej, západokarpatskej, ostravskej a pražskej operácii. Rodáci z Prešova a jeho okolia pôsobili v československom vojsku v zahraničí od počiatkov jeho vzniku či už to bolo v jednotkách, ktoré vznikli vo Francúzsku, na Strednom východe, v Sovietskom zväze alebo vo Veľkej Británii.

Boli medzi prvými

- **BACHRACH, Ondrej**, nar. 4. 2. 1918 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený v Marseille 23. 11. 1939;
- **BALOGA, Štefan**, nar. 21. 9. 1921 v obci Víťaz, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 17. 12. 1939 v Marseille/Clermont-Ferrand;
- ppor. v zál., Ing. **BODON, Ján**, nar. 23. 7. 1913 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 26. 9. 1939 v Agde;
- JUDr. **CZINNER, Arpád**, nar. 2. 9. 1909 v Prešove, príslušník čsl. vojska v Sovietskom zväze, odvedený 8. 4. 1942 v Buzuluku;
- des. **EICHENBAUM, Samuel**, nar. 7. 8. 1896 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 2. 1. 1940 v Paríži;
- **FRECHTMAN, Ján**, nar. 30. 4. 1914 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 26. 1. 1940 v Agde;
- por. PhMr. **FRIEDMANN, Arnošt**, nar. 19. 2. 1906 v Prešove, príslušník čsl. vojska v Sovietskom zväze, odvedený 22. 6. 1942 v Buzuluku;
- ppor. JUDr. **GOTTLIEB** (od r. 1946 **Godar**), **Ladislav**, nar. 19. 2. 1906 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Veľkej Británii, odvedený 20. 3. 1942;
- **GROSSMANN, Mikuláš**, nar. 28. 11. 1906 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 18. 10. 1939 v Paríži;

- **KESTENBAUM (Kord), Karol**, nar. 6. 1. 1924 v Prešove, príslušník čsl. vojska v Sovietskom zväze, odvedený 10. 2. 1942 v Buzuluku;
- **KLEIN, Mikuláš**, nar. 30. 5. 1911 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 24. 1. 1940 v Marseille;
- čat. **KONEČNÝ, Aladár**, nar. 13. 12. 1904 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 23. 09. 1939 v Paríži;
- **KUŠNIERIK, Jozef**, nar. 12. 3. 1899 v obci Bracovce, príslušník čsl. vojska vo Veľkej Británii, odvedený 20. 10. 1941 vo Veľkej Británii;
- **LERNER, Izák**, nar. 23. 11. 1889 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 16. 11. 1939 v Marseille – Nice;
- **MAČO, Štefan Michal**, nar. 19. 2. 1914, príslušník čsl. vojska v Sovietskom zväze, odvedený 25. 2. 1943 v Buzuluku;
- slob. **REMETA, Jozef**, nar. 4. 11. 1908 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 24. 9. 1939 v Paríži;
- **RIEMER, Viktor**, nar. 31. 7. 1902 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 16. 12. 1939 v Strasbourgu – Metz;
- **ROSENFELD, Alexander**, nar. 6. 2. 1922 v obci Šarišské Lúky, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 2. 6. 1940 v Marseille;
- slob. **ROSENFELD** (po vojne priezvisko zmenené na **Rohan**), **Zoltán**, nar. 13. 6. 1912 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 14. 12. 1939 v meste Gurs;
- **ROTH, František Samuel**, nar. 20. 11. 1915 v Prešove, príslušník čsl. vojska v Sovietskom zväze, odvedený 10. 7. 1942 v Buzuluku;
- **ROTH, Jozef**, nar. 9. 7. 1902 v obci Solivar, príslušník čsl. vojska vo Veľkej Británii, odvedený 12. 12. 1941 v Londýne;
- Dr. **SILBERMANN, Hugo**, nar. 11. 10. 1892 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 18. 12. 1939 v Paríži;
- **SZTUHLÍK, Ladislav**, nar. 3. 8. 1893 v Prešove, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 18. 12. 1939 v Paríži;
- **TUSCHERER, Evžen**, nar. 24. 9. 1899 v obci Šarišské Lúky, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 16. 12. 1939 v Paríži;
- slob. JUDr. **TUSCHERER, Leopold**, nar. 8. 9. 1897 v obci Šarišské Lúky, príslušník čsl. vojska vo Francúzsku, odvedený 15. 12. 1939 v Paríži;
- **WITRILOVÁ, Frida**, nar. 28. 11. 1910 v Prešove, príslušníčka čsl. vojska v Sovietskom zväze, odvedená 17. 7. 1942 v Buzuluku.

Padli na bojiskách 2. svetovej vojny

- JUDr. **CZINNER, Arpád**, nar. 2. 9. 1909 v Prešove, príslušník 1. čsl. samostatného práporu v Sovietskom zväze, padol v ukrajinskom Sokolove 8. 3. 1943, pochovaný v Sokolove;
- **POKŠIVA, Gejza**, nar. 2. 11. 1921 v obci Šarišské Lúky, príslušník 1. čsl. zmiešanej brigády vo Veľkej Británii, zomrel 20. 6. 1941 v Northamptone, miesto pochovania: Kingsthorpe Cem. Northampton;
- **ROSENFELD, Alexander**, nar. 6. 2. 1922 v obci Šarišské Lúky, príslušník 1. čsl. samostatnej obrnenej brigády vo Veľkej Británii, padol 10. 12. 1944 pri francúzskom Dunkerque, miesto pochovania Adinkerke, britský vojenský cintorín, H-08;
- čat. **DAŇKO, Mikuláš**, nar. 21. 2. 1921 v obci Veľký Šariš, príslušník 2. čsl. samostatnej paradesantnej brigády v Sovietskom zväze, zomrel na následky strelného zranenia v ukrajinskom Proskurove 29. 5. 1944, miesto pochovania Proskurov, mestský cintorín;
- des. **VALA, Michal**, nar. 5. 10. 1919 v obci Malá Lodina, príslušník čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 21. 4. 1945 pri Martine;
- **VLAHÁČ, Ladislav**, nar. 11. 2. 1917 v obci Sedikart (dnes Záhradné), príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 11. 4. 1945 pri Vrútkach, miesto pochovania Vrútky;
- **ANDRAŠČÍK, Alexander**, nar. 2. 2. 1908 v obci Fričovce, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel v decembri 1944 pri rieke Ondave;
- čat. **ADAM, Jozef**, nar. 23. 9. 1921 v obci Nižný Šebeš, príslušník 2. čsl. samostatnej paradesantnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 13. 9. 1944 pri poľských Nowosielciach;
- slob. **BARTKO, Ján**, nar. 15. 9. 1919 v obci Ruské Peklány, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 23. 4. 1945 pri Vrútkach, miesto pochovania Vrútky;
- **BEŇA, Ján**, nar. 20. 10. 1911 v obci Lesiček, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 28. 4. 1945, miesto úmrtia Mojšova Lúčka;
- čat. **CINA Juraj**, nar. 13. 4. 1922 v obci Vagaš, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 22. 4. 1945 pri Martine;
- **CVELICHAR, Zoltán**, nar. 3. 6. 1918 v Kysaku, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 31. 3. 1945 v Jalovci;

- rtm. **DESATNÍK, Ján**, nar. 24. 8. 1913 v obci Ruská Nová Ves, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 16. 3. 1945 pri Smrečanoch;
- **KINČÁK, Jozef**, nar. 27. 1. 1923 v obci Šarišské Lúky, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 7. 5. 1945 pri Bystřici pod Hostýnem;
- slob. **KLACĚK, Ján**, nar. 13. 1. 1921 v obci Fintice, príslušník 2. čsl. samostatnej paradesantnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 17. 9. 1944 pri poľskej obci Wola Sienkowa, miesto pochovania Wola Sienkowa;
- **KOLLÁR, Andrej**, nar. 1. 3. 1919 v Prešove, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 21. 4. 1945 pri Vrútkach, miesto pochovania Vrútky;
- **MARUŠÁK, František**, nar. 23. 5. 1909 v Prešove, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 19. 4. 1945 pri Strečne;
- **FIEĽKOVSKÝ, Michal**, nar. 17. 4. 1924 v obci Klembarok (dnes Klenov), príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 6. 5. 1945 pri Holešove;
- **KUCKO, Ladislav**, nar. 19. 10. 1915 v obci Veľký Šariš, okres Prešov, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 1. 5. 1945 pri obci Plevník-Drienové;
- des. **KURILLA, Ján**, nar. 16. 11. 1915 v obci Víťaz, okres Prešov, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 20. 4. 1945 v Martine;
- rtm. **GAJDOŠ-GRUL, Ondrej**, nar. 14. 8. 1917 v obci Svinia, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 30. 3. 1945 pri Liptovskom Mikuláši;
- čat. **KUŠNÍR, Vojtěch**, nar. 3. 10. 1921 v obci Veľký Šariš, príslušník 2. čsl. samostatnej paradesantnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 12. 4. 1945 v Podolinci – Toporčíku;
- **KUŽILA, Ondrej**, nar. 10. 11. 1915 v obci Červenica, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 18. 4. 1945 pri Vrútkach, miesto pochovania Vrútky;
- rtm. **GUBČÍK, Štefan**, nar. 18. 8. 1917 v obci Svinia, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 20. 4. 1945 v Sklabinskom Podzámku;
- **HARČÁRIK, Michal**, nar. 17. 10. 1918 v Prešove, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 4. 4. 1945 pri Bobrovčeku

- **HUDYMAČ, Ján**, nar. 18. 12. 1918 v obci Torysa, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 30. 3. 1945 pri Smrečanoch;
- slob. **TOMKO, Ján**, nar. 28. 5. 1920 v obci Miklušovce, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 16. 4. 1945 pri Kuneráde;
- **NAHAJ, Štefan**, nar. 28. 10. 1912 v obci Ruská Nová Ves, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 7. 5. 1945 v obci Břest (Česko);
- **VALA, Michal**, nar. 5. 10. 1919 v obci Malá Lodina, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 21. 4. 1945, miesto úmrtia Martin;
- **OLEJÁR, Michal**, nar. 6. 12. 1921 v obci Janov, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 2. 5. 1945, miesto úmrtia Čertov – Lazy pod Makytou;
- por. **LERNER, Jozef**, nar. 24. 7. 1913 v obci Šarišské Lúky, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 4. 3. 1945 pri Smrečanoch;
- **LUKÁČ, Ondrej**, nar. 5. 2. 1918 v Prešove, príslušník 1. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 31. 3. 1945, miesto úmrtia Bobrovec;
- **ROTH, František**, nar. 20. 11. 1915 v Prešove, príslušník 1. čsl. samostatného práporu v Sovietskom zväze, zomrel 15. 3. 1943 v ukrajinskej obci Skripaj;
- ppor. **RUBINSTEIN, Vojtech**, nar. 29. 12. 1912 v obci Drieňov, príslušník 1. čsl. samostatnej tankovej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 25. 3. 1945 pri poľskej obci Gogolowa;
- **SABOL, Štefan**, nar. 9. 6. 1910 v Ruskej Novej Vsi, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 7. 5. 1945, miesto úmrtia Hulín (Česko);
- **POHLOTKO, Vojtech**, nar. 28. 1. 1923 v obci Ličartovce, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 15. 4. 1945 pri Kuneráde;
- **SIROTNÁK, Imrich**, nar. 28. 10. 1921 v obci Solivar, príslušník 2. čsl. samostatnej paradesantnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 15. 9. 1944 pri poľskej obci Milcza;
- čat. **SMOLKO, Štefan**, nar. 18. 2. 1918 v obci Šindliar, príslušník 3. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 31. 3. 1945 pri Smrečanoch;

- **DEMKO, Silvester**, nar. 4. 8. 1922 v Prešove, príslušník 1. čsl. armádneho zboru, padol v apríli 1945 na Slovensku;
- **SUCHOVIČ, Ondrej**, nar. 4. 12. 1916 v obci Kelemeš (dnes Lubotice), príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, padol 5. 5. 1945 v lokalite Tesák v Hostýnskych vrchoch prírodnej rezervácie Tesák (Česko).
- des. **Dukaj Antonín**, nar. 17. 7. 1919 v Prešove, príslušník 4. čsl. samostatnej brigády 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 31. 3. 1945, miesto úmrtia. Liptovský Mikuláš;
- **Libera Július**, nar. 25. 3. 1921 v obci Veľký Šariš, príslušník 1. čsl. armádneho zboru, zomrel 10. 12. 1944, miesto úmrtia: Vysoké Tatry, Slovensko
- **Maliar Ondrej**, nar. 20. 4. 1917 v obci Malá Lodina, príslušník 1. čsl. armádneho zboru, padol 20. 4. 1945 pri Strečne.

Pamätník osloboditeľom v Prešove

2

**PRÍSLUŠNÍCI ZAHRANIČNÉHO
ODBOJA V ZSSR**

Imrich JACKO-LYSÁK

Narodil sa 3. júna 1912 v Brezovici, okres Sabinov. Nemal jednoduché detstvo, narodil sa dva roky pred vypuknutím 1. svetovej vojny ako druhorodený syn. Jeho otec bol maloroľníkom a ako 25-ročný v auguste 1914 musel odísť na front. Pre jeho matku, vtedy len 24-ročnú ženu s tromi maloletými deťmi, to bola veľmi ťažká situácia a tvrdý údol. Keď sa jeho otec vrátil z frontu domov 28. 8. 1920, mal Imrich osem

rokov. Ako dvanásťročný skončil obecnú školu s vyznamenaním.

Dňa 1. októbra 1937 bol povolaný do vojenskej služby. Narukoval do Sabinova k 10. horskému pešiemu pluku. Odtiaľ išiel na vojenskú školu do Levoče. Po skončení školy bol pridelený k protitankovej delostreleckej batérii v Ružomberku ako podporučík.

Dňa 22. septembra 1938 o 22:30 bola v Československu vyhlásená všeobecná mobilizácia a branná pohotovosť. Imrich Jacko-Lysák bol pridelený do pešieho pluku 32 na hraniciach pri Košiciach. Hitler odobral Československu Sudety a Maďarsko časť južného Slovenska.

V tom období bol Jacko-Lysák povýšený na poručíka a v marci 1939 sa zúčastnil bojov v malej vojne s Maďarskom na východnom Slovensku a v septembri 1939 na protipološskom ťažení. Do roku 1942 bol v Žiline, kde bol povýšený na nadporučíka. Vtedy mal už blízku priateľku Františku Skočovskú, učiteľku v Žiline, s ktorou plánovali spoločný život.

Vypuknutie 2. svetovej vojny znamenalo zvrät v osudoch jednotlivcov a celých národov. Keď 22. júna 1941 prepadlo Nemecko ZSSR a Slovensko sa rozhodlo pripojiť na stranu Nemecka a vyslalo slovenskú armádu v ťažení proti ZSSR, diametrálne sa zmenila situácia, životné a bojové podmienky slovenských vojakov na východnom fronte. Na začiatku roku 1942 Imrich Jacko-Lysák odchádza na ruský front a je začlenený do zaisťovacej divízie. Slovenská armáda na východnom fronte pozostávala z rýchlej divízie (RD) a zaisťovacej divízie (ZD).

Po viac ako roku po fronte – v marci 1943 – prichádza na dovolenku domov. V rodnej Brezovici sa zdržal týždeň a tu vyrozprával všetko, čo zamýšľala urobiť. Otvoril kufre a poukazoval, čo doniesol a čo treba s tým urobiť, ako sa s tým manipuluje. Boli v nich samopal, zásobník nábojov a vojenská výstroj. Rozkázal to dobre schovať, že toto bude potrebovať. Tu Imro už rozprával o svojich zámeroch, čo zamýšľala urobiť a čo ho trápi. Najviac ho bolelo, že musel odísť z domu a ešte viac to, keď videl,

ako Nemci trápia civilné obyvateľstvo. Rozprával aj o ruských vojakoch, o partizánoch ako sa schádzajú so slovenskými vojakmi. Hovoril o tom, ako je v slovenskej frontovej armáde vybičovaná nálada proti fašistickému Nemecku a že on sám čaká na najbližšiu vhodnú príležitosť, aby mohol prejsť k Sovietskej armáde ako aktívny účastník skupiny kpt. Nálepku. Tak opísal Imrove rozprávanie známy zo študentských čias Filip Snopko, vedúci notár v obci. Po skončení dovolenky odišiel transportom opäť na front.

Slovenská armáda na východnom fronte pozostávala z rýchlej divízie a zaistovacej divízie.

Imrich Jacko-Lysák pôsobil v 101. pluku zaistovacej divízie ako spravodajský dôstojník. V tom čase bol náčelníkom štábu kpt. Ján Nálepka. Veliteľom divízie bol pronacistický sudetský Nemeц plk. Pilfousek, ktorého orientácia bola cudzia väčšine slovenských vojakov.

Ani Jacko-Lysák neostal ľahostajný k udalostiam, lepšie povedané – k besneniu nacistov. Podľa niektorých autorov sa možno najbrutálnejšie v celej Európe prejavovali práve v oblastiach, kde boli nasadené aj slovenské jednotky. Jacko-Lysák videl na vlastné oči dôsledky vyčistiť nacistického Nemecka nielen na Ukrajine, ale i v Bielorusku, kam bol prevelený.

Na ilustráciu: v 658 dedinách za spoluprácu s partizánmi bolo obyvateľstvo zaživa upálené, na nútené práce do Nemecka bolo odvezených 380 000 mladých Bielorusov. Počas vojny zahynulo v Bielorusku 3 650 000 ľudí, čo je 40 % vtedajšej populácie. Ohromujúce počty.

K reálnemu a rýchlemu nadviazaniu kontaktov s ukrajinskými a bieloruskými partizánmi mal Imrich Jacko-Lysák nielen dôvody vyplývajúce z jeho osobnostných a morálnych vlastností, ale aj odvahu, racionálnu zodpovednosť, organizačné a technické predpoklady.

Prvé kontakty s partizánmi sa uskutočnili 26. augusta 1942 pri obci Kopceviči. Na uvedenom stretnutí s partizánmi sa zúčastnili okrem Jac-

*Pamätná tabuľa mŕtvemu hrdinovi
Imrichovi Jackovi-Lysákovi*

Minister národnej obrany SR Martin Glváč povyšuje do hodnosti kapitána in memoriam I. Jacku-Lysáka (2012)

chod uskutočnili kpt. Ján Nálepka, npor. Imrich Jacko-Lysák, por. Michal Petro a vojak Peter Benkovič nadržanom asi o 01:00 hod. z Jeľska cez Dvižky do Remez na stranu sovietskych partizánov.

Dôsledky prechodu:

- priamy i nepriamy vplyv na neskoršie udalosti;
- velenie divízie sa snažilo utajiť zbehnutie troch významných funkcionárov štábu 101. pešieho pluku slovenskej ZD k sovietskym partizánom;
- dňa 17. 5. 1943 veliteľ divízie plk. Pilfousek spísal rozsiahle hlásenie o poklese disciplíny;
- dňa 18. 5. 1943 vznikol 1. čsl. partizánsky oddiel v ZSSR;
- dňa 19. 5. 1943 minister národnej obrany gen. Čatloš priletel zo Slovenska na Ukrajinu na miesto zaisťovacej divízie a vystúpil s vážnym prejavom pred vojakmi v posádke v Kozinkách;
- dňa 2. 6. 1943 boli J. Nálepka, I. Jacko-Lysák a M. Petro odsúdení poľným súdom na trest smrti povrazom a prepadnutie všetkého majetku v prospech štátu;

ka-Lysáka M. Petro, O. Hovaneč, M. Kušnier a K. Fraňo – všetci príslušníci 101. pluku.

Slovenská strana prisľúbila, že nebude bojovať s partizánmi, ani do nich strieľať pri partizánskych akciách na železnici, že bude poskytovať informácie o činnosti Nemcov proti partizánom. Na druhej strane partizáni prisľúbili, že nebudú strieľať do Slovákov, ktorí prejdú na stranu partizánov, alebo budú bráni medzi partizánov, ak boli zajatí v bojových akciách, pri ktorých nekládli odpor. Decembrový pokus v roku 1942 o prevedenie 101. pluku k partizánom sa skončil neúspechom. Nasledovali zostrené bezpečnostné opatrenia a rovnako aj strata dôvery zo strany Nemcov. Nasledoval druhý pokus 15. mája 1943.

- dňa 2. 6. 1943 bola ZD premiestnená do úplne nového priestoru – do okolia Minska a k 1. 8. 1943 bola premenovaná na 2. pešiu divíziu.

Zbehnutie troch dôstojníkov – Slovákov k sovietskym partizánom našlo odozvu vo vyslaní príslušníkov slovenskej ZD a zohralo kladnú úlohu v tom, že vojaci divízie postupne zmenili svoj názor na vojnu a boli ochotní zúčastniť sa v bojoch proti fašistickému Nemecku.

Sformoval sa prvý československý partizánsky oddiel – oddiel slovenských vojakov vo vtedajšom Sovietskom zväze – najmä zo 101. pešieho pluku zaistovacej divízie. Úlohou oddielu bolo bojovať proti nemeckým okupantom spolu s ukrajinskými a bieloruskými partizánmi zväzku generála A. N. Saburova, získať na stranu partizánskeho oddielu protifašisticky zmýšľajúcich vojakov a dôstojníkov so zbraňami a muníciou zo zaistovacej divízie. Veliteľom oddielu sa stal kpt. Ján Nálepka, náčelníkom štábu npor. Imrich Jacko-Lysák, veliteľom bojovej skupiny por. M. Petro. Pri založení mal 43 príslušníkov, vo výzbroji sovietske samopaly, protitankové pušky a míny.

Útok na mesto David-Gorodok bol jednou z najväčších bojových akcií prvého československého partizánskeho oddielu. Po boji o David-Gorodok bol Jacko-Lysák vyznamenaný spolu s niekoľkými ďalšími spolubojovníkmi významným partizánskym vyznamenaním *Partizán Vlasteneckej vojny 1. stupňa*.

Dňa 10. novembra 1943 I. Jacko-Lysák bol odoslaný k 1. čsl. brigáde (vtedy ešte plukovníka) Ludvíka Svobodu a na štábe brigády v ukrajinskom Vasiľkove sa hlásil 17. novembra 1943. Imrich Jacko-Lysák sa s brigádou zúčastnil oslobodzovacích bojov na Ukrajine ako veliteľ protitankovej roty 2. poľného práporu. Počas Vianoc 1943 sa prápor presunul do Faskova, tam udreli mrazy a stále snežilo. Prápor celú noc v treskúcom mraze pochodoval smerom na Bielu Cerkev. V smere postupu bola obec Ruda obsadená Nemcami. Veliteľ vydal rozkaz rozvinúť prápor za svítania do bojovej zostavy, zaútočiť na Rudu a zničiť nemeckú posádku. Pripravený nemecký ostreľovač namieril na dôstojníka a vystrelil. Imrich Jacko-Lysák padol mŕtvý na zasneženú ukrajinskú zem.

Po krutých bojoch 30. decembra 1943 vojaci Červenej armády spolu s vojakmi 1. čsl. brigády o 11 hodine oslobodili obec Ruda. Po skončení bojov bol na bojisku nájdený zastrelený dôstojník, nadporučík československej armády. Pohreb bol frontový.

Počas masového pohrebu o päť dní boli telesné pozostatky dôstojníka prevezené do spoločného hrobu, kde je pochovaných vyše 100 osôb známych aj neznámych sovietskych a československých vojakov.

Návrh na vymenovanie Imricha Jacko-Lysáka do vojenskej hodnosti brigádneho generála in memoriam

Vymenovať do hodnosti: brigádny generál in memoriam
Hodnosť: kapitán in memoriam
V hodnosti od: 29. 9. 2012
Titul: bez titulu
Meno: Imrich
Priezvisko: Jacko-Lysák
Dátum a miesto narodenia: 3. 6. 1912 Brezovica, okres Sabinov
Dosaiahnuté vzdelanie: reálne gymnázium

Forma účasti v boji za oslobodenie.

Imrich Jacko-Lysák 1. októbra 1937 bol povoláný do prezenčnej vojenskej služby. Narukoval do Sabinova k 10. horskému pešiemu pluku, odkiaľ je vyslaný do kurzu nižších dôstojníkov pechoty v zálohe. Po skončení výcviku je pridelený k protitankovej delostreleckej batérii v Ružomberku už ako podporučík.

Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie v Československu dňa 22. 9. 1938 je pridelený do pešieho pluku 32 v Košiciach. V marci 1939 už v hodnosti poručíka sa zúčastnil bojov v malej vojne s Maďarskom a v septembri 1939 na proti poľskom ťažení. Do roku 1942 slúžil v Žiline, kde bol povýšený na nadporučíka. Na začiatku roka 1942 Imrich Jacko-Lysák odchádza na východný front a je začlenený do zaisťovacej divízie ako spravodajský dôstojník 101. pluku. Imrich Jacko-Lysák na vlastné oči vidí dôsledky vyčítania nacistického Nemecka nielen na Ukrajine, ale i v Bielorusku, kde je od júna 1943 zaisťovacia divízia premiestnená. Imrich Jacko-Lysák neostáva ľahostajný k besneniu nacistov v Sovietskom Zväze, a preto sa rozhodne spolu s najbližšími spolubojovníkmi – kpt. Jánom Nálepkom, poručíkom Michalom Petrom a vojakom Petrom Benkovičom prejsť na stranu sovietskych partizánov 15. mája 1943. Za to boli odsúdení poľným súdom 2. 6. 1943 na trest smrti povrazom a prepadnutie všetkého majetku v prospech štátu.

Stáva sa náčelníkom štábu sformovaného prvého čs. partizánskeho oddielu v Sovietskom Zväze, ktorý sa aktívne zapája do bojov proti fašistickému Nemecku. V novembri 1943 sa Imrich Jacko-Lysák už ako veliteľ protitankovej roty 2. poľného práporu 1. čs. brigády zúčastňuje oslobodzovacích bojov na Ukrajine. Pri bojoch o Bielu Cerkev v smere na obec Ruda 30. decembra 1943 Imrich Jacko-Lysák padol. Je pochovaný v spoločnom hrobe v obci Ruda na Ukrajine.

Menovanie Imricha Jacko-Lysáka do hodnosti brigádny generál in memoriam prezidentkou SR Zuzanou Čaputovou. Menovací dekrét prebral jeho brat Ladislav Jacko-Lysák (vľavo) 29. augusta 2019 v Banskej Bystrici počas celonárodných osláv SNP

Vyznamenania:

Medaila Veľkej vlasteneckej vojny 1. stupňa
Československý vojnový kríž 1939 in memoriam
Československý vojnový kríž 1939 za boje o Bielu Cerkev in memoriam
Zlatá hviezda Radu za slobodu

Návrh na menovanie do hodnosti Brigádneho generála bol prerokovaný a schválený na mimoriadnom zasadnutí predsedníctva oblastného výboru Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Prešove dňa 19. decembra 2018.

V Prešove dňa 19. decembra 2018

Ing. Jozef Čorba (*Predseda OblV*)
JUDr. Vladimír Kečkeméty (*Tajomník OblV*)

PERSONÁLNY ROZKAZ

PREZIDENTKY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

číslo **2** z **29. augusta 2019**

Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky a podľa § 5a ods. 1 a 2 písm. a) zákona č. 105/2002 Z. z. o poskytnutí jednorazového finančného príspevku príslušníkom československých zahraničných alebo spojeneckých armád, ako aj domáceho odboja v rokoch 1939 – 1945 v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon“) som rozhodla takto:

Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky a § 5a ods. 1 a 2 písm. a) zákona

vymenúvam

kpt. in memoriam Imricha Jacka-LYSÁKA, narodeného 3. júna 1912 v Brezovici nad Torsou,

do vojenskej hodnosti

brigádneho generála in memoriam.

Odôvodnenie

Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky prezident Slovenskej republiky vymenúva a povyšuje generálov. Podľa § 5a ods. 1 zákona prezident Slovenskej republiky alebo minister obrany Slovenskej republiky môže vymenúvať a povyšovať do vojenských hodností osoby, na ktoré sa vzťahuje osobitný predpis. Podľa § 5a ods. 2 písm. a) zákona osoby podľa odseku 1 vymenúva a povyšuje do generálských hodností prezident Slovenskej republiky. Podľa § 5a ods. 3 zákona podrobnosti na vymenúvanie a povyšovanie osôb podľa odseku 1 do vojenských hodností určí prezident Slovenskej republiky. Podrobnosti určil prezident Slovenskej republiky rozhodnutím prezidenta Slovenskej republiky č. 3 z 30. augusta 2005 o podrobnostiach na vymenúvanie a povyšovanie niektorých osôb do vojenských hodností v znení rozhodnutia prezidenta Slovenskej republiky č. 2 z 15. apríla 2008 (ďalej len „rozhodnutie“).

Minister obrany Slovenskej republiky predložil listom č. SELUZ-14-22/2019-OSV/VaVD z 30. júla 2019 prezidentke Slovenskej republiky návrh na vymenovanie kpt. in memoriam Imricha Jacka-LYSÁKA do vojenskej hodnosti brigádneho generála in memoriam. Menovaný bol v marci 1942 v hodnosti nadporučíka odoslaný do poľa k Zaisťovacej divízii. Po nadviazaní kontaktov s partizánmi na okupovanom území ZSSR sa podieľal na organizovaní prechodu slovenských vojakov do partizánskeho zväzku gen. Saburova. Za to bol poľným súdom Zaisťovacej divízie začiatkom roku 1943 odsúdený na trest smrti. Gen. Saburov vydal 18. mája 1943 rozkaz o vytvorení Československého partizánskeho oddielu, v ktorom menovaný prevzal funkciu náčelníka štábu. Do čs. vojska v ZSSR bol odvedený v Novochopersku 18. novembra 1943. Následne bol odoslaný na sovietsko-nemecký front k 1. čs. samostatnej brigáde, v ktorej prevzal funkciu veliteľa protitankovej roty 2. poľného práporu. Zahynul v boji pri Biloj Cerkve 31. decembra 1943.

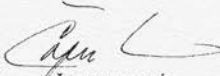
Bol teda aktívnym účastníkom národného boja za oslobodenia, pričom preukázateľne širil dobré meno našej vlasti v zahraničí. Tým boli splnené podmienky ustanovené zákonom a rozhodnutím.

Na tomto skutkovom a právnom základe som rozhodla tak, ako je uvedené vo výroku tohto rozhodnutia.

Poučenie

Tento personálny rozkaz je konečný a nemožno sa proti nemu odvolať.

Zuzana ČAPUTOVÁ
prezidentka
Slovenskej republiky

Zuzana Čaputová
prezidentka Slovenskej republiky

Bratislava 29. augusta 2019
Číslo: 3602-2019-KPSR/9339

*Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky
a podľa § 5a ods. 1 a 2 písm. a) zákona č. 105/2002 Z. z.
o poskytnutí jednorazového finančného príspevku
príslušníkom československých zahraničných
alebo spojeneckých armád,
ako aj domáceho odboja v rokoch 1938 – 1945
v znení neskorších predpisov*

v y m e n ú v a m

kpt. in memoriam Imricha Jacka LYSÁKA,
narodeného 3. júna 1912 v Brezovici nad Torysou,

do vojenskej hodnosti
brigádneho generála in memoriam.

Príslušníci 1. čsl. partizánskeho oddielu v ZSSR¹

1. Nálepka, Ján – veliteľ	29. Murín, Ján
2. Lysák-Jacko, Imrich – náčelník štábu	30. Pobeha, Andrej
3. Petro-Katin, Michal – náčelník rozvedky	31. Poklemba, Jozef
4. Chovanec, Štefan – zástupca náčelníka štábu, náčelník štábu	32. Puchký, Juraj
5. Šalgovič, Viliam – veliteľ skupiny	33. Pustovka, Andrej
6. Gočál, Emil – veliteľ skupiny	34. Pinter, Ján
7. Revaj, Jozef – veliteľ skupiny	35. Petřík, Ján
8. Belej, Eduard – veliteľ skupiny	36. Plyško, Štefan
9. Benkovič, Peter	37. Stanko, Vasil'
10. Blažek, Jozef	38. Savka, Peter
11. Bobek, Peter	39. Sýkora, Štefan
12. Galanský, Jozef	40. Šuhajda, Jozef
13. Horan (Harsanýi), Vladimír	41. Štrauch, Štefan
14. Hudák, Andrej	42. Švantner, Jozef
15. Korbeľa, Martin	43. Tejbus, Gejza
16. Krištofík, Fabián	44. Turský, Alexander
17. Krčula, Andrej	45. Voloch, Ján
18. Krpel'an, Cyprián	46. Michalides, Jozef
19. Kuchárek, Štefan	47. Paškevič, Andrej
20. Kuchta, Michal	48. Voronkov
21. Krasnovský, Michal	49. Voronkovová (manželka)
22. Krajčovič, František	50. Voronkovová, Sofia Sazonovna (matka)
23. Lysko, Tomáš	51. Kudris
24. Mažepik, Andrej	52. Karpunec
25. Mihočko, Martin	53. Maňková, Nad'a
26. Masaryk, Michal	54. Maňková, Pola
27. Michulek, Vincent	55. Maňková, Nina
28. Michlík, Matúš	56. Fedorov, Leonid Kalistratovič – komisár
	57. Wecziorek, Leon
	58. Wecziorek (brat)

1 Zoznam podľa spomienok príslušníka oddielu Š. Chovanca z roku 1982. Zo súkromného archívu L. Lysáka.

Ján NOVÁK

2. 11. 1919 – 25. 3. 1974

Ján Novák sa narodil 5. 11. 1919 v Ruských Peľanoch, okr. Prešov. Pochádzal z viacdetskej rodiny otca lesníka, správcu poľesia. Matka bola domácou. Detstvo a roky dospelosti prežil v rodnej obci. Ako 19-ročný narukoval do slovenskej armády. Podobne ako viacerí jeho rovesníci bol vyslaný na ruský front. Tam pochopil, že jeho miesto nie je bojovať po boku Nemcov, ale na druhej strane frontu, teda na strane Červenej armády. Pridal sa k 2. československej paradasantnej brigáde, sformovanej Ludvíkom Svobodou. Bojoval na viacerých bojiskách. Jeho vojenský život sa skončil na Dukle 13. 9. 1944, kde ho zasiahol nemecký šrapnel, ktorý mu ťažko zranil nohu a ruku. Ako ťažko ranený vojak bol odtransportovaný do zázemia – do nemocnice v Tbilisi (Gruzínsko). Nohu mu museli amputovať. Tam sa začal jeho život hrdinu bez nohy, s ranenou, nie plne funkčnou rukou.

Osobnú tragédiu spojenú s ťažkým zranením mu pomáhala prekonať mladá lekárka, ktorá práve nastúpila do nemocnice ako absolventka lekárskej fakulty. Pomohla mu prekonať apatiu k životu, odmietanie jedla i nezáujem o lekársku pomoc. Cez prizmu lásky prebúdza v ňom chuť žiť a tešiť sa zo života.

Po skončení vojny sa vojak Ján Novák vrátil na Slovensko aj so svojou mladou ženou Gruzínkou – Tinou Chidirbegišvili. Usadil sa v Prešove. Tu sa mladým manželom narodili tri deti. Najstaršia dcéra Inga je lekárkou, syn Igor bol športovej verejnosti známy ako vynikajúci futbalista a učiteľ telesnej výchovy a najmladšia dcéra Naďa pôsobí dodnes ako vysokoškolská pedagogička na Fakulte prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity.

Príbeh ťažko raneného slovenského vojaka a lásky mladej gruzínskej lekárky sa stal predlohou pre natočenie slovensko-gruzínskeho filmu *Pre-rušená pieseň*. Zaujímavosťou je, že podkladom na spracovanie scenára sa stal denník vojaka Jána Nováka. V ňom si zaznamenával všetky svoje vojnové zážitky.

Za hrdinstvo vo vojne bol poručík Ján Novák poctený viacerými vysokými vyznamenaniami. V Prešove sa napriek ťažkému zdravotnému postihu zapojil do spoločenského života. Vykonával viaceré stranické i spoločenské funkcie. Zomrel 25. 3. 1974 na zlyhanie srdca. Výpočet jeho vyznamenaní ja bohatý: *Československý váleční kríž; Československá*

Na Dukle. Ján Novák – tretí zprava (1956)

medaila za chrabrosť (1957); Československá medaila za zásluhy I. stupňa; Rad SNP I. stupňa; Rad SNP II. stupňa; Rad Červenej hviezdy; Medaila ZSSR za Pobedu nad Germanijou; Medaila ZSSR za oslobodenie Prahy; Pamätná medaila čs. armády v zahraničí; Dukelská medaila; Pamätná medaila k 20. výročiu SNP; Pamätná medaila k 20. výročiu oslobodenia ČSR a Rad Červenej hviezdy.

Nadežda Krajčová (dcéra)

Peter ROŠKANIN

– podplukovník vo výslužbe

Živý medzi mŕtvymi

V dedine Ladomírov pri Snine sa v roku 1919 narodil duklianský bojovník Peter Rožkanin. Pochádzal z chudobného kraja, a tak roku 1939 išiel hľadať šťastie do krajiny Sovietov. V prvých rokoch pracoval v džambulskom cukrovare. Keď sa v roku 1943 dozvedel, že sa na území ZSSR v Buzuluku organizuje čs. zahraničná vojenská jednotka, vstúpil do jej radov. Veliteľ si všimol schopného mládenca túžiaceho po vzdelaní a hneď ho aj poslal do vojenského učilišťa v Rjazani. Po ukončení školy sa k jednotke vrátil v hodnosti podporučíka. Velitelia sa mohli na Petra v každej situácii spoľahnúť, podriadení si ho obľúbili a vážili pre jeho ľudský prístup k vojakom a zvlášť pre jeho smelosť a odvalu. Keď sa začala karpatsko-duklianska operácia, ako veliteľ batérie sa zúčastnil jej bojov od samého začiatku. V druhej polovici októbra bola jeho mínometná jednotka presunutá k dedine Vyšná Pisaná, kde v tomto čase prebiehali ťažké boje čs. vojakov. Jedného sychravého dňa v jeho blízkosti preletel delostrelecký granát a nastal obrovský výbuch. Črepiny sa rozleteli a jedna Petrovi odtrhla ľavú ruku a druhá črepina zasiahla pravú nohu. Následkom ťažkého zranenia padol do hlbokého bezvedomia. Prišli zdravotníci, a keď nejavil známky života, nahlásili veliteľovi delostreleckej jednotky, že Rožkanin padol smrťou chrabrych. Štábný píšár zapísal Petra do knihy mŕtvych. O krátky čas ho našiel vojak Turik, ktorý dovážal náboje do prvej línie. Keď Peter prekonal prvý šok, prebral sa. Turik zistil, že žije, rozrezal nožom uniformu, zastavil krvácanie, zabalil ho do vojenskej pláštenky a odviezol ho na poľné obväzisko. Ostal teda nažive, ale z jeho jednotky o tom nik nevedel.

Ešte v ten deň vojaci z pohrebnej čaty našli odtrhnutú ruku, zakrvavenú uniformu a v jej vrecku osobný doklad. Boli si istí, že Petra delostrelecký granát roztrhal na kusy, a tak ho pochovali. Takto sa na duklianskom cintoríne objavil ďalší hrob s konkrétnym menom.

Rožkaninov veliteľ túto smutnú správu oznámil rodičom do Ladomirova. Jedného dňa zaklopala poštárka na dvere Rožkaninovcov a doniesla im tenkú šatôčkovú obálku s vojenskou pečiatkou a odovzdala ju matke. Rýchlo odišla, lebo vedela, že v takýchto obálkach z frontu prichádzali smutné správy, a preto nechcela byť pri tom. Matka tušila, že je to od Petra

a odovzdala list dcére, ktorá ho rýchlo otvorila a začala čítať. Po prvých riadkoch so slzami v očiach matke oznámila, že Peter zahynul. V rodine nastal obrovský žal.

V tom čase sa už Peter liečil vo vojenskej nemocnici vo Ľvove a neskôr v Tbilisi v Gruzínsku. Uvažoval, či napísať list domov, no nechcel klamať o tom, že nemá ruku, a preto sa rozhodol nenapísať. Čas bežal a jedného dňa sa objavil doma, akoby spadol z neba. Keď prišiel k domu a zaklopal, spoza dverí sa ozval hlas: „*Kto tam?*“ „*To som ja, váš syn , Peter*“, odvetil. Aké to bolo prekvapenie pre matku, keď predtým prišlo oznámenie z bojiska, že je mŕtvy. Nasledovalo veľké objatie vlastného syna a matka sa slzám šťastia neubránila. Nemohla sa natešiť z jeho návratu. Najhoršia pre Petra bola prvá noc pod vlastnou strechou. Matka ho celú noc zakrývala, aby neprechladol. Peter nechcel, aby sa matka hneď dozvedela, že na fronte prišiel o ruku, preto celý čas ležal na boku. Matkiným pozorným očiam to však neuniklo a hneď sa opýtala: „*Ty nemáš ľavú ruku?*“ Nevydržal a prikývol: „*Áno, mama, nemám.*“ V povojnových rokoch Peter Rožkanin často chodil na Duklu sám alebo s rôznymi delegáciami. Raz hľadal na cintoríne padlého spolubojovníka a prezeral si jednotlivé náhrobné kamene. Zrazu sa pri jednom zastavil a zmeravel. Medzi pochovanými bolo i jeho meno s presným dátumom, kedy bol ranený. Bola tam pochovaná ruka, ktorú tam uložila pohrebná jednotka. Po tejto príhode sa Peter listom obrátil na Vojenský historický ústav v Prahe, v ktorom vysvetlil, ako došlo k jeho zraneniu a požiadal o vymazanie svojho mena z náhrobku. Na základe týchto údajov v roku 1965 bolo jeho meno z náhrobného kameňa vymazané. Tam potom dlhé roky ostala len ryha po vymazanom mene. Lektori múzea na Dukle pri sprevádzaní návštevníkov po cintoríne často rozprávali túto historku.

Peter celý čas slúžil v čsl. armáde až do odchodu do dôchodku. Dosiahol hodnosť podplukovníka. Bol vyznamenaný mnohými československými a sovietskymi vyznamenaniami. Zomrel 23. marca 1998 v Prešove.

Peter RADAČOVSKÝ

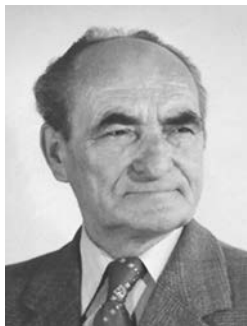
– plukovník vo výslužbe

Plk. vo výslužbe Peter Radačovský prešiel strastiplnou cestou s plným nasadením frontového vojaka. Narodil sa 1. decembra 1920 v maľebnej obci Lutina v okrese Sabinov. Jeho život v početnej rodine drobného poľnohospodára bol ťažký, ale zároveň pre mladého človeka aj veľmi poučný. Práve tu, v rodičovskom dome, na rodnej hrude, pochopil, aký musel byť dedinský človek v tomto období statočný a vytrvalý v práci, aby prežil sociálnu biedu a neistotu z budúcnosti.

V júli 1942 ho ako vojaka základnej služby aj s ďalšími jeho kamarátmi odtransportovali proti ich vlastnému presvedčeniu na východný front. Miestom určenia bola Rýchla divízia, ktorá v tom čase bola rozmiestnená na Kaukaze. Už pri transporte k vojenskej jednotke sa pevne rozhodol, že svoju zbraň nepoužije proti ruským bratom, ale prejde na druhú stranu frontu. Pri prvej príležitosti tak aj urobil; prešiel na stranu Červenej armády a 5. júla 1943 sa prihlásil k 1. čsl. armádnemu zboru v ZSSR, ktorý sa formoval v Buzuluku od 5. februára 1942 do 31. januára 1943. Po ukončení výcviku bola jednotka presunutá na frontovú líniu. Ako príslušník čsl. armády v zahraničí v boji proti fašistickým hordám prešiel strastiplnou cestou s plným nasadením frontového vojaka po boku jednotiek Červenej armády. Zúčastnil sa v bojoch o Kyjev, Bielu Cerkev, Žaškov (na Ukrajine), prešiel cez Dukliansky priesmyk až k Liptovskému Mikulášu. V boji bol trikrát ranený. Zo zranení sa vyliečil a po krátkych prestávkach plnil bojové úlohy ďalej až do konečného víťazstva nad fašizmom 8. mája 1945.

Za bojovú činnosť, povojnovú výstavbu vojnou zničeného hospodárstva v Československu a profesionálnu prácu v čsl. armáde vláda ČSR vyznamenala Petra Radačovského viacerými vysokými vojenskými i štátnymi vyznamenaniami. Veľmi bol hrdý aj na zahraničné vojenské vyznamenania, ktoré mu udelila vláda Ruskej federácie, Ukrajiny a Poľskej republiky.

Verejnosť mesta Prešova, najbližšia rodina, spolubojovníci, priatelia a členovia Oblastnej organizácie SZPB v Prešove sa s plk. Petrom Radačovským rozlúčili 31. marca 2004 v Dome smútku na mestskom cintoríne v Prešove. Bol to človek, ktorý patrí k zakladateľom organizácie odbojárov, aktívnym členom pléna OV SZPB v Prešove a členom novovytvoreného Oblastného výboru SZPB v Prešove roku 2004, ale na práci ktorého sa, žiaľ, už nemohol podieľať, odišiel do večnosti.

Fedor IVANČOV

– podplukovník v zálohe

Patrí k priamym účastníkom národnooslobodzovacieho boja proti fašizmu v rokoch 1943 – 1945. Bojoval v 1. čs. armádnom zbore, ktorý vznikol v bývalom ZSSR. Pre túto jednotku (pri jej zrode) bol vytvorený dobrý materiálo-technický základ v meste Buzuluk. Buzuluk má polohu na ľavom brehu rieky Samara (tvorí ľavý prítok veľtoku Volga) medzi mestami – Samara (v rokoch 1936 – 1991 Kujbyšev, na ľavom brehu Volgy) a mestom Soročinsk, ktoré tiež leží na ľavom brehu rieky Samara v juhovýchodnej časti od Buzuluku v európskom pásme územia Ruskej federácie.

Fedor Ivančov sa narodil 17. októbra 1916 v obci Fogaraš (v súčasnosti obec Zubivka) na Podkarpatskej Rusi v okrese Mukačevo vo viacpočetnej rodine. Základnú školu vychodil v rodnej obci. V štúdiu pokračoval na Mukačevskom učiteľskom seminári, ktorý v roku 1938 úspešne ukončil a následne pôsobil ako učiteľ v ZŠ v obci Sabotin v Iršavskom okrese.

Rok 1938 bol pre Európu a svet veľmi turbulentný na udalosti, ktoré viedli k vypuknutiu druhej svetovej vojny. Udalosti mali nielen svoju postupnosť, ale aj naliehavosť príprav zo strany nacistického Nemecka, ktoré chystalo plán agresívneho útoku.

Na tento hrôzostrašný a nezmyselný krok nadväzovali aj rokovania 29. a 30. septembra 1938 v Mníchove, kde sa stretli zástupcovia Nemecka, Talianska, Veľkej Británie a Francúzska – Hitler, Mussolini, Chamberlein a Daladier, aby rozhodli o Československu bez jeho zástupcov. Ich závery boli jednomyselné a jednostranné: uzniesli sa na tom, že pohraničné oblasti Čiech a Moravy má Československo odstúpiť Nemecku. Československá vláda sa, aj napriek nesúhlasu väčšiny národa a jeho armády, diktátu podriadila a 30. septembra 1938 ho prijala bez použitia vojenskej sily na obranu proti agresorovi. Priamym dôkazom pokračovania agresívnej politiky v duchu mníchovskej dohody (zrady) bola aj Viedenská arbitráž nemeckej a talianskej vlády 2. novembra 1938 vo viedenskom Belvederi, ktoré zastupovali ministri zahraničných vecí: – Joachim von Ribbentrop za Nemecko a Galeazz Ciano za Taliansko.

Aj viedenský diktát bol vopred pripravený so zámerom umožniť fašistickému horthyovskému Maďarsku odtrhnúť južnú a juhovýchodnú časť Slovenska (vrátane Košíc) a juhozápadné územie Podkarpatskej Rusi a pričleniť ich k Maďarsku.

Horthyovské Maďarsko a jeho pohlavári sa na okupovanom území Podkarpatskej Rusi správali k jej obyvateľstvu v duchu ideológie nacistického Nemecka ako k ľuďom nižšej rasy. Prenasledovali ich, a predovšetkým tých občanov, ktorí boli pre nich nedôveryhodní a konali v protiklade s tým, čo hlásala fašistická ideológia a nariadenia okupantov.

Fedor Ivančov patril ku skupine inteligencie, ktorá prejavovala vzdor voči novým poriadkom, preto sa ocitol v nepriazni režimu a na policajnej listine ľudí, ktorí boli pre okupantov nežiadúci. Hrozilo mu väzenie alebo deportácia do neznáma pod nacistickým dozorom, ktorý vyvolával v ľuďoch bezmocnosť a hrôzu zo spôsobu zaobchádzania so zadržanými ľuďmi zo strany vyšetrujúcich katov. Fyzické a psychické týranie zadržaných bolo na dennom poriadku. Nepohodlných ľudí fašisti neraz chceli fyzicky likvidovať, čo sa v nejednom prípade aj stalo. Preto sa Fedor Ivančov rozhodol (po okupácii Poľska 1. 9. 1939, rovnako aj desiatky, ba stovky mladých patriotov z Podkarpatskej Rusi) 3. novembra 1939 ilegálne prekročiť maďarsko-sovietsku hranicu smerom na východ do Sovietskeho zväzu. Po ilegálnom prekročení hraníc a po vstupe na sovietske územie, aj keď to urobili s dobrým úmyslom, museli za svoj priestupok niesť osobnú zodpovednosť. Ochrancovia hraníc na sovietskej strane im pripomenuli, že „granička ne bazar“, preto boli zadržaní, súdení a súdnym rozhodnutím zaradení do pracovného tábora. V zložitom období vojny, keď nemeckí nacisti a ich spojenci prepadli 22. júna 1941 Sovietsky zväz, „karpatskí“ mládenci vedeli, kde je ich miesto. V čase, keď národom bývalého ZSSR hrozilo smrteľné nebezpečenstvo, všetci Zakarpatci, ktorí sa ocitli na území ZSSR sa na základe výzvy čs. exilovej vlády z Londýna a následnej ich amnestii dobrovoľne prihlásili na front do boja proti fašizmu. Ich želaniu bolo zo strany kompetentných orgánov vyhovené. Keď sa československá jednotka začala formovať v ZSSR v opustenom objekte kláštora v Suzdali (Ivanovská oblasť na severovýchod od Moskvy) a následne pokračovala v organizačnej príprave v Orankoch (365 km východne od Moskvy), došlo 5. februára 1942 k jej presunu na novú základňu do Buzuluku; práve k tejto formujúcej sa bojovej jednotke boli pridelení Zakarpatci. Táto vojenská základňa sa stala strediskom tvorby a výcviku 1. československého samostatného poľného práporu, ktorému velil pplk. Ludvík Svoboda. Po náročnom bojovom a taktickom výcviku, materiálno-technickom zabezpečení jednotky a súhlasu generálneho štábu Červenej armády sa 1. čs. poľný prápor po zdĺhavej ceste prepravy a presunu 3. marca 1943 ocitol na jednom z úsekov línie frontu. Vojská Červenej armády vtedy bojovali proti nemeckým okupantom pri Charkove.

Fedor Ivančov prešiel zdĺhavú bojovú cestu so zbraňou v zostave 1. čs. poľného práporu, neskôr 1. čs. armádneho zboru pri oslobodzovaní územia bývalého ZSSR a ČSR.

Bojoval pri oslobodzovaní Kyjeva, Sokolova, Žaškova, Bielej Cerkvi, Rudy, na duklianskom bojisku a pri oslobodzovaní našej vlasti. Po oslobodení ČSR a jej hlavného mesta Praha 9. mája 1945 sa zúčastnil 17. mája 1945 defilé príslušníkov 1. čs. armádneho zboru na Václavskom námestí v Prahe, ktoré bolo venované oslobodeniu vlasti Červenou armádou, 1. čs. armádnym zborom a vojskami rumunskej armády.

Po skončení 2. svetovej vojny v Európe (8. 5. 1945) a vo svete (2. 9. 1945) Fedor Ivančov slúžil ako dôstojník ČSLA (1945 – 1948). Do civilu odišiel zo zdravotných dôvodov v hodnosti majora. Po určitom období F. Ivančov bol na návrh OV SZPB v Prešove (v súlade so zákonom č. 463/2003 Z. z) MNO SR povýšený do hodnosti podplukovníka. V rokoch 1948 – 1951 pracoval ako pedagóg v ZŠ v Sabinove. Neskôr, aj napriek zdravotným problémom, pracoval ako redaktor týždenníka *Nove žižta* (1951 – 1960) a následne ako vedúci redaktor literárno-umeleckého a publicistického časopisu *Dukla* (1960 – 1971) v Prešove. Ako angažovaný literát bol zvolený do funkcie predsedu ukrajinskej sekcie Slovenského zväzu spisovateľov v Prešove. V ďalšom období svojho života sa angažoval ako spisovateľ, ktorý napísal viacej ako 10 literárnych diel rôzneho žánru, tie boli vydané v dvoch zväzkoch Slovenským pedagogickým vydavateľstvom, oddelením ukrajinským literatúry v Prešove roku 1986. Tvoril a písal v ukrajinskom, ruskom a slovenskom jazyku. Vo svojej umeleckej a publicistickej tvorbe veľkú pozornosť venoval udalostiam druhej svetovej vojny. Do tohto žánru jeho literárnej tvorby patria diela *Kol'ka* (1975), *Ludy v stroju* (1977), *Kovali šťastja* (1982) a ďalšie. Bol to človek veľkého srdca a činov, ktorými sa prezentoval do konca svojho života. Bol ženatý a s manželkou vychovali dve deti. Do života šťastných manželov a rodičov bolestne zasiahla nečakaná smrť ich talentovaného syna Borisa, ktorý išiel po stopách svojho otca v profesii tvorivého redaktora – publicistu a cestovateľa za poznáním po krajinách Európy a sveta. Bol autorom niekoľkých cestopisných diel.

Fedorovi Ivančovi boli (za bojovú činnosť vo vojne a v povojnovom čase za tvorivú umeleckú a publicistickú činnosť) udelené viaceré vyznamenania, ocenenia, medaily a dva vojnové kríže 1939. Bol aktívnym členom SZPB a za jeho odbojovú činnosť mu bolo vydané MNO ČSR Praha osvedčenie podľa § 8 Zákona č. 255/1946Zb. z. pre účastníka národného boja za slobodu v rokoch 1943 – 1945. V roku 2005 mu bolo priznané v súlade so zákonom č. 463/2003 Z. z. postavenie vojnového veterána.

Za literárnu tvorbu a publicistickú činnosť mu bol roku 1986 MK SR udelený k jeho životnému jubileu – 70. narodeninám – titul *zaslúžilý umelec* a neskôr aj titul *zaslúžilý pracovník kultúry*. Fedor Ivančov patril k ľuďom s vysokými morálnymi hodnotami a intelektuálnymi schopnosťami; v ich duchu tak žil v kruhu svojej rodiny, ako aj v spoločenskom živote. Vecne prispel k rozvoju ukrajinskej a slovenskej literárnej tvorby a publicistiky. Jeho účasť v národnooslobodzovacom boji a jeho literárna tvorba je inšpirujúca pre mnohých ľudí – mladších i stredného veku, ktorí by chceli či by mali pochopiť dobu, v ktorej žil, silu a odhodlanie človeka, ktorý bol ochotný obetovať svoje zdravie a život, aby ďalšie generácie žili v mieri. Táto myšlienka je aktuálna najmä pre 21. storočie, keď sa vo svete presadzuje extrémizmus, neofašizmus, neonacizmus, rasová nenávisť, xenofóbia, intolerancia a iné negatívne javy.

Fedor Ivančov zomrel v apríli 2007 vo veku 90 rokov; posledná rozlúčka s ním bola v obradnej sieni na mestskom cintoríne v Prešove, kde je pochovaný so svojou manželkou a synom.

Ilja VOLOŠČUK

– *podplukovník v zálohe*

Patril k priamym účastníkom národnooslobodzovacieho boja proti nacizmu a fašizmu v rokoch 1943 – 1945.

Narodil sa 2. júna 1914 v obci Nankovo v Chustskom okrese na juhu vtedy Podkarpatskej Rusi (v súčasnosti Zakarpatská oblasť Ukrajiny) v chudobnej rodine maloroľníka. Obecnú školu vychodil v rodnej obci. V roku 1934 pokračoval v štúdiu na gymnáziu v Chuste. Po ukončení gymnázia študoval na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, kde sa pripravoval na pedagogickú prácu so zameraním na štúdium histórie slovanstva, ruského jazyka a literatúry. V roku 1939 sa situácia v Československu skomplikovala tým, že došlo k rozdeleniu ČSR; 14. marca 1939 z vôle Adolfa Hitlera vznikla Slovenská republika; jej prezidentom sa stal rímskokatolícky kňaz a prívrženec politiky Nemecka Jozef Tiso (1887 – 1947), predsedom vlády a zároveň ministrom zahraničných vecí Vojtech Tuka.

Adolf Hitler v ten istý deň rokoval aj s predstaviteľmi pražskej vlády na čele s prezidentom Emilom Háchom (1872 – 1945) a ministrom zahraničných vecí Františkom Chvalkovským, ktorí boli donútení akceptovať mnichovské dohody a nadradenosť Nemecka nad českými krajinami. Následne do českých krajín vtrhla nacistická armáda, a bol zriadený Protektorát Čechy a Morava, t. j. úplná nadvláda Nemecka, ktorá v ďalších mesiacoch a rokoch priniesla českému národu teror, utrpenie, poníženie a skazu.

V dôsledku tejto situácie sa Ilja Vološčuk vracia so svojimi rodákmi a priateľmi zo štúdia do rodného kraja. Keďže južná, juhovýchodná časť územia Slovenska a juhozápadné územie Podkarpatskej Rusi boli roku 1938 okupované horthyovským Maďarskom a situácia bola v tomto regióne napätá až neúnosná, Ilja Vološčuk sa so svojimi priateľmi rozhodol v marci 1940 prekročiť maďarsko-sovietsku hranicu. Tak sa všetci ocitli na území Sovietskeho zväzu. Zakarpatci, ktorí ilegálne prekročili štátnu sovietsku hranicu, boli zadržaní. Po ich vyšetrení príslušnými orgánmi boli odovzdaní na súdne konanie a rozhodnutím súdu boli zaradení do pracovného tábora. Neskôr, roku 1942, na výzvu československej exilovej vlády z Londýna a následného amnestovania odsúdených, sa Zakarpatci prihlásili do formujúceho sa 1. čs. poľného práporu v Buzulku pod vele-

ním pplk. Ludvíka Svobodu. Poľný prápor po náročnej odbornej príprave, materiálno-technickom zabezpečení, po vojensko-taktických previerkach o jeho bojaschopnosti a po súhlase generálneho štábu Červenej armády bol odtransportovaný z Buzulku na front a 3. marca 1943 aj presunutý k jeho bojovej línii. Červená armáda v tomto období bola v bojovom postavení pri Charkove.

Iľja Vološčuk ako príslušník tejto jednotky prešiel bojovou cestou od Buzulku do Prahy. Zúčastnil sa v bojoch o Kyjev, Sokolovo, Žaškov, Bielu Cerkev, Rudu, bojoval na Dukle a pri oslobodzovaní ČSR. Na fronte plnil aj úlohy vojnového redaktora – spravodajcu.

Bola to ťažká, namáhavá a úspešná víťazná cesta, ktorú nikto nemôže zabudnúť pri spomienkach na prežité bojové útrapy, spomínal Iľja Vološčuk pri stretnutiach s priateľmi a známymi. Tak som ho vnímal aj ja ako študent gymnázia vo Svidníku roku 1954, kde pán Vološčuk pracoval ako stredoškolský pedagóg a následne ako riaditeľ školy, počas jeho rozprávania o druhej svetovej vojne. Neskôr som mal možnosť stretávať ho ako študent na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, kde doc. PhDr. Vološčuk pracoval ako vysokoškolský pedagóg. Okrem pedagogickej práce sa venoval aj výskumu v oblasti rusko-ukrajinských literárnych vzťahov a vypracovaniu analýz diel viacerých ukrajinských spisovateľov v Československu.

Iľja Vološčuk bol človek vysokých morálnych kvalít, pracovitý a optimisticky naladený, s ľudským prístupom k ľuďom a k riešeniu ich problémov. Tieto charakterové črty ho sprevádzali po celý jeho produktívny a zmysluplný život. Bol ženatý a s manželkou Irenou vychovali dvoch synov, ktorí našli spoločenské uplatnenie.

Za odbojovú činnosť v čase národnoslobodzovacieho boja za našu slobodu v rokoch 1943 – 1945 a v povojnovom období ako pedagógovi mu boli udelené viaceré vyznamenania, ocenenia a medaily.

Bol aktívnym členom SZPB v Prešove a za odbojovú činnosť mu bolo vydané MNO ČSR v Prahe osvedčenie podľa § 8 Zákona č. 255/ 1946 Z. z. za účasť v národnom boji za oslobodenie v rokoch 1943 – 1945.

Doc. PhDr. Iľja Vološčuk zomrel 20. októbra 1997 vo veku 83 rokov; je pochovaný so svojou manželkou na mestskom cintoríne v Prešove.

Viliam TARJÁNYI

– *odbojár, učiteľ, skladateľ*

Viliam Tarjányi sa narodil 21. októbra 1915 v Prešove ako najstarší zo siedmich detí prešovského elektrárenského robotníka Gejzu Tarjányiho a Ireny Tarjányiovej, rodenej Szücsovej.

Po ukončení Gréckokatolíckeho učiteľského ústavu v Prešove sa v roku 1938 dostal na svoje prvé učiteľské pôsobisko. Pôbil a učil ako výpomocný učiteľ na ľudovej škole v dedine Kapišová vo Svidníckom okrese. Po ročnom pôsobení v Kapišovej v školskom roku 1939/1940 miesto nedostal. Po piatich mesiacoch čakania prijal v roku 1940 ponuku založiť základnú školu v obci Lipová v Bardejovskom okrese.

Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave ho ustanovilo za výpomocného učiteľa a súčasne bol poverený správou štátnej ľudovej školy s vyučovacím jazykom ruským v Lipovej. Keďže odmietol v Lipovej založiť miestnu organizáciu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, bol nútený odísť z učiteľských služieb a v októbri 1941 narukoval do Slovenskej armády a v priebehu roka 1942 bol zaradený do vojenskej pechotnej školy v Pezinku, od začiatku roka 1943 do 31. 5. 1943 do školy dôstojníkov v zálohe v Bratislave. V máji 1943 v hodnosti desiatnika-ašpiranta odišiel na východný front do oblasti Geničesk pri Azovskom mori.

Dňa 1. októbra 1943 v oblasti Askanija-Nova jeho čata dezertovala a prebehla k Červenej armáde. Zajateckú anabázu skončil v tábore Uzmaň vo Voronežskej oblasti. Po príchode z Buzuluku ho v Jefremove prijali do 2. paradestantnej brigády formujúceho sa 1. československého armádneho zboru. Pracoval na štábe brigády ako tlmočník. Po absolvovaní paradestantného výcviku v Jefremove, ktorý sa začal začiatkom januára 1944 a ukončil sa koncom apríla 1944, bol presunutý do Proskurova, kde zastával v hodnosti podporučíka rôzne funkcie. S prihliadnutím na jeho zdravotný stav sa Viliam Tarjányi stal pobočníkom veliteľa brigády. Brigáda bola nasadená v Karpatsko-duklianskej operácii v Poľsku a Viliam Tarjányi sa zúčastnil bojov ako veliteľ roty pri Besko, Krosne a Kroščenku. Ďalej bola brigáda vyslaná na pomoc SNP a po pristáti na letisku Tri Duby sa zúčastnil bojov v priestore Vígľaš – Zvolenská Slatina – Zvolen – Banská Bystrica – Donovaly až po ústup do hôr. Pri Telgárte, kde prebiehali najťažšie boje, bol zajatý Nemcami a transportovaný do Popradu. So skupinou niekoľkých vojakov sa mu podarilo ujsť smerom na Torysky – Nižné

Repaše. Pri prechode frontu v januári 1945 sa stretol s príslušníkmi práporu v zostave 1. československého armádneho zboru, ktorého veliteľom bol štábný kapitán Ludvík Engel. S práporom bojoval o Levočské kúpele a Liptovský Mikuláš. Po prelomení frontu pri Liptovskom Mikuláši spoločne so sovietskymi jednotkami postupoval na Prahu. Svoju ťažko prežitú cestu počas druhej svetovej vojny ukončil 17. mája 1945 v Prahe. Do Prešova sa vrátil v decembri 1946.

Aj počas vojny preukazoval svoje hudobné nadanie. Hral na husliach a veľmi dobrá znalosť ruského jazyka mu pomohli prežiť vojnu. V polovici februára 1944 navštívila 2. paradesantnú brigádu v Jefremove československá delegácia z Moskvy, ktorej zahrál pesničku „A ja som z Oravy debnár...“

V Prahe sa zoznámil s Vítom Nejedlým, skladateľom, dirigentom a zakladateľom Armádneho umeleckého súboru v ZSSR, ktorý so svojim súborom v brigáde hosťoval. Vojna však zanechala stopy i na jeho hudobnom živote. V máji 1944 pri nemeckom leteckom útoku bol ranený do ruky, čo ho poznačilo na celý život. Dva prsty ľavej ruky už nemali taký cit a nemohli dobre plniť úlohu v hre na husliach.

Fragmenty z obdobia pôsobenia Viliama Tarjányiho v 2. paradesantnej brigáde počas druhej svetovej vojny zachytávajú zápisky a spomienky frontového typografa Pavla Turzu v knihe *Bojisko voňalo olovom*, kde opisuje stretnutia s Viliamom Tarjányim predovšetkým z pohľadu vojaka hudobníka.¹

Vladimír Levora v knihe *Zo stalinských gulagov do československého vojska*, v ktorej sú opísané skutočnosti z Československej armády a SNP, spomína na spoločne prežité roky s Viliamom Tarjányim v 2. paradesantnej brigáde.²

1 Pavol Turza bol vojak 2. paradesantnej brigády Československej armády v ZSSR pridelený k rote protitankových pušiek. Neskôr v 1. Československom armádnom zbore vznikla samostatná jednotka zborové tlačiarne s redakciou priamo na fronte, v ktorej sa stal frontovým typografom, sadzačom a tlačil noviny. S desiatnikom aspirantom Viliamom Tarjányim sa po prvýkrát stretol v polovici septembra 1943 v dedine Kalančiak, v blízkosti Čierneho mora.

2 Zo spomienok Vladimíra Levoru na prvé stretnutie s Tarjányim: Po skončení služby som zistil, že mi zmizli husle! Vraj ich odniesol akýsi Slovak z vedľajšieho baraku, nejaká ich hodnosť. To ma nadvihlo. Hnal som sa do slovenského baraku ako tornádo. Bol to „dôstojnícky zástupca“, u nás hodnosť neznáma. „Teraz na nich zahráš a ak blbo, tak sa budeš hlásiť u raportu.“ Ako zahráš, rozhodnem ja, teda cvič, pokiaľ ma neprejde dobrota. Vyrzil mi dych. Bol to virtuóz. Ako chlapec som počul hrať Kubelíka, neskôr Kawaciuka, poznám

Po skončení 2. svetovej vojny pôsobil ako učiteľ, pedagóg hudobnej výchovy na viacerých školách v Prešove.

Po diaľkovom štúdiu v rokoch 1957 – 1959 na Vyššej pedagogickej škole v Prešove v odbore slovenčina – hudobná výchova pôsobil v Základnej deväťročnej škole na Mudroňovej ulici v Prešove až do odchodu na dôchodok v roku 1978.

Bol držiteľom osvedčenia podľa zákona č. 255/46 Zb. a členom SZPB, v ktorom za vyše 34 rokov bol nielen radovým členom, ale i funkcionárom, kronikárom ZO SZPB i lektorom Oblastného výboru SZPB v Prešove. Bol neúnavným propagátorom humanného a demokratického odkazu SNP, boja proti fašizmu, ako aj proti prejavom neofašizmu a extrémizmu na verejnosti, zvlášť medzi školskou mládežou.

Za mimoriadne zásluhy v protifašistickom odboji mu boli udelené najvyššie domáce, zahraničné či zväzové vyznamenania a ocenenia.

Za pedagogickú činnosť, mimoškolskú činnosť, za zásluhy vo výchove mládeže, za rozvoj kultúry v Prešove i na Slovensku dostal rad národných ocenení a vyznamenaní.

Viliam Tarjányi bol výnimočným človekom. Hodnota jeho osobnosti spočívala v jeho protifašistickom odboji počas druhej svetovej vojny, v pedagogických a odborných schopnostiach učiteľa a hudobníka telom aj dušou. Bol zástancom myšlienok humanizmu, pokroku, zachovania mieru a priateľstva medzi národmi.

Zomrel 10. januára 1996, je pochovaný v Prešove na miestnom cintoríne.

Zoznam bibliografických odkazov

TARJÁNYIOVÁ, A. *Spomienky účastníka Slovenského národného povstania s. Viliama Tarjányiho*. Prešov, 1974, s. 11.

Po skončení 2. svetovej vojny, Praha 1945

machra, ale toto bola jednotka. Keď za úplného ticha dohral Montyho čardáš a podával mi husle s ospravedlnením „prepáčte“, bol som v rozpakoch a nevedel som, čo mu povedať. Nakoniec som sa zmohol na vetu: „Hele, kamarát, ja už ich tak veľmi nepotrebujem, nechaj si ich, sú tvoje.“ Tak som prišiel o husle a získal kamaráta Tarjányiho./Levora, Dvořáková, 1993, s. 154-155/.

František RUŠČÁK

– bol Svobodovým vojacom

František Ruščák, nar. 1915, príslušník 1. československého armádneho zboru. Narodil sa v Jovre (dnes súčasť Užhorodu). Bojoval na Ukrajine, v Rusku a na Slovensku. Dvakrát ranený. Žil v Jenkovciach (okr. Sobrance), pracoval ako roľník, neskôr člen JRD a nakoniec ako robotník. Bývalý člen SZPB. Zomrel roku 1981. Je pochovaný v Jenkovciach.

Na tú chvíľu som čakal dlho. Bol som vtedy vysokoškolským učiteľom v Prešove a on už necestoval za prácou na Moravu. On – môj otec František Ruščák.

Prisadol som si k nemu. Na stôl si položil dvojdecový pohár s vínom, ktoré sám dorobil. Bol zimný mesiac, chlupskej roboty doma bolo pomeňnej ako inokedy.

„Nuž dobre, ak si myslíš, že to bude dakedy niekoho zaujímať...“ Odpil si z vína, zajedol ho kúskom domácej slaniny s rovnako domácim chlebom. Vtedy ani iný nebol.

„Mňa to zaujíma, vyštudoval som históriu a slovenský jazyk, jedno s druhým je späté; patrí to aj do dejín našej rodiny, do Tvojich dejín, otec, do dejín písaných aj Tvojou krvou, na ľavej ruke máš o tom svedectvo – výrazné stopy po jej štvornásobnom priestrele.“

„A okrem toho črepina v bruchu z bojov na Dukle“, dodáva, „našťastie nebola veľká, vybrali mi ju, rana sa zahojila, ale ruka..., bolo s ňou zle, chceli mi ju odrezat' až po plece, no zachránil ma – a vieš kto? Kukura, michalovský doktor z chirurgie. Aj on bol na fronte. Operoval ma vo Vyšných Hágoch, tam sme mali vojenský lazaret, do ktorého ma priviezli priamo z ťažkého boja o Liptovský Mikuláš. Zvládol to...; no ruka po operácii opuchla, zmodrela, blúznil som v horúčkach, vnímal som iba bolesť a páľavu. Vraj vtedy mu poradila vojenská lekárka, bola odkiaľsi z Ukrajiny, zrejme obväz nebol dobrý, azda aj preto tá páľava, povedala mi, aby mi dali voľnejší s otvormi po jeho dĺžke. Naozaj bolesti ustali, no blúznil som ďalej, v noci som vykrikoval na zdravotníčku, že ju zastrelím, keď mi to nedá dolu. Po vojne som ju našiel a rovnako aj Kukuru... Boli sme radi, že sme sa stretli. O Kukurovi si už určite počul, je známy na celom Zemplíne a pomáha ďalej, operuje...“

*František Ruščák st., jeho manželka Anna
a syn František (autor článku)*

Na chvíľu prestal, zamyslel sa a dodal: „Ale keď ju v robote preťažím, v noci ma bolí, láme, nie, od zmeny počasia nie, ale od ťažkej roboty.“

„Viem, veď spíme v jednej izbe, počujem ťa..., a to si nemohol mať inú robotu?“, pýtam sa.

„A čo som mal robiť po vojne? Kto by mi bol dal ľahšiu? Kto sa viedy o to zaujímal ..., po štyridsiatom ôsmom mi hovorili – vstúp do strany, dostaneš dobrú robotu, bojoval si celú vojnu, zaslúžiš si to...; reči, reči... a predstav si, boli to reči tých, ktorých sme mali na zozname, lebo počas vojny bandu bili s Nemcami, niektorých neskôr usvedčili, niektorých nie, a práve oni mi hovorili

o vstupe do partaje komunistov. Nie, s nimi som ja nikam nešiel. Nechcel som. Odkiaľ vzali papiere o odboji? Odkiaľ a od koho si neskôr zadovážili osvedčenie 255? Keď som sa ich na to pýtal, priam vyrútili sa na mňa do bitky so slovami – čo ťa do toho, staraj sa o svoju robotu, o rodičov, o deti...“ Mňa robota čakala v Ostrave v NHKG, nemohol som si vybrať, boli to vysoké pece, obrovská fabrika na železo a ja s ostatnými chlapmi od nás i z okolia sme robili murárčinu, tesárčinu, betonárčinu – stále sa tam niečo stavalo, budovalo, opravovalo. Doma som nemal šancu bez partajného preukazu a ty si už bol školákom i dve tvoje sestry bolo treba živiť... A tak to bolo až do päťdesiatehosiedmeho. Potom prišlo do obce jeerdé, vrátil som sa domov, do našich Jenkoviec, pár rokov som v ňom robil...“ Tu sa odmlčal, pozrel sa dlhšie na mňa, zrejme mi to chcel pripomenúť.

„Vstup do JRD v tom päťdesiatomsiedmom nebol jednoduchý, vedno s otcami tvojich spolužiakov sme o tom dlhšie rozmýšľali, radili sa navzájom tak dlho, až vás troch jenkovských gymnazistov na dva týždne prepustili zo školy na výstrahu, pokým nepodpíšeme... Nakoniec som skončil v stavebnom podniku v Sobranciach. A tam drina na stavbách, v každom

počasí to isté – železo, betón, tehly, malta, fúriky, murovanie... až do dôchodku. A ľavá ruka bola po operácii o tri centimetre kratšia a tenšia.“

„A ako sa to všetko začalo?“, pýtam sa ho. *„Dobre, poviem ti to, ale nebudem to rozvádzať všelijakými podrobnosťami či nebudaj vymýšľať, ako to podaktorí po vojne..., len aby mali tú 255-ku.“* *„Azda sa to dalo?“*, pýtam sa neveriacky.

„Dalo, a tak aj urobili. Navymýšľali si, ako pomáhali partizánom..., ale veď u nás partizáni ani neboli, tí boli vo vihorlatských lesoch a nie na užsko-zemplínskej nížine, tu sa nebolo kde skryť, utáboriť...,“ pritvrdil hlas a ja som na jeho tvári videl znaky pohoršenia. *„A 255-ku si zadovážili..., anciáša s takou robotou...“* A v takomto tóne pokračoval: *„Dokonca jeden, nebudem ho menovať, aj tak sa neskôr všetko dozvieš, dostal potvrdenie vraj od ruského dôstojníka za akýsi proviant pre jeho vojakov. A počas vojny nos nevystrčil z domu, tvoja matka by ti to potvrdila.“* Zamyslene sa na chvíľu odmlčal.

„Škoda reči, už je to za nami. Po vojne všetky moje vojenské dokumenty mala Praha, ministerstvo obrany a nakoniec vojenský archív v Trnave.“

Prešli ďalšie roky a on, Svobodov vojak, príslušník 1. československého armádneho zboru, akoby na to všetko zabudol. Nechcel sa vracieť do rokov, keď dostal mobilizačný povolávací rozkaz, iba on z troch bratov, dvaja starší nedostali... Písal sa rok 1942, obec Jenkovce a ďalšie nablízku i neďaleko od nej patrili Maďarom, Horthymu, narukoval do jeho armády, doma nechal manželku a malého polročného chlapca. Znova ho videl až po vojne, chlapec už mal štyri roky, domov sa vrátil s obviazanou rukou ukotvenou v akejsi dlahe, nemohol ju mať pri tele, ale, ako hovoril, dali mu ju do elka. Doliečovala sa v michalovskej nemocnici..., u Kukuru.

Narukovali s ním mnohí rovesníci, takmer všetci mladoženáči. Hovoril po slovensky, maďarsky, vedel sa zhovárať s Čechom, Rusom či Ukrajincom, zaradili ho do prieskumného družstva, čoho sa aj obával, no vybrať si nemohol; počas krátkeho výcviku ho využívali na tlmočenie správ z maďarčiny do slovenčiny či ukrajinčiny. Tak sa poznal s mnohými okolo seba i pri sebe, ich náture v ťažkých chvíľach, nečakané reakcie počas presunov vo dne v noci, nadávky, mnoho nadávok na vojnu, na život, dokonca aj na seba samého čosi v zmysle, že mal pred vojnou ujsť ako podaktorí..., nie, dezertovať nechcel, rovnalo sa to trestu zastrelením, ako sa to niektorým aj stalo. Najnebezpečnejšie boli ťažké lesné presuny.

„Ideš opatrne, naokolo ticho, každý pohyb sleduješ, len aby ťa nezbadali, oči napnuté do prasknutia..., no práve vtedy výstrely, mnoho výstrelův, vrháš sa na zem, páliš aj ty, najprv akoby na slepo a po chvíli proti smeru partizánskych výstrelův. Ich sme sa najviac báli, vždy prepadli

nečakane a z našej prieskumnej čaty sa jeden, dvaja nevrátili..., Boh pri mne stál, ja som sa vždy vrátil. Nezabudnem, nikdy nezabudnem na jeden z presunov, nechcelo sa mi veriť, že sme s priateľom ostali nažive. Naša maďarsko-slovensko-nemecká jednotka sa zastavila na noc v malej obci, bolo to kdesi na severozápadnej Ukrajine, ďaleko od Užhorodu, Mukáčeva, ba aj Žitomíra. S Michalom zo Sobraniec sme sa vybrali k osamelému malému domu stojacom o niečo vyššie nad ostatnými. Mysleli sme si, ak tam niekto je, poprosíme ho o nocľah, vysvetlíme, veď obaja vieme po ukrajinsky, sme Slováci, nie Nemci... A možno tam nikto nie je, dakde sa uchýlime. Ideme, okolo domu tma, v dome tma, ticho, dvere odomknuté. Priateľ pre istotu odistí samopal a ja rovnako, vojenskú baterku mám zapnutú, vchádzame do miestnosti, v nej nikto, otváram pomaly dvere do druhej a..., „ruky hore!“, obaja dvíhame ruky, zimomriavky na celom tele. Za stolom vpredu izby a pri sliepňavej lampe traja partizáni s namierenými automatmi rovno na nás, spoza otvorených dverí vyšla s pištoľou v ruke žena, zobrala nám zbrane, teplé kabáty, bolo to v zime, nemecká a maďarská armáda bola vtedy dobre zásobovaná proviantom i šatstvom... Prešla minúta, dva..., zmohol som sa iba na „... my sme Slováci, nechceme bojovať...“, znova ticho, nič, len ticho a potom jeden z nich zvýšeným hlasom: „Chodte preč, bežte, už sa tu nevracajte...!“ Bez kabátov, bez zbraní sme sa vrátili. Bolo nám všelijako, no veliteľ jednotky usúdil, že sme nemali šancu. Nariadil okamžitý prepád domu. Bol prázdny.“

„Najhoršie je, ak vojak v skutočnej vojne prestane uvažovať, ak sa poddá, zľahostajnie, ak si povie, je mi všetko jedno, aj tak ma zabijú, je to začiatok jeho konca,“ povedal mi, keď rozvíjal svoje vojnové udalosti až neskôr, po šesťdesiatom ôsmom. A pokračoval.

„Medzi Slováckmi narastal nepokoj, front sa lámal, šírili sa správy o tom, že jeden český plukovník a neskôr generál organizuje prebehlikov do protifašistického odboja, že vzniká samostatná československá jednotka pod jeho vedením. Už sme boli rozhodnutí, stačilo, vraveli sme si viacerí z východu Slovenska. Nechceli sme prehrať vojnu, vedeli sme, čo nás čaká, ak niečo neurobíme...; bola to prísna dohoda nás piatich, mňa z Jenkoviec a štyroch z iných zemplínskych obcí. Využili sme čas, keď sme bojovali v blízkosti Červenej armády. Buď, alebo..., to bolo naše heslo či výzva. V mene života, nie smrti, tú sme nechceli pripustiť. Ale na vojne si nevyberieš, aj keď sme vedeli, že v prípade zajatia Rusmi nebudeme medlízať. Pripravení vybehli sme s bielymi šatkami rovno na ruskú stranu. Po chvíli sa ozvali výstrely..., dobehli sme štyria a zvalili sme sa rovno do ich zákopov. Nevítali nás úsmevmi. Akýsi, tuším to bol poddôstojník, nás začal tlčiť pažbou automatu. Z úst mi vyšla krv, vybil mi zub. Ancikrista ti

naháňam, zakričal som naňho, my sme Slováci, čo si slepý? Nervy som mal na prasknutie..., zrazu sa tam objavil dôstojník, bol to starší lejteňant, na poddôstojníka zrukol, nás zaviedol k veliteľovi. Dostali sme sa do zajateckého lágra, bolo to ťažké, strava nanič, najčastejšie polievka, dakedy aj zo žihľavy, suchý chlieb každodenne, iba z času na čas omasta a konzerva. Chvalabohu, vydržali sme až po deň, na ktorý sme netrpezlivo čakali. Prišiel presun zajatcov – dobrovoľníkov do novej jednotky vedenej Ludvíkom Svobodom. Aj v nej som bol v prieskumnej čate a rovnako zas tľmočníkom. Náš veliteľ mal o nás prehľad, postupne nás poznával aj podľa mena vrátane mňa. Oslovoval ma – Františku. A najťažšie boje nás ešte len čakali...; Dukla bola pekelná, v noci si videl ako vo dne, oheň, granáty, míny, ak si sa počas útoku nekryl, mal si problém. Každým dňom nás bolo menej. A ja som sa modlil, prosil Boha o pomoc, aby ma ponechal medzi živými, myslel som na syna, manželku a rodičov, súrodencov, mal som ich päť. Akoby to bolo včera – sedíme na chvíľu v zákopoch a zrazu jednému zo Slovákov zrejme šiblo. Stávalo sa to. Začal hrozne kliat', aj na Boha, na vojnu, na každého bez hlavy a päty. Hovorím mu, upokoj sa, a on chod' do frasa aj s tvojimi prosbami k Bohu, už nikomu a ničomu neverím, radšej skapem. Chudák. Splnilo sa mu to, v ťažkej prestrelke bol vari sto metrov odo mňa, keď zrazu začal kričať, vrieskať..., odtrhlo mu nohu. Aj mňa trafila črepina do brucha, bola malá, nezasiahla hlboko, dostal som sa z toho po pár dňoch. No našla ma iná strela, čo strela, bolo to viac striel z nemeckého guľometu pri Liptovskom Mikuláši a rozstrelali mi ľavú ruku. Tam boli hnusné boje, dakedy mám pocit, že ešte ťažšie než na Dukle. Ale už som to spomínal. Doktor Kukura ma z toho dostal.“

„To je všetko, už nechcem viac hovoriť, unavuje ma to, ale jedno musím zdôrazniť. Bol to obdiv k nášmu veliteľovi, k nášmu generálovi. Takmer každého svojho padlého vojaka oplakal. A po vojne som sa s ním stretol. Bolo to na výročie duklianskej operácie. Pred naším domom v Jenkoviaciach raz zastala šesťstotrojka a že či tam býva pán Ruščák. Reku hej, to som ja. A že ma pozýva náš generál na oslavu na Duklu. Šiel som s radosťou i netrpezlivosťou, no najmä zvedavosťou. Spozná ma? Nastúpili sme ako kedysi a on prichádzal od jedného k druhému, podal ruku a povedal pár slov. Pristavil sa pri mne: „Ty jseš František.“ „Áno, pán generál,“ zahlásil som stojac v pozore.

„To je už naozaj všetko. Ešte raz, nechcem podrobnosti. Stačilo. Prežil som, čo mi viac treba? A z času na čas chodím na schôdze protifašistických bojovníkov do Bežoviec, susednej obce. Tam hovoríme o kdečom, ale, predstav si, o našich bojoch najmenej. Hovoríme o inom. O súčasnom živote.“

František Ruščák (syn)

UŽ NIKDY VOJNU
HRDINŮM II. SVĚT. VOJNY
ÚČASTNÍCI ZRAZU TURISTŮV
SNP 1970

*Památník hrdinům 2. světové vojny odhalený na zraze turistův v-roku 1970
v katasři obce Zlatá Baňa*

3

PORTRÉTY ODBOJÁROV

Mária BOCHINOVÁ

– odvážna bojovníčka a obetavá učiteľka

Z hĺbky duše nenávidela porobu svojej vlasti, preto sa zapojila do protifašistického odboja.

Narodila sa 16. 7. 1922 v Čertižnom, okres Medzilaborce. Po oslobodení rodnej obce sa dobrovoľne prihlásila 7. 10. 1944 na území Poľska, v Kuliku Wolowskom, do 1. čsl. armádneho zboru. Mala len 22 rokov, teda bola vo veku, keď mladí ľudia túžia naplniť svoje životné ciele. Plnila bojové úlohy v tyle pre zásobovanie 1. čs. brigády a na tomto poste zotrvala do 16. 2. 1945.

Po oslobodení, na požiadanie vtedy MNV v rodnej obci Čertižné, začala pracovať ako učiteľka, pretože na východnom Slovensku, vojnou veľmi zničenom, bol akútny nedostatok pedagógov. A práve učiteľovaním v Čertižnom sa začala jej dlhoročná obetavá a úspešná práca v školstve. V prvých povojnových rokoch pôsobila ako učiteľka v niekoľkých dedinách na východnom Slovensku – v Sukove, Habure, Krásnom Brode, Krajnej Porúbke a ďalších. Neskôr v Ruskom gymnáziu v Humennom, Pedagogickej škole v Prešove a Tretej jedenásťročnej strednej škole v Prešove (dnes Gymnázium T. Ševčenka, Ul. Sládkovičova), kde bola riaditeľkou. Neskôr istý čas pôsobila ako ústredná školská inšpektorka pre ukrajinské školy v Bratislave a od roku 1966 do 1981 viedla kabinet pre ukrajinské základné školy v Krajskom pedagogickom ústave v Prešove. Je autorkou mnohých učebníc a svoju pedagogickú činnosť spájala s kultúrno-spoločenskou. Dlhé roky sa angažovala ako členka SZPB a poslankyňa Mestského a okresného výboru Slovenského zväzu žien v Prešove.

Za úspechy v oblasti výchovnovzdelávacej práce M. Bochinová vyznamenali titulom *Zaslúžilý učiteľ*, medailou *J. A. Komenského*, *Za hrdinstvo v práci* a ďalšími. SZPB jej udelil vyznamenania *Zaslúžilý bojovník proti fašizmu* 1. stupňa (1952), *Čestný odznak SZPB* (1991), *jubilejnú medailu k 50. výročiu oslobodenia* (1995), *jubilejnú medailu k 50. výročiu víťazstva vo Veľkej vlasteneckej vojne v ZSSR* (1995), *pamätnú medailu G. K. Žukova* a iné. Bola držiteľkou osvedčenia podľa § 8 zákona 255/46 Zb. z.

V júli 2002 Mária Bochinová oslávila svoje 80-te narodeniny a 5. decembra v tom istom roku sa neočakávane zavíšila jej životná púť – ženy bojovníčky a pedagóga.

Máriu Bochinová pochovali v rodnej obci Čertižné.

Mikuláš ČANDA

Mikuláš Čanda, príslušník 1. čsl. armádneho zboru druhej paradesantnej brigády v Sovietskom zväze. Narodil sa 20. októbra 1920 v chudobnej roľníckej rodine v obci Malý Lipník v okrese Stará Ľubovňa. Ľudovú školu navštevoval v rodnej obci. Ako najstarší syn z troch detí najviac vypomáhal manuálnou prácou na rodičovskom gazdovstve, ktoré viedla jeho matka, pretože manžel – otec pôsobil od roku 1929 v Kanade, kam vycestoval za prácou, aby finančne podporoval svoju rodinu.

Mikuláš Čanda v roku 1942 nastúpil na vojenskú prezenčnú službu, ktorú vykonával v Dolnom Kubíne v 4. horskom streleckom pluku. S ním narukovali aj jeho rodáci a rovesníci z Malého Lipníka – Ján Hricko, Štefan Hoščin, Ján Geriak a Peter Svisták. Odtiaľ bol Mikuláš Čanda odtransportovaný na východný front, aby bojoval ako vojak slovenskej armády proti Červenej armáde, hoci jeho ľudské presvedčenie a morálne zásady boli diametrálne odlišné od oficiálneho stanoviska predstaviteľov vojnovnej Slovenskej republiky, ktorí ich tam poslali. Jeho veliteľom bol Emil Čaplovič. Už po ceste na východný front mal svoj celkom jasný plán v tom, že na fronte využije prvú vhodnú príležitosť a prejde na stranu Červenej armády (ČA), aby bojoval proti spoločnému nepriateľovi - nemeckým nacistom a ich spojencom.

Tento rozhodujúci okamih nastal v čase presunu 4. horského streleckého pluku na juhozápad Ukrajiny ku Krymskému polostrovu a Čiernemu moru 30. októbra 1943. Ich jednotka mala zaujať obranné postavenie pri rieke Dneper. Vtedy slovenskí vojaci pod velením nadporučíka Tlstého húfne prešli na stranu ČA. Velenie ČA túto bojovú jednotku slovenských vojakov v ich rozhodnutí privítalo a premiestnilo do Usmane – severnejšie od Voroneže, kde bol zriadený záchytný vojenský tábor. Po uváženom zhodnotení situácie, ktorá nastala a po navrhovaných možnostiach zo strany velenia ČA na ďalší boj s nepriateľom – nemeckým nacizmom a fašizmom, sa Mikuláš Čanda prihlásil spoločne so svojimi rodákmi k 1. čsl. armádneho zboru, druhej paradesantnej brigáde v ZSSR. Veliteľom tejto jednoty bol pplk. Vladimír Příkryl.

Odborný vojenský výcvik jednotky sa uskutočnil v meste Jefremovo (na východ od mesta Orel). Koncom apríla 1944 2. čs. paradesantnú brigádu premiestnili do Proskurova (od roku 1954 mesto Chmeľnickyj na Ukrajine), kde pokračovala bojová príprava brigády.

Začiatkom septembra 1944 2. čsl. parad. brigáda bola presunutá zo Sovietskeho zväzu do mesta Přemysel v Poľsku. Po vypuknutí Slovenského národného povstania brigáda sa zúčastnila bojových akcií v Karpatskom

oblúku na území Poľska (Novoselica, Zarzin). V tomto bojovom nasadení M. Čanda bol ťažko ranený. Za pomoci sanitára Jána Gotthardta, rodáka zo Štrby, sa dostal do nemocnice v Poľsku, za čo mu bol veľmi vďačný, pretože mu zachránil život. Zo zranenia sa M. Čanda liečil najprv v Poľsku a následne v Moskve a v apríli 1945 aj na Slovensku. Po oslobodení sa vrátil do rodnej obce Malý Lipník. Po domácom zotavení sa Mikuláš Čanda rozhodol, že bude študovať na Strednej lesníckej škole v Liptovskom Mikuláši. Jeho sen sa splnil a štúdium v tejto škole aj úspešne ukončil roku 1947. Lesníckemu povolaniu sa venoval na viacerých úrovniach počas celého svojho produktívneho života. Vykonával aj funkciu riaditeľa Lesného závodu v Sabinove a Prešove. Bol dlhoročným funkcionárom OV SZPB v Prešove, jeho predsedom a členom Ústrednej rady Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Bratislave. Za účasť v odboji, angažovanú prácu v Zväze a profesionálnu činnosť vo svojom odbore lesného hospodárstva bol Mikuláš Čanda vyznamenaný viacerými vysokými vyznamenaniami, oceneniami a diplomami. Bol držiteľom osvedčenia podľa §8 zákona 255/1946 Zb. z.

Bol to skvelý človek – odbojár, funkcionár a starostlivý otec rodiny, o ktorú sa náležite staral aj po predčasnom úmrtí svojej manželky, ktorá mu bola v jeho živote veľkou oporou.

Peter JEDINÁK

Narodil sa 11. mája 1923 v obci Chmeľová, okr. Bardejov, v rodine malo-roľníka. Zo súrodencov mal mladšiu sestru Máriu, ktorá neskôr zomrela.

Otec Eliáš Jedinák po narodení dcéry odcestoval za prácou do Francúzska, aby mohol aspoň skromnou finančnou čiastkou podporovať svoju rodinu. Neskôr, hľadajúc výhodnejšie pracovné príležitosti, vycestoval z Francúzska do Nemecka a netušil, čo ho v tejto krajine čaká. V rokoch vojnového stavu fašistického Nemecka pracoval s ruskými vojnovými zajatcami v strojárskom závode za veľmi ťažkých podmienok. Doma celú ťarchu zodpovednosti za rodinu prevzala na seba manželka a matka dvoch detí Anna, rod. Juričková. Najviac matke pomáhal syn Peter, ktorý pri práci na domácom hospodárstve rýchlo dospieval. Obecnú školu ukončil v rodnej obci a meštianku v Zborove. Po ukončení meštianskej školy chcel študovať ďalej na gymnáziu v Prešove, ale udalosti 2. svetovej vojny v roku 1944 zmenili jeho plány. Rozhodol sa spolu s Petrom Dušeňkom, Demetrom Greňom, Vasilom Sadom, Petrom Krutým a ďalšími, že pri vhodnej príležitosti sa prihlásia do radov Červenej armády (ČA), aby bojovali proti nemeckým fašistom a ich domácim prisluhovačom, ktorí spôsobili toľko ľudských utrpení a tragédií.

Peter Jedinák spolu so svojimi 14 rovesníkmi ilegálne prekročili severovýchodnú hranicu Slovenska a prešli na území Poľska s cieľom vyhľadať spojenia s ČA. V pohraničnom pásme ich zadržala prieskumná hliadka partizánskej skupiny Antona Peronovského. Predviedla ich na štáb partizánskej skupiny, kde ich vypočuli a po patričnom zhodnotení situácie a konzultáciách s príslušným velením ČA boli odtransportovaní do mesta Simferopol' na Kryme, kde bol zajatecký tábor a výcvikové stredisko pre odvedených dobrovoľníkov. V priebehu niekoľkých týždňov absolvovali vojenský odborný výcvik, po ukončení ktorého ich zaradili do 315. sevas-topoľského pluku, 128. divízie, 1. batérie ČA. Ich odhodlanie bojovať v radoch ČA pri oslobodzovaní Československa sa stalo skutočnosťou. Petra Jedináka zaradili do skupiny prieskumníkov. Pri oslobodzovaní Československa plnil bojové úlohy aj v tyle nepriateľa. So skupinou parašutistov – prieskumníkov ho vysadili pri Vysokom Mýte (východné Čechy), kde plnil prieskumné úlohy. Tam bol nepriateľskou guľkou zranený do dolnej časti končatiny. Pomliaždená kosť ho trápila v čase premenlivého počasia do konca života.

V posledných mesiacoch roku 1944 jednotky 2. a 4. ukrajinského frontu ČA oslobodzovali najvýchodnejšie oblasti Slovenska. 19. januára 1945 boli oslobodené mestá Prešov a Košice, potom Poprad a ďalšie sídla na

severovýchode Slovenska. Postup 2. ukrajinského frontu od juhovýchodu viedol k oslobodeniu Bratislavy (4. 4. 1945), Hodonína, neskôr Brna. Zároveň od severovýchodu postupovali jednotky 4. ukrajinského frontu a s nimi aj tankové vojsko 1. čsl. armádneho zboru a 1. čsl. leteckej zmiešanej divízie. Tieto jednotky oslobodili Ostravu. Ich postup za pokračujúcich bojov smeroval ďalej cez Moravskú bránu do vnútra Moravy a Čiech. Peter Jedinák ako príslušník ČA sa zúčastnil bojov pri oslobodzovaní Ostravy, Olomouca a ďalších miest a dedín na severnej Morave.

Jeho priama účasť v boji proti fašizmu je zaregistrovaná od 12. januára do 8. mája 1945, na základe ktorej mu vydali aj Osvedčenie podľa §8 zákona 255/1946 Zb. z. Za účasť v boji proti fašizmu bol viackrát vyznamenaný. Z československej armády bol demobilizovaný 28. augusta 1945.

Peter Jedinák sa podieľal nielen v boji proti fašizmu a pri oslobodzovaní Československa, ale aj pri povojnovej výstavbe vojnou zničeného hospodárstva štátu.

V prvých rokoch po oslobodení pracoval ako cestár a zároveň pomáhal na rodičovskom hospodárstve. V roku 1947 sa oženil a spolu s manželkou Máriou, rod. Dzubákovou, vychovali dvoch synov, ktorí našli svoje spoločenské uplatnenie.

Z spomienok Petra Jedináka je zrejmé, že jeho životná cesta bola ťažká, kľukatá a hrbolatá, ale nikdy nie bezvýhodisková. Jeho životným krédom bolo hľadať a nachádzať riešenie v každej situácii a vážiť si čestnú a zodpovednú prácu zanietých a statočných ľudí, na ktorých mal v živote šťastie a veril im.

Je to skúsenosť, ktorú získal práve v práci s ľuďmi. To platilo v čase odboja a boja proti fašizmu a tiež aj v mierovom živote.

V roku 1949 začal pracovať na KNV, technickom referáte v Prešove a v roku 1953 ho menovali za riaditeľa Krajského podnikového riaditeľstva ciest v Prešove. Výstavbe ciest, mostov a všetkého, čo s tým súvisí, sa venoval po celý svoj produktívny život a nielen na území bývalej ČSR, ale aj v zahraničí.

V roku 1970 ukončil štúdium na Inštitúte Ministerstva dopravy, pôšt a telekomunikácií v Bratislave. V rokoch 1977 – 1983 vykonával funkciu predsedu Krajskej cestnej vedecko-technickej spoločnosti so sídlom v Košiciach. Za aktívnu prácu v odbore ciest, telekomunikácií a jeho dlhodobé pracovné výsledky boli pánovi Petrovi Jedinákovi udelené dve štátne vyznamenania. V roku 1984 odišiel do zaslúženého dôchodku.

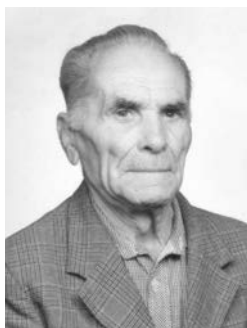
Od roku 1946 do konca života sa angažoval v SZPB ako jeho člen a funkcionár aj na poste predsedu OblV SZPB v Prešove. Bol delegátom 9., 10. a 11. zjazdu SZPB. Ako priamemu účastníkovi oslobodenia se-

vernej Moravy mu príležitostne udelili čestné občianstvo mesta Ostravy a Olomouc.

Svoju účasť v boji proti fašizmu Peter Jedinák považoval za vlasteneckú povinnosť občana, ktorý si uvedomil, že proti zlu, násiliu a bezpráviu fašistickej diktatúry, ktorá pohlcovala milióny ľudí Európy a sveta, je potrebné sa vzoprieť.

Bez tohto boja by nebolo slobody, demokracie a procesu integrujúcej sa Európy.

Peter Jedinák žil so svojou manželkou v Prešove a svoju aktivitu spájal s činnosťou Oblastnej organizácie SZPB v Prešove až do posledných dní svojho života. Posledná rozlúčka s pánom Petrom Jedinákom bola v Dome smútku na cintoríne v Prešove, kde je aj pochovaný.

Ján KOLESÁR

– partizán, politický väzeň

Narodený 18. apríla 1921 v Janovíku, okres Prešov. Na základnú vojenskú službu nastúpil 1. 10. 1942 do Ružomberka a v júli 1943 bol odoslaný na východný front na Krym. V júni 1944 prenikali medzi vojakmi správy o chystanom povstaní na Slovensku. Poľnú vojenskú nemocnicu mali Slováci zriadenú v meste Galas v Moldavsku. Odtiaľ sa nemocničným transportom dňa

15. 8. 1944 dostal do Bratislavy a bol odoslaný na Smrekovicu pri Ružomberku. Tu nadviazal kontakt s príslušníkmi partizánskej jednotky operujúcej v okolí Ružomberka.

V bojoch v okolí Ružomberka. V bojoch v okolí Čertovice 2. novembra 1944 padol do zajatia. 6. novembra 1944 bol z Ružomberka odvečnený transportom do Wenzendorf v Nemecku ako politický väzeň.

Dňa 9. mája 1945 ich oslobodila anglická armáda a anglickým transportom bol prepravený 3. júla 1945 do Prahy. Demobilizovaný bol 15. decembra 1945.

Bol vyznamenaný Radom SNP 3. stupňa.

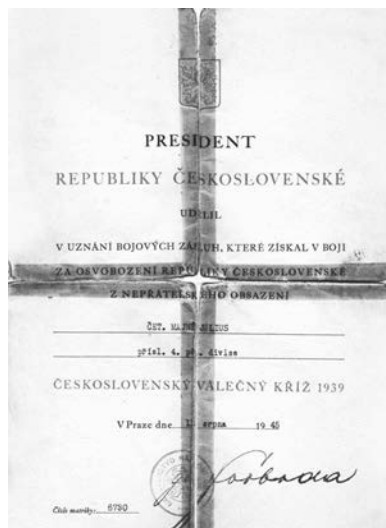
Július MAJNÝ

– príslušník čsl. armády v zahraničí

Narodil sa 2. 9. 1921 v Lemešanoch, okres Prešov. Po skončení základnej školy sa vyučil murárskemu remeslu. 1. októbra 1942 nastúpil základnú vojenskú službu. V auguste 1943 bol odoslaný na východný front vo funkcii pešiak a po ôsmich mesiacoch bol preložený priamo do Talianska na zákopové práce. Z Talianska sa vrátil 15. augusta 1944 a bol prepustený do zá-

lohy.

Dňa 22. februára 1945 sa dobrovoľne prihlásil do 1. čsl. armádneho zboru. V Poprade bol prezentovaný a zaradený do 4. brigády. Pri Liptovskom Mikuláši bol nasadený na front v jednotke, ktorej velil npor. Hudec a s touto jednotkou sa zúčastnil oslobodzovacích bojov pri Žiline až po Bystřici pod Hostýnem, kde ich zastihlo ukončenie vojny. Velil družstvu, neskôr bol veliteľom čaty. 12. decembra 1945 bol demobilizovaný v hodnosti čatára. Za odvahu a bojové zásluhy mu prezident Československej republiky udelil Československý vojnový kríž 1939.

*Pamätník osloboditeľom
v Solivare z roku 1949*

4

**VELITEĽ V. TAKTICKEJ SKUPINY
1. ČS. ARMÁDY NA SLOVENSKU,
GENERÁLMAJOR EMIL PERKO,
IN MEMORIAM**

Emil PERKO

*– veliteľ 5. taktickej skupiny 1. čsl. armády
na Slovensku*

Narodil sa 3. 7. 1905 v Prešove. V rokoch 1915 – 1918 študoval na vojenskej reálke v Marosvásárhely (Târgu Mures, Rumunsko) a v rokoch 1919 – 1923 v Štátnom reálnom gymnázii v Prešove. Po absolvovaní gymnázia študoval vo Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave (1923 – 1925). V hodnosti poručíka nastúpil do služby v delostreleckom pluku 202 v Prešove. Od začiatku októbra 1925 do polovice júla 1926 bol frekventantom delostreleckej aplikačnej školy v Oloomouci a Plaveckom Podhradí. Od polovice júla 1927 slúžil opäť v Prešove ako nižší dôstojník batérie delostreleckého pluku 202, na začiatku októbra 1928 bol ustanovený za 1. dôstojníka tejto batérie a správcu vojenského zátišia. V polovici júla 1929 bol povýšený do hodnosti nadporučíka delostrelectva a o rok neskôr sa stal znova 1. dôstojníkom delostreleckej batérie a na začiatku októbra 1931 2. pobočníkom veliteľa delostreleckého pluku 202. Od konca januára 1933 vykonával funkciu mobilizačného dôstojníka a 2. dôstojníka náhradného oddielu delostreleckého pluku 202. Po krátkom opätovnom pôsobení vo funkcii 1. dôstojníka delostreleckej batérie (október – november 1934) bol na začiatku novembra 1934 ustanovený za učiteľa v poddôstojníckej škole, kde zotrval do začiatku marca 1935. V nasledujúcom mesiaci absolvoval protiletadlový kurz pre dôstojníkov delostrelectva v Plaveckom Podhradí. 1. 4. 1935 ho povýšili do hodnosti kapitána delostrelectva a od mája do augusta toho istého roka zastával funkciu materiálového dôstojníka delostreleckej strelnice 11. poľnej delostreleckej brigády v Lipanoch. Po návrate do Prešova sa stal plynovým dôstojníkom 1. batérie delostreleckého pluku 202. V polovici decembra 1935 ho premiestnili do delostreleckého oddielu 261, v ktorom postupne vykonával funkciu veliteľa spojovacej čaty, 1. dôstojníka 2/261 delostreleckej batérie a pobočníka veliteľa delostreleckého oddielu. V polovici januára 1938 sa opäť stal príslušníkom delostreleckého pluku 202 vo funkcii veliteľa 5. delostreleckej batérie. V máji 1938 bol určený do funkcie 1. dôstojníka náhradného oddielu v posádke Kežmarok, ktorá sa stala jeho pôsobiskom až do polovice marca 1939. Poslednou hodnosťou, ktorú dosiahol v predmníchovskej čsl. armáde, bola hodnosť štábneho kapitána delostrelectva, do ktorej bol povýšený 1. 7. 1938. Od decembra 1938 do marca 1939 pôsobil ako vojenský poradca veliteľa Hlinkovej gardy v Kežmarku.

Po vzniku Slovenského štátu bol prijatý do Slovenskej armády a poverený velením delostreleckého pluku 202 (v polovici mája 1939 bol premenovaný na delostrelecký pluk 4) v Prešove, s ktorým sa v septembri 1939 zúčastnil na ťažení proti Poľsku. S účinnosťou od 17. 5. 1939 bol povýšený do hodnosti majora delostrelectva. V tejto hodnosti sa v januári 1940 stal veliteľom delostreleckého pluku 1 v Bratislave (neskôr v Topoľčanoch). Po vstupe Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR odišiel 26. 6. 1941 na východný front ako veliteľ delostreleckého pluku 1 v zostave Rýchlej divízie. V polovici augusta 1941 sa vrátil na Slovensko a ďalej vykonával funkciu veliteľa delostreleckého pluku 1 v posádke Topoľčany. Dňa 1. 1. 1942 ho povýšili na podplukovníka delostrelectva. V tejto hodnosti bol v septembri 1942 určený za veliteľa Štátnej slovenskej vojenskej reálky v Banskej Bystrici (od konca augusta 1943 v Turčianskom Sv. Martine). Koncom septembra 1943 bol po druhýkrát odoslaný na východný front, tentoraz s určením za veliteľa motorizovaného delostreleckého pluku 11. Od 26. októbra bol počas zdravotnej dovolenky veliteľa poverený velením 1. pešej divízie (bývalá Rýchla divízia). Pod jeho velením boli hlavné sily tejto divízie nasadené do bojov v priestore južne Kachovka, počas ktorých sa na konci októbra dostalo do zajatia Červenej armády 2200 jej príslušníkov. Po odovzdaní funkcie veliteľa 1. pešej divízie sa na začiatku druhej polovice novembra 1943 vrátil na Slovensko a opäť prevzal funkciu veliteľa Štátnej slovenskej vojenskej reálky a zároveň funkciu veliteľa posádky v Turčianskom Sv. Martine. Na začiatku poslednej dekády augusta 1944 nadviazal spojenie s veliteľom partizánskej brigády M. R. Štefánika, nadporučikom Červenej armády P. A. Veličkom. S jeho vedomím vnikli partizáni 25. augusta do Turčianskeho Sv. Martina. V podvečer toho istého dňa mu nadporučík útočnej vozby Cyril Kuchta tlmočil ústny rozkaz podplukovníka generálneho štábu Jána Goliana, aby prevzal velenie nad vojenskou skupinou v Turci a zariadil všetko na jeho obranu. Dňa 27. augusta sa stretol s majorom delostrelectva Jozefom Dobrovodským, ktorý bol ilegálnym vojenským ústredím určený za povstaleckého veliteľa žilinskej posádky a dohodol s ním spoluprácu v prípade ozbrojeného vystúpenia. Pod velením podplukovníka Perka dňa 29. augusta martinská posádka, posilnená pešími praporemi stotníka pechoty Jána Oškvarca a stotníka pechoty Alexandra Vitalaya, presunutými z východného Slovenska, obsadila tunely a mosty pri Strečne a zaujala obranné postavenie na čiare hrad Strečno – Domašín – Starý hrad. Po reorganizácii povstaleckej armády bol Perko 9. septembra vymenovaný za veliteľa 5. taktickej skupiny „Dumbier“, ktorá bránila oblasť Turca. Jej jednotky v súčinnosti s partizánmi viedli ťažké boje o Vrútky, Priekopu, Dolné Záturčie, Turčian-

sky Sv. Martin a pri Sučanoch a pod tlakom nemeckých jednotiek z Turca ustúpili 21. septembra. Časť z nich sa presunula do obrany Malého Šturca, časť bola pridelená iným taktickým skupinám a ďalšie budovali opevnenia na prístupových komunikáciách k Banskej Bystrici z východu a severu. Veliteľstvo 5. taktickej skupiny postupne pôsobilo v Dražkovciach, Turčianskom Petri, Necpaloch a v Slovenskej Lupči. Po skončení organizovaného odporu 1. čsl. armády na Slovensku Perko so svojim štábom ustúpil do hôr nad Ľubietovou. 12. novembra odišiel do Zvolena, kde sa ukrýval až do polovice marca 1945.

Za účasť v Slovenskom národnom povstaní mu rozhodnutím ministra národnej obrany Slovenskej republiky zo dňa 6. decembra 1944 bola správnym opatrením odňatá hodnosť a bol preložený do počtu mužstva ako strelník v zálohe.

Po oslobodení Zvolena odišiel do Košíc, kde bol 26. 3. 1945 prijatý do čsl. armády, pridelený na MNO – Hlavný štáb a zaradený ako člen prijímacej komisie pre dôstojníkov a rotmajstrov. 1. 6. 1945 bol povýšený do hodnosti plukovníka delostrelectva a o dva týždne ustanovený za dočasného veliteľa 10. divízie v Košiciach a v máji 1946 za jej veliteľa. Od 20. apríla do 13 septembra 1946 bol pridelený ako veliteľ jednotky nasadenej na východných hraniciach Slovenska proti banderovcom. Na začiatku februára 1947 bol s účinnosťou od 1. 10. 1946 vymenovaný do hodnosti brigádneho generála. Od februára do júla 1948 bol frekventantom kurzu vyšších veliteľov v Prahe a v polovici augusta 1948 sa stal veliteľom delostrelectva Vojenskej oblasti 4 v Bratislave. V októbri 1950 bol ustanovený za veliteľa delostrelectva zboru v Banskej Bystrici a 1. 5. 1951 bol preložený do zálohy. Potom pracoval ako plánovač, robotník, technológ, vedúci revízneho oddelenia a výkupný referent v rôznych podnikoch vo Zvolene. V júli 1965 odišiel do dôchodku. V rokoch 1970 – 1977 ako dôchodca pracoval v múzeu SNP v Banskej Bystrici. Zomrel v Banskej Bystrici 27. 8. 1984. V roku 1991 bol rehabilitovaný a povýšený do hodnosti generálmajor in memoriam.

5

**PROTIFAŠISTICKÝ ODBOJ
V OKRESE SABINOV**

Aj občania niektorých obcí okresu Sabinov sa zapojili do protifašistického odboja v rokoch 1939 – 1945. Ako vojaci Slovenskej armády na východnom fronte prešli na stranu sovietskych partizánov, alebo prešli do radov 1. čsl. armádneho zboru pod velením Ludvíka Svobodu. Niektorí z nich sa zapojili do SNP ako partizáni, alebo pomáhali partizánskym jednotkám operujúcim v Čergovskom pohorí. Možno tak spomenúť obce Torysa, Bajerovce, Lutina, Milpoš, Olejníkov, Tichý Potok a zrejme aj iné.

Na území ZSSR v rámci slovenskej armády bojovali toryskí vojaci (z obce Torysa) Ján Hudymáč, Bartolomej Sontág, Jozef Ištoňa st., Karol Loj, Andrej Saxa, ktorí prešli k sovietskym partizánom a posledný z nich po zranení zahynul.

Po vypuknutí SNP 29. augusta 1944 proti Nemcom bojovali Ján Kaminský, Ján Angelovič, Jozef Ištoňa st. a Jozef Kopnický, ktorého zajali Nemci a odviekli do zajateckého tábora v Nemecku. Vrátil sa až po oslobodení. Najviac mladých mužov z Torysy bojovalo proti Nemcom od februára 1945 (na základe mobilizácie) do ukončenia 2. svetovej vojny – 24 vojakov bolo nasadených do bojov pri Liptovskom Mikuláši. 30. marca 1945 zahynul Ján Hudymáč. Neskôr pri Žiline padol Bartolomej Sontág. Zranení boli Štefan Bujňák, Anton Dráb, Pavol Papcun, Jozef Sekerák a Ján Sedlák.

Obyvatelia obce Bajerovce a okolitých dedín vo veku od 16 do 60 rokov od septembra 1944 boli prinútení kopať zákopy, bunkre, guľometné hniezda, protitankové prekážky až do príchodu vojakov Červenej armády 22. januára 1945. V katastri obce a jeho okolí boli činné partizánske oddiely. Ľudia neraz pomáhali partizánom či už potravinami, informáciami o Nemcoch aj upozorneniami na možný bojový stret s Nemcami. Z miestnych obyvateľov to boli Jozef Lucak (nar. v roku 1921), Mikolaj Ľaš (nar. v roku 1919), Ivan Bialko (nar. v roku 1924), Michal Sekerák (nar. v roku 1921) a Michal Sekerák (nar. v roku 1925). Nemci zabili Petra Lomparta, Mikolaja Ľaša, Ivana Bialka a Michala Sekeráka. Ďalších štyroch občanov obce zabili výbuchy mín a delostreleckých granátov po prechode frontu. Do armády Slovenskej republiky bolo v roku 1939 až 1945 povolaných 48 mužov viacerých ročníkov, z ktorých traja zahynuli. Na duklianskom cintoríne je pochovaný Michal Lucak. V bojoch pri Liptovskom Mikuláši boli zranení Ján Kormoš-Miškiv, Vasil' Tomuš a následkom zranení už po vojne zomrel Mikuláš Pjecha.

Ani obec Milpoš vojna neobišla. Ako v iných dedinách aj tu dedinskí chlapi museli kopať zákopy pre Nemcov. Dňa 19. januára 1945 prišlo do obce nemecké auto s posádkou nemeckých dôstojníkov, v dome Štefana Straku rozložili mapy s cieľom zorientovať sa v teréne a zhodnotiť situáciu na bojovej línii. Štefan Straka okamžite informoval miestnych parti-

zánov, ktorí zlikvidovali týchto nemeckých dôstojníkov, rovnako zlikvidovali aj kolónu nemeckej armády od Hanigoviec smerom k Milpošu; jej vojaci sa išli pomstiť do dediny za zabitie nemeckých dôstojníkov. Partizáni zneškodnili deväť nemeckých vojakov.

Jozef ZÁVACKÝ – narodil sa 19. júna 1919 v Tichom Potoku, okres Sabinov. Z dostupných materiálov Vojenského archívu Trnava (vojenská knižka séria B, evidenčné číslo 521015 a osvedčenia o účasti v národnom boji za oslobodenie, ktoré vydalo MNO v Prahe 10. novembra 1971) vyplýva, že Jozef Závacký sa zúčastnil bojov so 4. čsl. brigádou ako pomocník guľometčíka ťažkého guľometu od Liptovského Mikuláša po Hostýn na Morave v čase od 22. februára 1945 do 6. mája 1945 a v poslednom dni bojov bol ľahko ranený na oboch dolných končatinách. Bol členom Zväzu protifašistických bojovníkov.

Peter HRABČÁK – narodil sa 31. októbra 1913 v Olejníkove, okres Sabinov. Podľa osvedčenia zo zákona 255/1946 Zb., ktoré vydalo MNO 23. augusta 1971, bol účastníkom národného boja za oslobodenie ako pomocník partizánov v dobe od 1. septembra 1944 do 22. januára 1945. Ako starosta obce aktívne pomáhal partizánom obstarávaním potravín, podával správy partizánom o pohybe nemeckých vojsk, pomáhal oslobodzovať Nemcami zaistené osoby z dediny tak, že zatajoval ich účasť v odboji a pomoc partizánom. Organizoval povozníkov na vydržiavanie partizánskych skupín v Čergovskom pohorí. Bol členom Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov. Zomrel 1. decembra 1992.

TORYSKÍ VOJACI V BOJI ZA SLOBODU NAŠEJ VLASTI V 2. SVETOVEJ VOJNE

Príčinou tejto vojny bola rozpínavosť nacistického Nemecka, ktoré napadlo okolité štáty. Po jeho útoku r. 1941 na ZSSR bola do bojov nasadená aj slovenská armáda. Bojovali tam aj toryskí vojaci Ján Hudymáč, Bartolomej Sontág, Jozef Ištoňa st., Karol Loj, Andrej Saxa, ktorý prešiel k ruským partizánom a po zranení zahynul. Po vypuknutí SNP r. 1944 proti Nemcom bojovali

aj toryskí vojaci Ján Kaminský, Ján Angelovič, Jozef Ištoňa st. a Jozef Kopnický, ktorého zajali Nemci a odviekli do Nemecka. Vrátil sa až po oslobodení.

Najviac mladých mužov z Torysy bojovalo proti Nemcom od februára 1945 do ukončenia vojny na základe mobilizácie; po prechode frontu cez náš kraj 24 vojakov z Torysy po krátkom výcviku v Levoči bolo postupne nasadených do najťažších bojov pri Liptovskom Mikuláši.

30. 3. 1945 tu zahynul Ján Hudymáč. Neskôr padol pri Žiline Bartolomej Sontág. V boji boli zranení Štefan Bujňák, Anton Dráb, Pavol Papcun, Jozef Sekerák a Ján Sedlák.

Jozef Ištoňa
* 1920 †1995
Frontový vojak;
ako príslušník
Čsl. armádneho zboru
bojoval v roku 1945
za oslobodenie ČSR.

Ján Kaminský
* 1915 †1972
Ako vojak bojoval
v SNP, potom ako
príslušník Čsl. arm.
zboru.

Ján Angelovič
* 1916 †2002
Bojoval v SNP,
potom ako príslušník
Čsl. arm. zb.

Jozef Ištoňa
* 1916 †1990
Zúčastnil sa SNP,
ako príslušník Čsl.
armádneho zboru
bojoval na fronte za
oslobodenie ČSR.

Jozef Kopnický

* 1921

Ako vojak bojoval proti Nemcom. Bol zajatý. Vrátil sa až po oslobodení.

Štefan Bujňák

* 1919 †2000

Ako príslušník Čsl. armádného zboru a frontový vojak bol ranený. V boji za oslobodenie ČSR.

Anton Dráb

* 1915 †1997

Ako príslušník Čsl. armádného zboru bojoval a bol ranený.

Pavol Papcún

* 1918 †1983

Ako príslušník Čsl. armádného zboru. Bol ranený v boji pri Liptovskom Mikuláši.

Jozef Sekerák

* 1921 †2006

Ako príslušník Čsl. armádného zboru bojoval a bol ranený.

Ján Sedlák

* 1914 †1988

Na fronte pri Liptovskom Mikuláši utrpel ťažké zranenie. Bol príslušníkom Čsl. armádného zboru.

Marcel Sekerák

* 1918 †1994

Účastník zahraničného odboja. Na fronte v roku 1945 bojoval za slobodu ČSR.

Andrej Višovský

* 1922 †2018

Frontový vojak účastník odboja, príslušník Čsl. armádného zboru.

Jozef Saxa

* 1917 †2006

Frontový vojak a príslušník armádného zboru. Bojoval za oslobodenie našej vlasti.

Bartolomej Sabol

* 1919 †1992

Príslušník Čsl. armádného zboru, ktorý v jari 1945 bojoval za oslobodenie ČSR.

Ján Sabol

* 1914 †1991

Príslušník armádného zboru, ktorý bojoval za oslobodenie ČSR.

Karol Loj

* 1916 †2001

Ako vojak bojoval v SNP a v roku 1945 v radoch armádného zboru za oslobodenie našej vlasti.

Pavol Križalkovič
 * 1915 †1989
 Frontový bojovník
 za oslobodenie ČSR.
 Bol príslušníkom
 armádneho zboru.

Bartolomej Angelovič
 * 1916 †1998
 Príslušník armádneho
 zboru, frontový vojak.
 Účastník zahraničného
 odboja.

Jozef Dráb
 * 1919 †1970
 Frontový vojak,
 príslušník armádneho
 zboru. Bojoval za
 oslobodenie našej
 vlasti.

Karol Križalkovič
 * 1916 †1997
 Frontový vojak,
 príslušník armádneho
 zboru. Bojoval za
 oslobodenie našej
 vlasti.

Ján Filip
 * 1917 †1995
 Ako príslušník Čsl.
 arm. zboru a účastník
 zahraničného odboja
 bojoval na fronte za
 oslobodenie našej vlasti.

Štefan Ištoňa
 * 1917 †1995
 Ako príslušník arm.
 zboru bojoval v roku
 1945 na fronte za
 oslobodenie našej
 vlasti.

Štefan Križalkovič
 * 1914 †1996
 Frontový vojak,
 príslušník armádneho
 zboru. Bojoval v roku
 1945 pri oslobodzovaní
 ČSR.

HRDINOVIA, KTORÍ PADLI ZA NAŠU SLOBODU

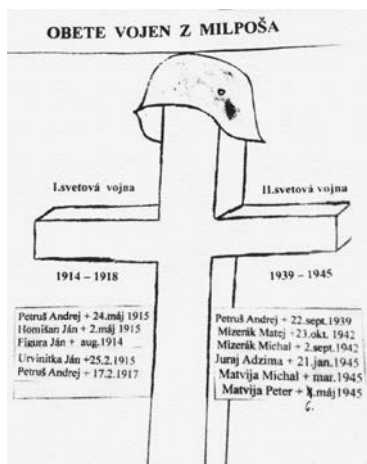

Andrej Saxa
 * 1921 †1945
 Zahynul ako
 partizán
 v Bielorusku.

Ján Hudymač
 * 1918 †1945
 Zahynul v boji za
 oslobodenie našej
 vlasti pri Liptovskom
 Mikuláši.

Bartolomej Sontág
 * 1919 †1945
 Zahynul v boji za
 oslobodenie vo
 Višňovom pri Žiline.

OBETE VOJNY Z MILPOŠA

*Leták so zoznamom obetí z Milpoša
v 1. a 2. svetovej vojne*

Prvá obeť

Na vojne Nemecka s Poľskom v septembri 1939 sa zúčastnila aj slovenská armáda. Prvou milpoškou obeťou 2. svetovej vojny bol vojak *Ondrej Petruš*, narodený v roku 1917. Bol ženistom v 5. pešom pluku. Zomrel 22. 9. 1939 v michalovskej nemocnici na postrelenie, ktoré mu spôsobil stotník Topolský 19. septembra 1939. Pochovali ho na michalovskom cintoríne. Hrob sme nenašli, ale existuje o tom záznam v michalovskej matrike pochovaných. Historik Martin Lacko pri spracovaní historických udalostí v knihe *Proti Poľsku* uverejnil dokument, ktorý tvoria osobné

zápisky veliteľa rotý por. Jána Haršányiho v období od 17. augusta do 23. septembra 1939. Jeho rota bola súčasťou 3. práporu 5. pešieho pluku 3. divízie (Rázus). Na strane 201 k dátumu 19. september 1939 píše:

„V noci asi o 22:00 hodine vystrelil proti ženistom stotník Topolský. Jedna z troch vystrelených rán z pištole zasiahla vojaka Ondreja Petruša dva prsty nad ľavou prsnou bradavkou a uviazla v tele. Raneného ženistu dopravili do nemocnice v Michalovciach. Mužstvo bolo prípadom pobúrené, zvlášť voj. Kolon a voj. De Riggo – obaja záložní vojaci. Desiatnik v zálohe Páleník počínal si veľmi rozumne a mal hlavnú zásluhu na upokojení mužstva.

Stotník Topolský odišiel autom do Vranova a por. Valach a ja sme prípad osobne hlásili veliteľovi Albertovi. Veliteľ Albert spolu s veliteľom Schwarzom a stotníkom Breylom prišli prípad vyšetriť. Po skončení vyšetrovania veliteľ Albert prehovoril k mužstvu. Dňa 21. septembra bola vykonaná zmena na veliteľstve. Stotník Topolský bol vystriedaný stotníkom Vildnerom – (slovenský dôstojník nemeckej národnosti).

Dňa 22. septembra prišla správa, že vojak Petruš Ondrej svojim zraneniam v noci podľahol. Pohreb bol ešte v ten deň o 18. hod. Príbuzní neprišli. Ako deputácia bola určená: por. Haršanyi Ján, veliteľ roty, des. Páleník, veliteľ družstva, voj. Koloň, voj. Sekáč. Deputácia zakúpila a dala

na rakvu 2 vence. 23. septembra som 9 záložníkov poslal do Vranova na odpykanie trestu.“

Po napadnutí ZSSR Nemeckom 22. júna 1941 sa vojensko-politická situácia zmenila. Na protisovietskej výprave sa zúčastnili dve slovenské divízie: Rýchla divízia a Zaisťovacia divízia. Na prezidenta Dr. Jozefa Tisa bol vyvíjaný nátlak vyslať na východný front ďalších slovenských vojakov-záložníkov.

Ďalšie obete

Aj Milpošania sa zúčastnili na protisovietskej výprave spolu s nemeckou armádou. Dvaja z nich tam našli svoju smrť – Matej Mizerák a Michal Mizerák.

Matej Mizerák narodený 10. marca 1920; zahynul v ruskom meste ROSTOV. Bol druhou obeťou vojny z Milpoša (pozri úmrtné oznámenie).

Tretou obeťou v druhej svetovej vojne bol *Michal Mizerák-Pelko*. Narodil sa roku 1919, zahynul 2. 9. 1942. Padol v Rusku v dedine Kutajskaja. Bol kuchárom. Keď viezli stravu vojakom, prepadli ich partizáni.

Štvrtou obeťou bol *Juraj Adzima*, narodený roku 1880, zahynul 21. 1. 1945 pri prechode frontu cez Milpoš. Stalo sa tak v nedeľu popoludní okolo 14:30 hod., keď Rusi kačušami vyhánali Maďarov z Milpoša. Črepina kačúše ho roztrhala. Jeho telesné pozostatky pozbierali do plachty a uložili do hasičskej zbrojnice. Po prechode frontu ho pochovali. V obecnom cintoríne pochovali aj mŕtvych nemeckých a maďarských vojakov.

Piatou a šiestou obeťou boli *bratia Matvijovci* Peter a Michal. Michal Matvija zahynul v bojoch o Liptovský Mikuláš, kde je aj pochovaný. Ostala po ňom vdova a syn Jozef.

Peter Matvija – narodený roku 1910. Bojoval v radoch Červenej armády. Podľa informácie jeho brata Viktora Peter padol 6. mája 1945 v bojoch

Oznámenie Ministerstva národnej obrany SR z 15. 2. 1943 o smrti vojaka Mateja Mizeráka

Slovenskí vojaci v Poprade (1940). Siedmy zľava stojí Ondrej Mizerák z Milpoša

Partyzánsky preukaz Márie Petrušovej, partizánky z Milpoša

o Moravskú Ostravu. Ostala po ňom vdova Katarína s dvoma dievčatami. Katarína spolu s matkou a ďalšími Milpošanmi odišli roku 1947 na Ukrajinu.

Zo spomienok Mikuláša Adzimu

Andrej PUEŠČÁK

– *politický väzeň*

Andrej Pulščák sa narodil v roku 1922 v rodine Pulščákovcov ako štvrté dieťa, a to v Lutine, známej ako gréckokatolícke pútnické miesto. Deti boli vychovávané nábožne a mierumilovne. Počas vojny bol otec ako regrút povolaný do armády. Slúžil v jednotkách na východ od Košíc. Keď maďarské vojská nepretržite obsadzovali východ Slovenska, veliteľ v chaose oznámil, že môžu ísť domov alebo do lesa. Otec sa rozhodol s niekoľkými rodákmi odísť domov. Doma bolo veľa práce na poliach, pretože sa blížila žatva. Bola jeseň roku 1943. Slovenský štát ich považoval za dezertérov, preto do dedovho domu onedlho zavítali gardisti so starostom. Na príkaz veliteľa gardistov ho zobrali s niekoľkými ďalšími chlapcami do Prešova na veliteľstvo, kde ich zavreli do väzenia. Čakal ich neistý osud, pretože sa do toho zamiešali aj Nemci. Z väzenia sa pokúsili v noci utiecť. Stiahli plachty z postele, zviazali ich a cez okno utekali preč. Jeden z nich, ktorého volali Macek, pretože bol dosť objemný, roztrhol plachtu a spadol na zem. Pád vyvolal zmätok a stráže ich všetkých chytili, naložili do vagonov a viezli ich nevedno kam. Vraj do poľského Osvienčimu. Pretože boli slovenskí vojaci – dezertéri, odviedli ich do zajateckých táborov v Nemecku. Vo chvíľach, keď Američania bombardovali závody, otec sa trikrát pokúšal utiecť. Vždy ich chytili. Najhorší bol hlad. Jedli zemiaky zmrznuté na kosť, kapustu a všetko, čo našli na poliach. Hlad, bitka, smrť spoluväzňov, to všetko zanechalo veľkú stopu v jeho spomienkach. Nerád hovoril o vojne. Niekde pri švajčiarskych hraniciach ich oslobodili americkí vojaci. Ako deťom nám otec hovoril, že nemáme mať strach z čiernych ľudí, pretože sú veľmi dobrí. Práve oni ich oslobodili z tábora – černošské jednotky armády USA. Po skončení vojny otec ako dobrý a šikovný Slovák bol z tých, ktorým hovorili, že majú zlaté ruky. Čo videl iných robiť, to sa aj naučil urobiť. Pracoval na stavbách, opravoval stroje, jazdil s traktorom. Brázdil ukrajinské polia, oral, sial a učil mladých traktoristov chodiť s pásovým traktorom. Zomrel v roku 1995 na rakovinu pľúc. Podpisali sa na to aj ťažké roky strávené v zajateckých táboroch.

*Božena Tutokytová, rod. Pulščáková
(dcéra)*

Juraj KUZMA

Počas vojny mal iba 15 rokov. Býval s rodičmi, pomáhal na poli, keďže jeho starší brat bol vojakom Slovenskej armády. Bývali na dvore s menovcami Kuzmovými. Ich syn bol nahlásený ako dezertér. Gardisti prišli na dvor a chceli zobrať otca, ktorý bol starý, chorý a hluchý. Rozhodlo sa, že namiesto otca pôjde s gardistami chlapec. Doviezli ho s ostatnými zajatcami do Prešova a odtiaľ do Osvienčimu v Poľsku, neskôr do pracovných táborov v Nemecku. Práca bola ťažká a náročná. Hladovali. Keď Nemci prehrávali vojnu a nestrážili tábory až tak prísne, ušiel s ďalšími Slovákmi do Švajčiarska, kde ich internovali. Po vojne prišli po nich z ministerstva zahraničia, vyplnili im papiere a doviezli do Prahy. Tam ich zaregistrovali na matričnom úrade a vypravili domov.

Po vojne pracoval v JRD Ľutina, potom v štátnom majetku. Oženil sa a mal tri dcéry. V roku 1992 odišiel do dôchodku. Bol aktívnym členom SZPB aj pri podlomenom zdraví. Nerád spomínal na útrapy vojny.

Z Ľutiny boli v táboroch viacerí politickí väzni: Štefan Kuzma, Jozef Požonský, Matej Múdry, Štefan Radačovský, Andrej Puľščák

TRPKÉ OSUDY

Pavol SONTÁG sa narodil 25. 9. 1921 v obci Torysa, okres Sabinov. Vojenskú základnú službu nastúpil v októbri 1941 v Levoči. V roku 1942 zo Spišskej Novej Vsi sa jeho jednotka transportom presunula do Žiliny a cez Poľsko na Ukrajinu do priestoru Žitomír – Ovruch – Koziny – Machoviče – Mozyr – Chojniky – Jurovice. Na východnom fronte strávil dva roky. Bol príslušníkom východoslovenskej armády. V priestore Medzilaboriec pri prestrelke s nemeckými jednotkami bola jeho jednotka odzbrojená, vojaci zajatí a cez Maďarsko transportovaní do zajateckého tábora v Bad Orbu. Stalo sa to po vypuknutí SNP v prvých dňoch septembra 1944. Po mesiaci boli premiestnení do Ludwigsburgu a neskôr do Stuttgartu. Využívaní boli na odpratávanie trosiek po bombardovaní, na opravu nemocničných budov a kopanie krytov. Západní spojenci ich oslobodili v apríli 1945. Do vlasti sa vrátil po skončení vojny, pravdepodobne v máji alebo júni 1945.

Michal ZÁLETA sa narodil 6. 3. 1922 v obci Olejník, okres Sabinov. Bol príslušníkom východoslovenskej armády, po odzbrojení zajatý a transportovaný do zajateckého tábora v Stuttgarte. Spolu s ostatnými spolubojovníkmi boli na jar 1945 nasadení na opevňovacie práce v okolí Bratislavy. Odtiaľ sa mu podarilo ujsť a cestou domov sa pridal k partizánom.

6

**PROTIFAŠISTICKÝ ODBOJ
VO VEĚKOM ŠARIŠI**

Veľký Šariš v dejinách veľmi často zohrával, no najmä v období 2. svetovej vojny, významnú úlohu. Jeho obyvatelia sa počas 2. svetovej vojny aktívne zapojili do protifašistického odboja. Časť ľudí sústredených v revolučnom národnom výbore organizovala podzemný ilegálny odboj vo Veľkom Šariši. Ten pozostával z realizácie bezpečnostných opatrení na jednotlivých pracoviskách, napr. v mlyne, na železničnej stanici, zo spravodajsko-propagačnej činnosti, v zásobovacej, výzvednej činnosti a po vypuknutí SNP i v deštručkej činnosti. Revolučný národný výbor tvorili jeho predseda – Ján Žilka a členovia – Jaroslav Míča, Michal Plaštiak, Štefan Mochňacký, Gejza Vajda, Vojtech a Ladislav Vaľkovci, Ladislav Sinaj, Václav Boura, Jaroslav Kurfurst a Peter Pastula. Členovia revolučného národného výboru sledovali pohyb nemeckých i slovenských vojenských jednotiek, ich presun vlakom i po cestách, lokalitu ich usadenia, presun vojenského materiálu, nálady vo vojsku i v civilnom obyvateľstve, stav zásobovania vojska i civilného obyvateľstva a mnohé iné, pre vedenie odboja prepotrebne údaje. Okrem toho zabezpečovali i zásobovanie partizánskych jednotiek v okolí Čergova a Minčola. Časť obyvateľov, ktorá v čase 2. svetovej vojny bola povolaná na výkon vojenskej služby a bola nasadená na východnom fronte v Sovietskom zväze v slovenskej armáde po boku nacistického Wehrmachtu, buď prebehla na stranu Červenej armády, alebo po vypuknutí SNP sa jednotlivo, alebo v malých skupinách pridala k povstaleckej armáde. Prispela k tomu pravdivá informovanosť občanov Veľkého Šariša o priebehu dobovačnej vojny nacistického Nemecka proti ZSSR, o bitke pri Stalingrade a neskôr i o tom, že sa na Slovensku pripravuje ozbrojený odpor proti nemeckým fašistom a ich domácim prísluhoáčom.

Z množstva obyvateľov Veľkého Šariša, ktorí sa zapojili do protifašistického odboja si zaslúžia spomenúť tí, ktorí položili svoje životy na fronte v boji za slobodu:

1. **Mikuláš Daňko**, narodený dňa 18. 2. 1921 vo Veľkom Šariši. Padol v máji 1944 ako príslušník československej samostatnej paradesannej brigády v ZSSR a je pochovaný v Proskurove v ZSSR.
2. **Vojtech Kušnír**, narodený dňa 3. 10. 1921 vo Veľkom Šariši. Ako príslušník čsl. vojenských jednotiek v ZSSR bojoval o Sokolovo a Bielu Cerkev, na Dukle a ako parašutista bol vysadený na pomoc SNP. Padol 12. apríla 1945 v Toporci, kde je pochovaný.
3. **Ladislav Kucko**, narodený dňa 19. 10. 1915 vo Veľkom Šariši. S 1. čsl. armádnym zborom, do ktorého nastúpil na základe februárovej mobilizácie 1945, sa zúčastnil bojov o Poprad, Liptovský Mikuláš, Ružom-

berok, Strečno. Padol 30. apríla 1945 v ťažkých bojoch o Strečno a je pochovaný v obci Turie pri Žiline.

4. **Július Libera**, narodený 25. 3. 1921 vo Veľkom Šariši. Ako príslušník 1. čsl. samostatného práporu v ZSSR sa zúčastnil bojov o Sokolovo, ako príslušník 1. čsl. samostatnej brigády o Bielu Cerkev a ako príslušník 1. čsl. armádneho zboru sa zúčastnil bojov na Dukle. Ako parašutista – príslušník paradesantnej brigády bol s mnohými inými spolubojovníkmi vyslaný na pomoc SNP. Ich lietadlo malo pristáť na letisku Tri Duby, ale Nemci ho zostrelili nad Vysokými Tatrami. Zahynul v ňom v septembri 1944. Miesto, kde ležia jeho telesné pozostatky je kdesi v tatranských bralách. Jeho hrob nie je dosiaľ známy.

Pomník obetiam I. a II. svetovej vojny

Mená týchto hrdinov sú vyznačené na Pomníku obetiam I. a II. svetovej vojny, ktorý je umiestnený pri Mestskom úrade vo Veľkom Šariši.

Druhý pomník, ktorý je z obdobia 2. svetovej vojny, bol postavený na námestí v mestskom parku a v súčasnosti je umiestnený na miestnom cintoríne vo Veľkom Šariši. Stojí na počesť troch sovietskych letcov, ktorých lietadlo bolo Nemcami v decembri 1944 zostrelené v chotári zvanom „Pod sošňu“. Telá sovietskych letcov boli do leta 1946 najprv pochované na miestnom cintoríne a podľa nariadenia československej vlády boli ich pozostatky prevezené na spoločný vojenský cintorín padlých vojakov Červenej armády na Dargove.

Ďalšia skutočnosť, ktorá potvrdzuje, že ľudia vo Veľkom Šariši svojou účasťou v protifašistickom odboji prispeli k porážke fašistického Nemecka je 35 priznaných osvedčení podľa Zákona č. 255/1946 Zb. – účastníkov národného odboja za oslobodenie a podľa ďalšieho dokumentovania miestnou organizáciou SZPB vo Veľkom Šariši sa zistilo, že nie všetci účastníci

*Pomník na pamiatku padlým hrdinom –
letcom Červenej armády*

protifašistického odboja či už vojaci, partizáni alebo ilegálni pracovníci požiadali o osvedčenie, alebo niektorým žiadateľom nebolo priznané z dôvodu nesplnenia podmienok v zmysle Zákona 255/1946 Zb. Aktívnu činnosť hneď od roku 1945 vykazovala i miestna organizácia SZPB vo Veľkom Šariši, ktorá sa po celú dobu svojej existencie usilovala, aby svetlá pamiatka otcov, bratov a spoluobčanov – protifašistických bojovníkov bola zachovaná pre ďalšie generácie. Svedčí o tom i publikácia s názvom *Pod červenou zástavou* – vydaná na počesť 30. výročia SNP. Organizáciu vtedy viedli Anton Cichý, Ján Purdeš, Peter Lažo a František Sotolář.

František Sotolář, narodený 2. 10. 1921, Ježkovice, okres Vyškov na Morave, bol dlhoročným predsedom ZO SZPB vo Veľkom Šariši. Zúčastnil sa SNP ako partizán v parašutistickej skupine „Pavel“ na strednom Slovensku. Bol držiteľom mnohých československých štátnych a zväzových vyznamenaní a medailí. Zomrel 20. 4. 2016 vo veku 95 rokov.

V súčasnosti ZO SZPB vo Veľkom Šariši pokračuje v stopách svojich predchodcov a hlavnú pozornosť sústreďuje na starostlivosť o pamätné miesta a pomníky, ktoré jej zásluhou nedávno prešli rekonštrukciou.

7

SNP A PARTIZÁNSKA ČINNOSŤ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

V auguste 2019 si Slovenský zväz protifašistických bojovníkov a slovenská spoločnosť pripomenula 75. výročie Slovenského národného povstania. S touto dejinnou udalosťou súvisí aj 27. výročie prijatia zákona, vtedy Slovenskou národnou radou, o vyhlásení 29. augusta za štátny sviatok SR. Návrh predniesol na 6. schôdzi SNR 29. septembra 1992 poslanec SNR za SDE Pavol Kanis. Návrh bol prijatý s viac ako 59 % hlasov poslancov.

Aj po 27 rokoch je zaujímavý štatistický prehľad hlasovania poslancov SNR pri uzákonení 29. augusta za štátny sviatok SR. Zo 150 poslancov vtedajšieho parlamentu 89 hlasovali za prijatie tohto návrhu, hlasovania sa zdržali 26, jeden hlasoval chybné, 22 boli neprítomní a proti hlasovali 12. Väčšina vtedajších poslancov SNR, aj napriek rozdielnemu spektru politických strán, ktorých boli členmi, sa vedela zjednotiť a parlamentnou väčšinou schváliť 29. august za štátny sviatok. Bolo to víťazstvo demokracie a zároveň vzdanie úcty odbojárom, ktorí boli odhodlaní v SNP obetovať to najcennejšie čo mali – svoje zdravie a vlastné životy, aby ďalšie generácie žili v mieri, bez strachu, aby budovali šťastnejší a radostnejší svet. Svetové spoločenstvo združené v OSN by malo odkaz padlých hrdinov v boji za slobodu národov Európy a sveta proti fašizmu v druhej svetovej vojne a odkaz žijúcich jej veteránov a pamätníkov strážiť ako oko v hlave.

V roku 1943 došlo k zjednoteniu hlavných ilegálnych politických prúdov do jednotného – protifašistického. To umožnilo vznik ilegálnej Slovenskej národnej rady, ktorá prijala vážne rozhodnutia vyjadrené vo Vianočnej dohode. Tento dokument obsahoval dôležité požiadavky: 1. zvrhnutie fašistického režimu na Slovensku ozbrojeným povstaním a 2. obnovenie ČSR ako zvrchovaného a demokratického štátu, v ktorom sa vzťahy medzi českým a slovenským národom budú riešiť na princípe rovnosti a rovnoprávnosti.

Po oslobodení a obnovení ČSR v roku 1945 ďalšia cesta vývoja spoločnosti dvoch bratských národov viedla k postupnému dozrievaniu československej štátnosti a následne k vzniku samostatnej demokratickej Slovenskej republiky 1. januára 1993, čím sa naplnila odveká túžba slovenského národa.

K tejto historickej udalosti došlo na demokratickom princípe po bilaterálnych rokovaníach medzi hlavnými predstaviteľmi českého a slovenského národa a po schválení týchto historických odporúčaní v ČNR a SNR, ktoré boli pozitívne hodnotené aj demokratickým svetom ako príklad národnej sebaúcty a porozumenia medzi dvoma bratskými slovanskými národmi. K tomuto historickému okamihu mohlo dôjsť až po porážke nacizmu a fašizmu v Európe a vo svete v 2. svetovej vojne. K víťazstvu antifašistických síl prispeli aj ozbrojené povstania v iných krajinách (v Ju-

hoslávii, Rumunsku, Bulharsku alebo vo veľkých mestách: Neapol, Varšava, Paríž, Praha a v ďalších).

Príprava ozbrojeného SNP a aktivita partizánskeho hnutia na Slovensku sa znásobila najmä po strategických víťazstvách Červenej armády pri Stalingrade (november 1942 – február 1943) a Kursku (2. – 13. júl 1943), ktoré podnietili aj obyvateľov východného Slovenska k odhodlanejšej odbojovej činnosti.

Prvou ouvertúrou bolo zakladanie bojových jánošíkovských družín a partizánskych skupín. Na východnom Slovensku vznikla prvá takáto skupina v apríli 1942 a založil ju Pavol Boroš z Vinného (okres Michalovce). Bola to prvá partizánska skupina na území Slovenska. Na prelome rokov 1943 – 1944 začali vznikať aj ďalšie organizované partizánske jednotky. V septembri 1943 v katastrálnom území (k. ú.) obce Matiaška, juhozápadnejšie od mestečka Giraltovce, vznikla Prvá automatná partizánska skupina na Slovensku, ktorej veliteľom bol Kosťa Bystrov a náčelníkom štábu Dmitrij Portňakov. Oboja boli červenoarmejci, utečenci z nacistického koncentračného tábora v Nemecku. Túto bojovú skupinu v jej začiatkoch tvorili ôsmi Rusi a siedmi Slováci a Rusíni, vtedy občania vojnovjej Slovenskej republiky. Po tragickej smrti vedenia tejto partizánskej skupiny boli do jej čela zvolení Ivan Kononovič Baľuta, krycím menom Jagupov, červenoarmejec a utečenec z koncentračného tábora v nemeckom Dachau. Náčelníkom štábu sa stal Ľudovít Kukorelli, nadporučík letectva slovenskej armády, zbeh a antifašista, ktorý vystupoval pod krycím menom Martin Mínavič. Pod novým vedením sa táto partizánska skupina rozrástla na oddiel, neskôr na brigádu a zväzok a prijala pomenovanie po legendárnom hrdinovi občianskej vojny v Sovietskom zväze – Čapajev. Veľkú úlohu v organizovaní tejto bojovej jednotky zohrali ilegálni pracovníci Vlado Volko, Peter Babej, Štefan Kubík, J. Herko, J. Polončák, V. Borovský, Michal Danko (starší), Michal Špak (starší), Michal Kleban (starší), Mikuláš Kleban a ďalší z jednotlivých regiónov východného Slovenska.

Veľké stredisko partizánov vzniklo v Podskalke pri Humennom, kde sa od roku 1943 začali objavovať sovietski vojnoví zajatci. Boli medzi nimi Andrej Andrusenko, Jurij Teremtij, Dimitrij Osnovin, Ivan Kudriavcev a ďalší.

Na katastrálnom území obce Výrava, okres Medzilaborce, sa zhromaždila ďalšia skupina sovietskych zajatcov; viedol ju por. Alexej Emeljanov, ktorý sa stal veliteľom partizánskej skupiny Pugačov.

V okrese Vranov nad Topľou bola založená partizánska skupina, ktorej velil npor. Dimitrij Oščepkov (krycím menom Pučkov); neskôr bola odhalená Ústrednou štátnou bezpečnosťou (UŠB) a gestapo v máji 1944 jej po-

predných organizátorov uväznilo v Ilave, alebo odvieklo do nacistických koncentračných táborov v Nemecku. Časť jej prívržencov sa zachránila a pridala sa k čapajevovcom a pugačevovcom.

Významná partizánska skupina vznikla v polovici apríla 1944 v okrese Bardejov v k. ú. obce Kríže v pohorí Čergov. Vedúcim ilegálnych pracovníkov bol Andrej Sviantek a partizánskej skupine velil Nikolaj Litvin – Rokosovskij.

V auguste 1944 partizánsky oddiel Viačeslava Kvitinského prešiel slovenskú hranicu v k. ú. pohraničnej obce Šarbov, okres Svidník, ktorý smeroval do Čergovského pohoria, kde si vybudoval aj svoju základňu.

V druhej polovici augusta 1944 sa k oddielu Kvitinského pričlenila partizánska skupina Lipa pod velením Ivana Demka, člena ilegálnej KSS v okrese Bardejov. Tento oddiel sa kontaktoval s partizánskou jednotkou Čapajev, ktorá v tomto období pôsobila v Slanských horách, a s partizánskym zväzkom Alexander Nevskij, ktorý sa tiež presunul do Čergovského pohoria v prvej polovici augusta 1944 z územia Poľska. V auguste 1944 sa z Poľska na severovýchodné Slovensko presunuli partizánske jednotky Belova-Kovalenka, Požarskij, Šukajev a na poľnom letisku čapajevovcov v obci Petrovce, okres Vranov nad Topľou, bola vysadená Martynovova organizátorská skupina. Tak sa vytvorila v priestore Prešov – Stará Ľubovňa – Dukliansky priesmyk – Lupkovský priesmyk – Snina – Humenné – Michalovce – Hanušovce nad Topľou súvislá partizánska oblasť, ktorá existovala až do začiatku Karpatsko-duklianskej operácie 8. septembra 1944, kým sa nemecké tylové zázemie nepreľudnilo príslušníkmi fašistickej armády, polície a silovými zložkami vojnovnej SR, ktoré boli nápomocné nemeckým hrdlorezom. Aj napriek tomu partizánske jednotky rozvíjali bojovú a diverznú činnosť, spolupracovali s civilným obyvateľstvom a niektorými jednotkami slovenských divízií, ktoré boli dislokované slovenskou vládou do priestoru vtedajších okresov Giraltovce, Bardejov, Medzilaborce, Snina a Humenné; mali za úlohu, podľa pokynov vlády, strážiť východné hranice vojnovnej SR a zabrániť možnému vstupu Červenej armády na územie Slovenska.

Hlavnou úlohou vedenia Povstania bolo získať slovenských vojakov na stranu povstalcov, otvoriť východný priestor hraníc Slovenska a umožniť Červenej armáde poskytnúť rýchlu pomoc bojovníkom SNP a zároveň podporiť červenoarmejcov v ich postupe na západ. Tento zámer nemecké velenie odhalilo a tak pripravilo s príslušníkmi armádnej skupiny generálpukovníka Gotthanda Heinrici obsadenie Duklianskeho priesmyku a odzbrojenie Východoslovenskej armády, ktoré malo v Prešove svoje veliteľstvo. Jej veliteľom bol generál druhej triedy Augustín Malár a náčelní-

kom štábu plk. Viliam Talský. Tento strategický zámer ústredia Povstania nevyšiel z viacerých objektívnych i subjektívnych dôvodov a okolností.

29. augusta 1944 začali Nemci okupovať Slovensko. Vojenské ústredie Povstania v Banskej Bystrici na fašistický prepád odpovedalo vyhlásením dohovoreného hesla „Začnite s vystaňovaním“, čo znamenalo začiatok Povstania, ktoré vypuklo skôr, ako sa predpokladalo. Rýchlo sa rozšírilo na vyše 30 vtedajších okresov v rozlohe 20 000 km² s približne 1,7 mil. obyvateľmi.

31. augusta 1944 Nemci vnikli bez boja do Prešova, obsadili veliteľstvo armády, zmocnili sa telefónnej ústredne a Východoslovenskú armádu zbavili jednotného velenia. Potom nasledovalo postupné odzbrojovanie jednotky za jednotkou. Časť jednotiek Východoslovenskej armády sa stihla pridať k partizánom, ale veľká časť vojakov tohto vojenského zoskupenia bola fašistami odzbrojená a odtransportovaná do pracovných a koncentračných táborov v Nemecku.

Po dvojmesačných urputných bojoch povstaleckí bojovníci podľahli presile lepšie vyzbrojenej a skúsenejšej nemeckej armády. 27. októbra 1944 nemecké vojská obsadili Banskú Bystricu, vojaci a partizáni ustúpili do hôr a pokračovali v boji až do príchodu Červenej armády. Hlavné velenie Povstania a jeho štáb pod ochranou Vysokoškolského strážneho oddielu, ktorý mal 227 členov, s armádnym generálom Rudolfom Viestom a brigádnym generálom Jánom Golianom sa stiahlo na Donovaly. Pri presune z Donovalov Nemci na Litofovej holi rozbili Vysokoškolský strážny oddiel. Obaja generáli so skupinkou vojakov sa 2. 11. 1944 dostali do Pohronského Bukovca. Tu ich nemecké jednotky 3. 11. 1944 zajali v dome Jozefíny Rybárovej a eskortovali do Banskej Bystrice, odtiaľ do Bratislavy, 10. 11. 1944 do Viedne a v ten istý deň do Berlína, kde zahynuli za neznámych okolností. Jozefínu Rybárovú so 6 deťmi fašisti zavraždili a obec vypálili.

S odstupom času, podľa výpovede dobových svedkov, je svedectvo o tom, že slovenskí generáli sa dostali do zajatia fašistov zradou niektorých ľudí. V nedeľu 17. apríla 2016 bola v Flossenbergu (SRN) inštalovaná pamätná doska na počesť našich generálov div. gen. Rudolfa Viesta, brig. gen. Jána Goliana, gen. II. triedy Štefana Jurecha a gen. II. triedy Augustína Malára, ktorí boli v marci 1945 popravení v tamojšom koncentračnom tábore, za účasť v protifašistickom odboji.

Slovenské národné povstanie v roku 1944 sa stalo neoddeliteľnou súčasťou celoeurópskej antifašistickej rezistencie (odporu) v rokoch 2. svetovej vojny.

Bol to vstup Slovenska do demokratickej Európy. Demokraticky zmýšľajúca občianska spoločnosť odmietla ideológiu fašizmu a nacizmu.

Rozhodujúcou ozbrojenou silou SNP bola 1. čsl. armáda na Slovensku. V prvých dňoch SNP bojovalo v jej radoch 18-tisíc vojakov a dôstojníkov. Po prvej mobilizácii (5. september 1944) sa stav armády zvýšil na 47-tisíc mužov. Po druhej mobilizácii (26. septembra 1944) sa upravil na 60-tisíc mužov. Veliteľmi povstaleckej armády boli brigádny generál Ján Golian (do 7. 10. 1944) a divízny generál Rudolf Viest (od 7. 10. 1944). V bojoch SNP sa zúčastnilo 12-tisíc partizánov. K prvým ťažkým bojom proti okupantom došlo v Strečnianskej tiesňave, na prístupoch do Turca, na Pohroní a Ponitří.

Sily nepriateľa na začiatku Povstania predstavovali asi 15-tisíc bojovníkov podporovaných letectvom a tankami. Nemecké velenie postupne nasadilo do bojov proti povstalcovi takmer 48-tisíc mužov Wehrmachtu, SS, Heimatschutzu – domobrany nemeckej menšiny na Slovensku a tiež jednotky slovenskej domobrany (spolu viac ako päť divízií).

Vojským, politickým a hospodárskym centrom Povstania sa stala Banská Bystrica. Povstalecká SNR prevzala všetku zákonodarnú a výkonnú moc. Dňa 1. septembra 1944 vydala deklaráciu, v ktorej zdôrazňovala: „Slovenský národ nemal nič spoločného so spojenectvom s nacistickým Nemeckom“.

Slovenské národné povstanie malo veľký medzinárodný ohlas a stalo sa významnou súčasťou európskej protifašistickej rezistencie v rokoch 2. svetovej vojny. Zúčastnilo sa na ňom vyše 8400 cudzích príslušníkov, viac ako 30 národov a národností zo štyroch kontinentov: Rusi, Ukrajinci, Bielorusi, Uzbeki, Gruzínci, Azerbajdžanci, Arméni, Tatári, Kirgizi, Kazachstanci, Turkméni, Česi, Poliaci, Bulhari, Srbi, Chorváti, Čiernohorci, Rumuni, Francúzi, Maďari, Nemci, Židia, Rakúšania, Angličania, Američania, Belgičania, Holanďania, Taliani, Španieli, Gréci, Austráľčania, Novozélandčania.

Slovenské národné povstanie malo okrem politického a morálneho významu aj vojský význam. Vytvorilo nebezpečné ohnisko a na seba upútalo pomerne veľké nacistické sily, ktoré nemohli byť nasadené do boja s postupujúcou Červenou armádou.

Z HISTÓRIE PARTIZÁNSKEJ JEDNOTKY ČAPAJEV A SPOMIENKY PAMÄTNÍKOV

V protifašistickom a partizánskom odboji na východnom Slovensku v čase 2. svetovej vojny zohral veľmi významnú úlohu partizánsky zväzok Čapajev. Jeho základy sa tvorili vo východnej časti Šariša na území dnešného okresu Vranov nad Topľou (v čase 2. svetovej vojny okres Giraltovce). V zalesnenej horskej oblasti nad obcou Matiaška sa už od roku 1942 začali ukrývať osoby, ktoré boli politicky a rasovo prenasledované vtedajším režimom vládnucom v Slovenskej republike. Postupne sa tu zhromažďovali aj cudzí štátni príslušníci, medzi ktorých patrili hlavne ruskí vojaci a dôstojníci, ktorým sa podarilo ujsť z nemeckého zajatia či transportov. Ilegálne protifašistické hnutie v tejto oblasti v tom čase tvorili hlavne predstavitelia ilegálnej komunistckej strany z okresov Prešov, Bardejov, Giraltovce. Už v roku 1942 aj v spolupráci s predstaviteľmi občianskeho odboja pripravovali podmienky na vytvorenie ozbrojenej jednotky s vojenským velením, ktorá by ozbrojenou formou prejavila svoj odpor proti štátnemu režimu. V lesoch nad Matiaškou vznikala skupina, ktorej budúci členovia tu pracovali ako lesní robotníci. Odbojoví pracovníci – V. Plachta z Bardejova, P. Babej zo Štefurova, V. Borovský (veliteľ žandárskej stanice v Hanušovciach) a iní – rozličnými spôsobmi kryli ich činnosť a pobyt. V apríli 1943 sa do tunajších lesov dostal slovenský letecký dôstojník Ľudovít Kukorelli, ktorý bol za svoje protifašistické zmýšľanie vylúčený z armády a prenasledovaný žandármi. Jeho prítomnosť posilňovala myšlienku vytvoriť v tejto oblasti ozbrojenú partizánsku jednotku. Od tohto času samotný Kukorelli začal podnikáť konkrétne kroky na jej vytvorenie. Snažil sa vytvoriť finančné a materiálne krytie spomínanej jednotky. Cestoval tajne po Slovensku, vyhľadával svoje kontakty z čias aktívnej služby, spolupracoval s odbojármi aj v iných oblastiach Slovenska. V novembri 1943 bol znovu zatknutý, ale podarilo sa mu utiecť. Skrýval sa a začiatkom februára 1944 sa uskutočnil jeho druhý návrat na východné Slovensko a do lesov nad Matiašku.

Už v jeseni 1943 sa nad Matiaškou sformovala malá partizánska skupina (jej členmi boli prevažne bývalí ruskí vojaci, ktorým sa podarilo ujsť z nemeckých táborov či transportov). Veliteľom skupiny bol Konstantín Bystrov a zástupcom Dimitrij Portňagov. Medzi jej členmi bol už dávnej-

V. Borovský

šie aj Jozef Kubík (vlastným menom Bernát Friedman), ktorý mal za úlohu materiálne zabezpečovať osoby skrývajúce sa nad Matiaškou. Činnosť, vedenie a organizácia jednotky však pravdepodobne nespĺňala kritéria, ktoré navrhoval pôvodne L. Kukorelli. Jeho cieľom bolo vytvoriť jednotku podľa vojenského modelu.

Vďaka aktivitám L. Kukorelliho prichádzajú v jeseni a zime 1943 – 1944 do Matiašky skupinky bývalých ruských vojnových zajatcov hlavne z Liptova, Myjavy, Turca, Oravy (najmä z pracovného tábora v Ústi nad Oravou, kde slovenské orgány umiestňovali zadržaných bývalých príslušníkov Červenej armády, ktorí ušli z nemeckého zajatia. Medzi nimi bol aj I. K. Baľuta). Počet členov jednotky sa rozrystal (vo februári 1944 ich bolo asi 20) a z bezpečnostného hľadiska im priestor pri Matiaške nevyhovoval. Preto sa začiatkom marca 1944 presunuli do Slanských vrchov nad obec Petrovce – lokalita Za Harbom pod Oblíkom.

Za doteraz nevyjasnených okolností došlo v prvej dekáde apríla 1944 k tragickým udalostiam – k fyzickému odstráneniu pôvodného velenia skupiny. Tieto okolnosti vyšetrovali a dokumentovali v apríli 1944 aj príslušníci žandárskej stanice v Hanušovciach. Výsledkom vyšetrovania bolo nájdenie troch mŕtvol v lokalite Za Harbom, ktoré boli potom pochované na cintoríne v Petrovciach.

Od 9. apríla 1944 bolo v jednotke vytvorené nové velenie na čele s I. K. Baľutom, jeho zástupcom sa stal I. P. Smirnov, náčelníkom štábu L. Kukorelli a veliteľom zásobovacej čaty Š. Kubík. Skupina prijala názov 1. automatná partizánska skupina Čapajev. Takto sa začala nová etapa v budovaní a činnosti tejto jednotky.

Okrem jednotky Čapajev v roku 1944 začali pôsobiť na východe Slovenska aj iné partizánske jednotky (Pugačev, Pučkov); to vyvolalo znepokojenie v radoch štátno-bezpečnostných orgánov, ktoré začali konať. V apríli a máji 1944 sa začalo rozsiahle zatýkanie príslušníkov protifašistického odboja v okresoch Prešov, Bardejov, Giraltovce, Vranov, Humenné, Michalovce a inde. Došlo tak k rozbitiu rozsiahlej siete, ktorá podporovala vzťahujúce sa partizánske hnutie. Jednotka Čapajev v dôsledku obáv zo svojho zničenia sa zo Slanských vrchov presunula do Čergovského pohoria. Približne v polovici júna 1944 sa vrátila späť na pôvodnú základňu v Slanských vrchoch, keď sa početne rozrástla na 32 mužov. Okrem pôvodných ruských zajatcov sa k nim postupne pridávali aj miestni obyvatelia a zbehovia zo slovenskej armády. Počas niekoľkomesačného pôsobenia čapajevovcov v Slanských vrchoch v roku 1944 bol ich život a činnosť často prepojený s obyvateľmi šarišských obcí Petrovce, Hermanovce nad Topľou, Bystré, Hanušovce nad Topľou, ležiacich pod úpäťm

1. automatná partizánska skupina Čapajev

hôr. Viacerí z obyvateľov spomínaných obcí prispievali partizánom materiálne, starali sa o chorých a ranených alebo ich skrývali pred represiou zo strany bezpečnostných zložiek. Po vypuknutí Povstania sa viacerí pridali k partizánom.

V priebehu letných mesiacov 1944 sa jednotka Čapajev posilňovala početne (zjednocovanie partizánskych skupín), materiálne a výzbrojou (spolupráca s niektorými jednotkami slovenskej armády), rozširovala priestor svojej bojovej činnosti (prepady žandárskych staníc, deštrukcie cestných a železničných uzlov a pod.). Po vyhlásení Povstania príslušníci jednotky obsadzovali (neskôr aj v spolupráci s vojakmi slovenskej armády, ktoré sa pridali na stranu povstalcov) dediny v okolí Slanských vrchov. Obyvatelia Petroviec a Hermanoviec vytvárali domobranu z vlastných obyvateľov. V Hanušovciach nad Topľou prepadli partizáni nemeckú vojenskú jednotku, čiastočne deštruovali železničný viadukt týčiaci sa nad mestom a nkrátko prerušili dopravu, zničili drevené cestné mosty v prepojení na Prešov a Stropkov. V dôsledku výrazného zvýšenia počtu členov jednotky došlo k jej reorganizácii a v septembri 1944 sa vytvoril partizánsky zväzok. Velenie skupiny, v ktorej bol aj L. Kukorelli, pripravovalo plány (aj) na vojenské výpady smerom na Prešov a rovnako sa predpokladalo „veľkolepé“ spojenie s jednotkami dvoch slovenských divízií, ktoré boli umiestnené na území východného Slovenska. Plány sa však zrealizo-

vali iba čiastkovo. Iba časť armádnych jednotiek prenikla k partizánom. Väčšina slovenských vojakov bola odzbrojovaná postupujúcim nemeckým vojskom, ktoré prichádzalo potlačiť Povstanie. Čapajevoci sa postavili na vojenský odpor, ktorý v okolí Slanských vrchov trval vyše 10 dní. Koncom prvej polovice septembra 1944 sa partizáni prebýjali z obklúčenia a po urputných bojoch ustúpili až na Ondavskú vrchovinu. Ustúpili preto, aby neboli vojensky zničení. V trojuholníku okresov Stropkov – Humenné – Vranov partizánsky zväzok bojoval ďalej až do 24. novembra 1944, keď sa jeho príslušníci prebili cez nemecko-sovietsky front a prešli na stranu Červenej armády. Prechod frontu poznačili tragické následky, lebo stovky vojakov a partizánov v tomto boji zahynulo. Medzi nimi zahynul aj náčelník partizánskeho zväzku Čapajev – Ľudovít Kukorelli.

História partizánskych bojov v Slanských vrchoch však rezonovala; dúfame, že bude aj naďalej rezonovať v spomienkach priamych účastníkov protifašistického odboja či potomkov – obyvateľov tunajších šarišských obcí. Bolo by dobré, keby sa zachovali spomienky i pamiatky písomného či fotografického charakteru, ktoré dokumentujú priebeh protifašistického odboja v tomto regióne. Niektoré zo zachovaných spomienok predstavíme aj v nasledujúcich riadkoch.

Spomienky Jána Saba z Hanušoviec nad Topľou, príslušníka partizánskeho zväzku Čapajev

Dňa 24. apríla 1944 som dostal povolávací rozkaz k nástupu do slovenskej armády. Bol som odoslaný k železničnému strážnemu oddielu (ŽSO) do Strážskeho, kde sme strážili jednotlivé úseky železničných tratí na východnom Slovensku. Po 19. auguste 1944 som prišiel domov do Hanušoviec, prezliekol som sa do civilu a o niekoľko dní neskôr som odišiel do hôr k partizánskej jednotke Čapajev, kde som bol zaregistrovaný ako jej člen pod číslom 86. Spočiatku som vykonával hlavne strážnu službu na miestach, kde bolo rozložené stanovisko partizánov v Slanských vrchoch. Dňa 30. augusta 1944 som sa zúčastnil partizánskeho prepadu Hanušoviec n. T., odkiaľ sme vyhnali nemeckú posádku a z objektu veľkého kaštieľa (bol tam intendantný sklad 2. východoslovenskej divízie) sa na 12 konských povozoch vyviezli potravinové a materiálové zásoby do horskej partizánskej základne. Po príchode Nemcov som sa zúčastnil obranných bojov v lokalite medzi obcou Petrovce a partizánskym štáбом pod Oblíkom. Po niekoľkodňových bojoch sme ustupovali zo Slanských vrchov v smere Zlatník – Čierne – Vyšný Žipov – Skrabské – Vyšný Kazimír a potom smerom na Ondavskú vrchovinu. V druhej polovici septembra 1944 sa partizáni dostavili do lesov nad obec Hrubov, neskôr aj do oblasti me-

dzi obce Závada, Ruská Poruba, Jakušovce. Tu som sa zúčastňoval na prieskume a bojovej činnosti (mínovacie práce). Po 19. novembri 1944 som sa zúčastnil v spomínanom priestore na obranných bojoch. V tvrdých zimných podmienkach počas ústupu som utrpel rozsiahle omrzliny na dolných končatinách, ktoré znemožňoval ďalší postup. Pri obci Rožkovce ma vysileného našiel miestny obyvateľ Labišak, postaral sa o mňa do príchodu vojakov Červenej armády. Bol som liečený vo vojenskej poľnej nemocnici v Komanči, potom v Samborku a nakoniec vo vojenskej nemocnici 3319 v Sume až do 23. mája 1945.

Spomienky Zoltána Benka z Hanušoviec nad Topľou (nar. 1928)

V období Slovenskej republiky sa vybudovala železničná trať Prešov – Strážske. Vtedy sme na malej železničnej stanici v Hanušovciach nad Topľou očakávali vládnú delegáciu na čele s prezidentom Jozefom Tisom. V ten deň každý mohol zadarmo cestovať do Strážskeho a späť. Mám k tomu aj fotografiu. Počas Slovenského národného povstania sme zutekali s matkou do Detrika, kde bača pásol ovce. Dali sme si do dreveného vozíka perinu. K vozíku sme priviazali kozičku, a tak sme pešo došli do Detrika. Tam sme boli dva až tri dni. Keď sme sa vrátili, drevený most smerom do Prešova bol ohňom zničený. Vo veľkom kaštieli bola zásobáreň pre divízie slovenských vojakov.

Počas 2. svetovej vojny som raz pozoroval, ako vo vzduchu bojovali ruské a nemecké lietadlá. Ruské spadlo blízko železničnej stanice Hanušovce nad Topľou a nemecké v Skrabskom. Ako chlapec som utekal a zisťoval, kde lietadlo spadlo. Prešiel som za železničnú stanicu. Videl som lietadlo rozpadnuté na dve časti a na zemi ležal mŕtvy sovietsky letec. Z lietadla som chcel odmontovať malé rádio. Zrazu prišli na motorke Nemci a ja som musel smutný odísť domov.

Bol som svedkom, ako gardisti nahnali všetkých Židov do židovskej školy a tam ich strážili. Potom prišli tri autobusy, do ktorých „naložovali“ mladých ľudí a deti a do ďalších troch nákladných áut starších ľudí. Po odsune Židov nám prideliť prizemný obytný domček, v ktorom sme bývali.

Po ústupe Nemcov bol v Hanušovciach nad Topľou v rokoch 1944 – 1945 zničený viadukt. Na zničení viaduktu použili veľké množstvo výbušnín. Nad mojím rodným mestom lietali kamene. Vtedy bola zničená budova meštianskej školy, kino a iné budovy. Nebolo človeka, ktorý by bol tomu zabránil. Po zničení mosta štyria Nemci sadli do osobného auta a z Hanušoviec nad Topľou odišli smerom k Prešovu.

Po oslobodení sa naskytila práca na viadukte v Hanušovciach nad Topľou. Viadukt stavala firma LANNA na čele s vedúcim pánom Ružičkom, ktorý nás prijal do práce. Na stavbe som pracoval jeden a pol roka. Nasporil som asi 35-tisíc korún. Keď robotníci stavali prvý pilier od malej zastávky, využil som možnosť a dal som do betónu fľašu. Dal som do nej list papiera so stručným zápisom, kedy bol viadukt postavený, kedy bol zbúraný a ktorá firma ho znovu postavila. Fľašu som zapečatil voskom.

Spomienky Andreja Velebira z Hanušoviec nad Topľou

Hanušovce – moje rodisko, rodisko mojich predkov, domov môj teraz až na veky..., bydlisko mojich potomkov. Od detstva som niekoľkokrát prešlia-pal hanušovský chotár i susedné chotáre. Poznám a ešte viem pomenovať takmer všetky jeho hony. Orientačne dokážem pomenovať vlastníkov niektorých nehnuteľností. Pil som vodu zo všetkých studničiek nachádzajúcich sa v chotári a bolo ich veľa. Pamätám sa na výstavbu hanušovského úseku trate Prešov – Strážske. Aj u nás doma spávali na slame robotníci zo Svidníka a Stropkova. Na území chotára v Hrabovci, pri rieke Topľa v Rovni a vyššie boli vybudované drevené baraky, v ktorých bývali ľudia odsúdení na prácu. Robili pod dozorom vo veľmi tvrdých podmienkach. Neboli bagre ani vyklápacie autá; drevený fúrik, krompáč, lopata, „gebuska“ a vagoníky „žaba“ – toto boli hlavné mechanizmy. Po vypuknutí 2. svetovej vojny sa cez naše územie presúvala nemecká armáda autami, vlakom, na vozoch; spievajúc išli pešo smerom na východ s cieľom zaútočiť na Sovietsky zväz. V tomto období boli najviac prenasledovaní Židia, v Hanušovciach ich žilo nemálo. Pamätám si ešte niektoré mená – Gold, Müller, Kinderman, Gottesman, Kohn, Kotko, Zipser, Wolf, Šlama, Chaim, Čmul. Židom bol zhabaný majetok a tí, ktorým sa nepodarilo ukryť, išli do koncentračných táborov.

V Slanských horách (aj Hanušovčania tam majú svoje lesy) pôsobila partizánska skupina Čapajev. Videli som odvážny čin náčelníka štábu Kukorelliho, ako v ten deň, keď bol v Hanušovciach jarmok, prechádzal pred nastúpenou jednotkou Nemcov. Nemecký veliteľ zavelil k pocte zbraň a zdravil partizána, ktorý odetý v uniforme slovenského dôstojníka, prechádzal na bielom koni cez Hanušovce. O niekoľko hodín neskôr sa po partizánskom útoku z tejto jednotky zachránil iba jeden Nemec, ktorého volali „Rapandoš“. Počas útoku zhorelo 13 domov. Moja rodina začiatkom septembra 1944 musela evakuovať. Jednu noc spali v Remeninách a nasledujúci týždeň na detrickom majeri. Po potlačení Povstania sa Nemcom podarilo zadržať niektorých miestnych odbojárov a odvliečť ich

do väzenia. Viacero našich obyvateľov zahynulo na rôznych bojiskách. Po prechode frontu zostalo u nás veľa nevybuchnutej munície. Pripojil som sa k skupine starších chlapcov a s úspechom sme rozličnú muníciu likvidovali bez toho, aby nás poranila. V hanušovskej miestnej časti nazývanej Kamenec sme spolu so Štefanom Maščuchom v kráteri po zhodenej bombe odpálili výbušninu, ktorá spôsobila obrovský výbuch, aký bol predtým iba pri odpálení náloží na železničnom viadukte. Vojna sa ešte nekončila. Písal sa vtedy január 1945.

Ludovít KUKORELLI

– *náčelník štábu partizánskej brigády Čapajev,
brigádny generál in memoriam*

Bol jeden z najvýznamnejších organizátorov partizánskeho hnutia na Slovensku. Kukorelli zdedil neobyčajné priezvisko po svojom otcovi, ktorý prišiel na Slovensko z Talianska v druhej polovici 19. storočia ako odborník na železničné stavby. Ludovít sa narodil 6. októbra 1914 v rodine železničného traťmajstra a učiteľky v horooravskej obci Krásna Hôrka, dnes je súčasťou Tvrdošína. Keď mal desať rokov, rodina sa presťahovala do Kuzmíc v okrese Trebišov a potom do Košíc, kde zmaturoval na reálnom gymnáziu.

Podporučikom sa stal po absolvovaní Školy na výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe, ktorú ukončil 28. 2. 1934. Po nej sa prihlásil do Československej armády, aby si tak mohol splniť sen – byť vojenským letcom. Leteckú školu absolvoval v Prostějove. Slúžil v Hradci Králové, kde ho zastihlo rozbitie Československej republiky.

Prihlásil sa na veliteľstve v Piešťanoch, tam ho zakrátko povýšili na pobočníka veliteľa 3. leteckého pluku. Ešte v tom roku sa zapojil do konšpiračnej činnosti, stal sa členom občianskych odbojových formácií Flóra a Justícia, ktoré posielali informácie exilovej československej vláde v Londýne.

Ludovít Kukorelli ukázal svojim nadriadeným i svoju rebelskú povahu. V marci 1940 odmietol pamätnú medailu za účasť na vojenskom ťažení proti Poľsku. Minister obrany Ferdinand Čatloš to považoval za „pohrdanie národným vyznamenaním“ a pozastavili mu sľubnú vojenskú kariéru.

So skupinou dôstojníkov potom organizovali prípravu ilegálneho preletu piešťanských letcov do Juhoslávie. Kukorelliho zatkli, vojenský súd mu vymeral deväť mesiacov väzenia, zbavili ho hodnosti a vylúčili z armády. Po prepustení na slobodu na základe amnestie Kukorelli pokračoval v protifašistickom odboji. Cestoval po Slovensku a nadväzoval kontakty s ľuďmi zameranými proti Tisovmu režimu. Znova ho nechala sledovať ústredňa štátnej bezpečnosti. Niekoľkokrát ho zatkli, vrátane gestapa v Brne, no podarilo sa mu opakovane ujsť, raz cez okno WC na žandárskej stanici v Piešťanoch.

Keď Kukorelli nechcel nastúpiť na ruský front, musel sa schovávať, lebo ÚŠB po ňom vyhlásila celoštátne pátranie. Dočasné útočisko našiel

na rodnej Orave. Odtiaľ sa presunul na východné Slovensko do Nízkyh Beskýd nad obcou Matiaška, kde medzi drevorubačmi, utečencami z nemeckých zajateckých táborov a rasovo prenasledovanými začal organizovať bojové jánošíkovské družiny. Znovu ho zatkli, no v Bratislave ušiel policajnej eskorte. Vrátil sa na Oravu, kde sa zoznámil so sovietskymi zajatcami pracujúcimi na stavbe priehrady a neskôr aj so svojím rovesníkom Ivanom Baľutom-Jagupovom zo Záporožia na Ukrajine, ktorý ušiel z koncentračného tábora Dachau.

Spolu založili na východnom Slovensku oddiel pomenovaný podľa hrdinu občianskej vojny v Sovietskom Rusku – Vasilijovi Čapajevovi. Jednotka sa postupne spájala s ďalšími partizánskymi skupinami, až sa rozrástla na brigádu a potom na partizánsky zväzok.

Kukorelli sa ako skúsený vojak stal náčelníkom štábu. Zaobstarával výzbroj, muníciu, stravu, lieky, vybavoval občianske preukazy na falošné mená a zaisťoval kontakty s miestnymi vojenskými posádkami i s predstaviteľmi dvoch východoslovenských divízií, ktoré mali zohrať zásadnú úlohu v SNP. Žiaľ, nestalo sa tak. Nemci ich za niekoľko dní odzbrojili, len pár desiatkam vojakov sa podarilo prebehnúť k partizánom.

Čapajevovci sa presunuli do Slánskych vrchov. Už pred vypuknutím SNP mali okolo pol tisícky príslušníkov, ktorí v júli a auguste 1944 uskutočnili šesťdesiat veľkých bojových akcií. Zničili dva nemecké vojenské transporty pri Kysaku a neďaleko Kostolian nad Hornádom. Viazali tak nemalú časť okupačnej armády, ktorú nemohli Nemci nasadiť priamo na povstaleckom území. V druhej polovici októbra čapajevovci operujú na Ondavskej vrchovine v trojuholníku miest Vranov nad Topľou – Humenné – Stropkov. V druhej polovici novembra 1944 čapajevovci znovu čelili veľkému tlaku posilnených nemeckých vojsk, ktoré dostali za úlohu stoj čo stoj „vyčistiť od banditov“ – tak nazývali partizánov, frontové predpolie na východnom Slovensku. Vtedy padlo rozhodnutie prebiť sa k blížiacemu 4. ukrajinskému frontu. Plán prechodu vypracoval Kukorelli. Pod jeho vedením sa 20. novembra 1944 vydali v počte asi 1500 ozbrojených mužov a civilistov, ktorí utiekali pred nacistami, cez frontovú líniu v horskom a zalesnenom teréne k Červenej armáde. V priestore medzi obcami Borov a Habura nadránom 24. novembra zaútočili na nemecké postavenia, čo si vyžiadalo na oboch stranách značné obete. Straty u čapajevovcov činili až okolo 700 ľudí. V závere boja zahynul i Kukorelli. Úloha však bola splnená. Prielom frontu, ktorý uskutočnili partizáni umožnil sovietskym jednotkám preniknúť šesť kilometrov do hĺbky nepriateľskej obrany a nacistov to donútilo opustiť Medzilaborce. Išlo o jednu z najväčších bojových akcií tohto typu na území Slovenska počas druhej svetovej vojny.

Menovanie mjr. Ľudovíta Kukorelliho do hodnosti brigádny generál in memoriam prezidentom SR Andrejom Kiskom. Menovací dekrét preberá neter Kukorelliho Marta Kukurelliová 29. augusta 2018 v Banskej Bystrici počas celonárodných osláv SNP. Vedľa nej stojí syn Viliama Žingora Radomír Žingor

Pri bojovej zástave partizánskej brigády Čapajev. Zľava Pavol Čuma, Marta Kukurelliová, Peter Kasarda, Michal Petro

Okolnosti Kukorelliho smrti ostávajú dodnes neobjasnené.¹ Je pochovaný na cintoríne v Košiciach. Neobjasnené okolnosti Kukorelliho smrti však neznižujú význam a zásluhy jeho účasti v protifašistickom odboji.

Oblasťný výbor SZPB v Prešove berúc do úvahy tieto zásluhy, rozhodol sa rozšíriť jeho posmrtné ocenenie a podal *Návrh na menovanie majora in memoriam Ľudovíta Kukorelliho do hodnosti brigádneho generála in memoriam*, čo prezident SR Andrej Kiska zrealizoval pri príležitosti 74. výročia SNP na ústredných oslavách v Banskej Bystrici.

Kto bol generálmajor in memoriam Ľudovít Kukorelli?

Kukorelli bol odvážny vojak, pilot, antifašista, vlastenec, večne prenasledovaný, štvaný orgánmi vládnej moci. Nechcel bojovať proti Poliakom, ani proti Rusom. Pomstil sa tým, čo zapredali Československú republiku, rozpútať svetovú vojnu. Smelo sa vrhol do boja s úhlavným nepriateľom, nehľadiac na nebezpečenstvá, ani na riziká vlastného života. Jeho cesta životom bola zobrazená na plátne – filmom *Život na úteku*.

1 Pozri knihu: PAŽUROVÁ, Helena. *Slovenský partizánsky zväzok Čapajev*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2014; *Ľudovít Kukorelli. Životný príbeh vojaka a partizána*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2015.

Návrh na menovanie majora Ľudovíta Kukorelliho do hodnosti brigádneho generála in memoriam

Ľudovít Kukorelli, popredný organizátor partizánskeho hnutia na východnom Slovensku, neskôr náčelník štábu partizánskeho zväzku Čapajev, sa narodil 8. 10. 1914 v Krásnej Hôrke, okr. Trstená. Odvedený bol 14. 7. 1933, v rokoch 1933 – 1934 absolvoval Školu dôstojníkov pechoty v zálohe a 15. 8. 1934 bol menovaný do vojenskej hodnosti podporučík pechoty prezenčnej služby. V ďalšej činnnej službe pôsobil do 30. 4. 1937 ako príslušník leteckého pluku v Prešove. 1. 5. 1937 sa v hodnosti poručíka stal dôstojníkom letectva z povolania. Po vzniku Slovenského štátu až do r. 1941 slúžil v Piešťanoch. Už v roku 1940 sa zapojil do odbojovej skupiny Demec – Dr. Michala Zibrína. Na jeho popud pripravoval spolu s nadporučikom J. Kolebusom odlet celej letky do Juhoslávie. Po odhalení siete spolupracovníkov skupiny Demec bol zaistený a 19. 11. 1941 ho Vojenský súd v Bratislave odsúdil na 9 mesiacov, zároveň mu odňali dôstojnícku hodnosť a prepustili z vojenskej činnnej služby. Od 20. 8. 1941 do 20. 5. 1942 bol väznený. Po odpykaní trestu pokračoval v ilegálnej odbojovej činnosti, v dôsledku čoho bol 31. 1. 1943 žandármi v Piešťanoch zadržaný, ale im utiekol. 8. 2. 1943 Ústredná štátna bezpečnosť (ÚŠB) vydala na neho zatykač a bolo proti nemu zavedené policajné pátranie. Od apríla 1943 žil v ilegalite, odišiel na východné Slovensko, kde sa stal členom vznikajúcej partizánskej skupiny, ktorá sa organizovala v lesoch k. ú. obce Matiaška neďaleko Hanušoviec nad Topľou. Od marca 1944, po presune pod Oblík v Slanských vrchoch, táto skupina pôsobila ako Prvá autonómna partizánska skupina Čapajev. Ľ. Kukorelli v nej vykonával funkciu náčelníka štábu a aj jeho zásluhou bola pred vznikom SNP najaktívnejšou partizánskou skupinou na východnom Slovensku a postupne sa organizačne rozrástla na partizánsky zväzok Čapajev. Aktívnu bojovú činnosť proti nemeckým okupačným vojskám jeho jednotky na území východného Slovenska vykonávali do prechodu frontu k Červenej armáde, ktorý uskutočnili 24. novembra 1944. V priebehu tejto bojovej akcie Ľudovít Kukorelli zahynul. Pochovaný je na verejnom cintoríne v Košiciach.

Posledná hodnosť: major

Vyznamenania: In memoriam: Československý vojnový križ 1939 (1945), československá medaila *Za chrabrosť pred nepriateľom* (1945), *Rad SNP I. triedy* (1945), *Rad červenej hviezdy* (1964)

Výtlačok číslo: 2
Počet listov: 1

PERSONÁLNY ROZKAZ

PREZIDENTA SLOVENSKEJ REPUBLIKY

číslo 2 z 29. augusta 2018

Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky a podľa § 5a ods. 1 a 2 písm. a) zákona č. 105/2002 Z. z. o poskytnutí jednorazového finančného príspevku príslušníkom československých zahraničných alebo spojeneckých armád, ako aj domáceho odboja v rokoch 1939 – 1945 v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon“) som rozhodol takto:

Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky a § 5a ods. 1 a 2 písm. a) zákona
v y m e n ú v a m

mjr. in memoriam **Ludovíta KUKORELLIHO**, narodeného 8. októbra 1914 v Krásnej Hôrke,
do vojenskej hodnosti
brigádneho generála in memoriam.

Odôvodnenie

Podľa § 5a ods. 1 zákona prezident Slovenskej republiky alebo minister obrany Slovenskej republiky môže vymenúvať a povyšovať do vojenských hodností osoby, na ktoré sa vzťahuje osobitný predpis. Podľa § 5a ods. 2 písm. a) zákona osoby podľa odseku 1 vymenúva a povyšuje do generálskych hodností prezident Slovenskej republiky.

Podľa § 5a ods. 3 zákona podrobnosti na vymenúvanie a povyšovanie osôb podľa odseku 1 do vojenských hodností určí prezident Slovenskej republiky.

Podrobnosti určil prezident Slovenskej republiky rozhodnutím prezidenta Slovenskej republiky č. 3 z 30. augusta 2005 o podrobnostiach na vymenúvanie a povyšovanie niektorých osôb do vojenských hodností v znení rozhodnutia prezidenta Slovenskej republiky č. 2 z 15. apríla 2008 (ďalej len: „rozhodnutie č. 3“).

Minister obrany Slovenskej republiky predložil listom č. SELUZ-54-7/2018-OSVVaVD z 23. apríla 2018 prezidentovi Slovenskej republiky písomný návrh na vymenovanie mjr. in memoriam Ludovíta KUKORELLIHO, narodeného 8. októbra 1914 v Krásnej Hôrke, do vojenskej hodnosti brigádneho generála in memoriam. Menovaný sa ako príslušník leteckého pluku v Priešťanoch v roku 1940 zapojil do odbojovej skupiny Demec. Pripravoval odlet celej letky do Juhoslávie. Po odhalení bol odsúdený a väznený. Po odpýkaní trestu pokračoval v odbojovej činnosti. Podieľal sa na aktivizácii skupiny, ktorá sa do leta 1944 stala najpočetnejšou a najsilnejšou partizánskou jednotkou na Slovensku pod názvom Čapajev. Na začiatku septembra 1944 sa výrazne podieľal na nadení partizánskeho zväzku Čapajev. Mal rozhodujúci podiel na tom, že sa partizánom podarilo uniknúť z obkľúčenia a presunúť sa do trojuholníka Stropkov – Humenné – Medzilaborce, kde vykonávali diverznú činnosť v tyľe nemeckých vojsk až do priblíženia frontu. Počas nočného prechodu frontu 24. novembra 1944 spolu so stovkami partizánov v Habure, v okrese Humenné, zahynul za doteraz celkom nevyjasnených okolností.

Bol teda aktívnym účastníkom národného boja za oslobodenia. Preukázal občiansku statočnosť, odvahu, pričom širil dobré meno našej vlasti v zahraničí. Tým boli splnené podmienky ustanovené zákonom a rozhodnutím č. 3. Na tomto skutkovom a právnom základe som rozhodol tak, ako je uvedené vo výroku tohto rozhodnutia.

Poučenie

Tento personálny rozkaz je konečný a nemožno sa proti nemu odvolať.

Andrej K I S K A
prezident
Slovenskej republiky

Andrej Kiska
prezident Slovenskej republiky

Bratislava 29. augusta 2018
Číslo: 2542-2018-KPSR/4759

*Podľa čl. 102 ods. 1 písm. h) Ústavy Slovenskej republiky
a podľa § 5a ods. 1 a 2 písm. a) zákona č. 105/2002 Z. z.
o poskytnutí jednorazového finančného príspevku
príslušníkom československých zahraničných
alebo spojeneckých armád,
ako aj domáceho odboja v rokoch 1939 – 1945
v znení neskorších predpisov*

v y m e n ú v a m

mjr. in memoriam Ľudovíta KUKORELLIHO,
narodeného 8. októbra 1914 v Krásnej Hôrke,

do vojenskej hodnosti
brigádneho generála in memoriam.

**Ako na Ľudovíta Kukorelliho spomína hanušovský
kronikár a novinár Štefan Socha**

*V Hanušovci Marcin čul še fše jak doma,
znamich pomocníkoch fkaždím dome ma.
S pili vof Mataške tu často prichodzi
a odvážnych ľudzi zakaždím nachodzi.*

*V Gregovej karčme še poradi konaju,
šickich veľiteľoch z vichodu vitaju.
V ňej še založila Čapajev skupina,
na co še doteras furt fšadzi spomina.*

*O jeho odvahe ľudze dobre znaľi,
jak ho po Slovensku Ňemci nahaňali.
Vof baše pot zamkom neras ho trimaju
a choc še jak snaža, skoro ho stracaju.*

*Zovšadzi ucekňe, dobre še mu skrivac,
jak mačka zos mišu še z nima zabavjac.
Vo vlaku še veže, vobec še ňeboji,
bo zna, že tu šandar na straži mu stoji.*

*Aš do Hanušovec na staňicu dejdze,
stadzi do Mataški už bars ľeko zajdze.
Borovski mu prevos na pilu vibavi,
Rusoch i zajatcoch ku ňemu dopravi.
Z Baľutom še staral o svoju skupinu,
ňejednu uspešnu akciju podniknul.
Do opci aš k Ňemcom še Marcin dostava,
o počce jich vojska še tam preznava.*

*Na strom še viškrabal, Ňemcoch pozoroval,
a ket prišľi bliši, som jich oštreľoval.
Do vzduchu virucic dal jedno poľo viaduktu,
bi zňemožnil prepravu na front i nazad z frontu.*

*Hanušovske ľudze dluho spominaľi,
jake tu akcie temu predchadzali.
Jak richľik vof stanici s Kubikom zastavil,
veľo Ňemcoch zajal a na štab dopravil.*

*Na bilim koňovi ňebojacne išol,
pred posatku Ňemcoch i stráž vzornu našol.
Že bul v uniforme, ta ho i zdraviľi,
dustojnicku hodnojse tak sebe ujsciľi.*

*Ňemci uš ňescihli tu kaštil' napadnuc,
Sloveňsku armadu o jej sklad okradnuc.
Bo našo vojaci vjedno s partizanmi
Prepadľi posadku s cudzima vojakmi.*

*Vel'ki boj nastal, každi chcel lepši bic
A skorej sebe vičestvo vidobic.
Domi i s pľevňami vtim horec začali,
našo šak ňemeckich vojakoch zahnali.*

*Otplatu ot Ňemcoch každi už očekoval,
Na trestnu vipravu še už pripravoval.
Slaňske huri voňi skoro opkľučili
a čapajevovcoch fšadzi napadaľi.*

*Partizaňske opce za trest potpaľuju,
o strechu nat hlavu ľudzi pripravuju.
Partizaňi z boja ščešľivo vivjažľi,
na nove uzemie skoro še dostali.*

*S červenu armadu skoro še stretavaju,
A v jej radoch Ňemcoch vihaňaju.
Valal za valalom ot ňich ošľebodza
a takich smutnich jich ot nas viprevodza.*

*Odvažni vel'itel' šak v Habure zostal,
chtoška jeho celo tam z gul'ku prevortal.
Chto še mal najvecej cešic zo spojeňa,
dočekal še tam ľem češkeho odlučeňa.*

*Žena na koňovi naňho natrafila,
a jeho mertvolu stadzi premješňila.
Chibal v dalšich bojoch vernim partizanom,
lučic še mušeli so svojim vel'itel'om.*

LETCI Z PREŠOVA 1944 – 1945

Keď chceme priblížiť úlohu letcov na letisku v Prešove-Išli v roku 1944, najprv treba spomenúť, že dňa 16. júna 1944 americké lietadlá bombardovali Bratislavu a jej okolie. Proti nim v nerovnom „súboji zasiahlo sedem slovenských lietadiel“ vojnovej Slovenskej republiky z letky č. 13 z letiska Piešťany. Letka bola rozbitá a musela sa reorganizovať. Zo slovenskej letky č. 13 ostali len jej veliteľ kapitán Páleníček a piloti rotník Hanovec, rotník Božík a rotník Geletko, ktorí boli preložení na letisko Išľa. Na jednom z hangárov na letisku v Prešove je pamätná tabuľa, na ktorej je napí-

Pamätná tabuľa venovaná letcom SNP

sané: „Dňa 31. augusta 1944 v skorých ranných hodinách odletela z tohto letiska celá letecká jednotka do Sovietskeho zväzu a pridala sa k Červenej armáde“. Odletelo 28 lietadiel s 81 osobami. Jednotke velil major Július Trnka, s ktorým odletel aj plukovník gen. štábu Viliam Talský, vtedy náčelník štábu Východoslovenskej armády (dvoch východoslovenských divízií), ktoré Nemci začali v ten deň odzbrojovať.

Po vyhlásení SNP 28. augusta 1944 na signál „Začnite s vystahovaním“ i medzi letcami v Išli sa šírili rôzne úvahy, limitujúce však boli rozkazy vyšších veliteľov. V noci z 30. na 31. augusta 1944 sa ich veliteľ jednotky dozvedel tajnú správu, že Nemci už 31. augusta Východoslovenskú

armádu odzbroja. Nasledovala veľmi krátka, no pritom rozhodná príprava (v mimoriadnom utajení) veliteľa jednotky na prelet lietadiel cez frontové územie na územie už oslobodenej Ukrajiny do priestoru Lvova. V nočných hodinách nastalo prebúdzanie pilotov, ktorí boli ubytovaní v rodinných domoch v dnešných Lubicoch. Ich príchod na letisko, výdaj zbraní, tajný rozkaz na let, nasadenie do lietadiel, prelet slovensko-poľskej hranice vo výške 4000 metrov a pristátie na letisku severne od Lvova. Spomínaní piloti priatelia František Hanovec a Rudolf Božík až vo vzduchu zbadali, že letia jedným smerom. Uvedomovali si svoj „handicap“, že letia na „messerschmittoch“ s výsostnými znakmi nepriateľa, teda slo-

Slovenskí letci

venského štátu. Božík pri štarte v Išli ani nepočul pokyny veliteľa letky, pristál na Išovskom letisku na opačnej strane ako ostatní, hneď sa ocitol v obkľúčení sovietskych vojakov, ale všetko sa vysvetlilo. Po krátkom odдыхu a doplnení zásob sa prešovská letecká jednotka začala pripravovať na prelet z Lvova do Przemysla (Poľsko), konkrétne na letisko Torky, kde sa formulovala 1. zmiešaná letecká divízia, ktorá sa potom zúčastnila bojov o Ostravu a Český Tešín.

Tu sa stretli letci nielen z Prešova, ale aj zo Spišskej Novej Vsi a iných letísk. 4. septembra 1944 pilot Hanovec dostal od svojho nadriadeného rozkaz preletieť na povstalecké letisko Tri Duby, ktoré bolo v rukách

*Nemecké lietadlo Messerschmitt v službách slovenskej armády.
 Zdroj: Ing. Jozef And'al*

1. československej armády, ktorej velil generál Golian. Dňa 5. septembra 1944 piloti F. Hanovec a R. Božík dostali úlohu definitívne preletieť na Tri Duby a pomôcť letcom zo „zmiešanej letky“ v ich leteckých operáciách a hlavne pri obrane letiska Tri Duby, ktoré malo pre povstalcov strategický význam.

Treba povedať, že piloti Hanovec a Božík so svojimi messerschmittmi boli najviac vyťažení až do priletu 1. stíhajúceho leteckého pluku, ktorému velil štábný kapitán František Fajtl. Obaja piloti mali niekoľko zostrelův nepriateľských lietadiel a veľakrát im život visel na vlásku. Koncom septembra Hanovcov messerschmitt Nemci tak dostrieľali, že z ďalšej bojovej činnosti bol vyradený. Pri ukončení leteckej činnosti na letisku Tri Duby sa piloti Hanovec a Božík podieľali na prelete lietadiel na núdzové letisko Veľká Lúka, ktoré bolo na Muránskej Planine. Tam povstaleckí letci ukryli niektoré lietadlá pred Nemcami, keď už vedeli, že Tri Duby musia opustiť. Na Veľkej Lúke pod hradom Muráň aj dnes stojí pamätník na toto obdobie. Okrem Hanovca a Božíka sa na prelete lietadiel z Troch Dubov na núdzové letisko Veľká Lúka podieľali aj ďalší piloti – Ľudovít Jasík, Jozef Žálik, Jozef Mudrovich, Ján Sokal a Augustín Kubovič. Všetci okrem posledne menovaného sa šťastne dožili konca 2. svetovej vojny. Augustín Kubovič nestihol odlet dopravného lietadla, ktoré odvážalo pilotov a technický personál dňa 25. októbra 1944 (údajne z rodinných dôvodov). Pomocou ďalšieho pilota Matuška, príslušníka 1. zmiešaného plu-

Pilot Augustín Kubovič a jeho legitimácia

ku, ktorému po odlete pluku opravovali na Troch Duboch lietadlo LA-5 (Lavočkin), našiel opravené lietadlo messerschmitt. Potom vo dvojici sa vydali na cestu smer Prešov do Lvova. Nad Braniskom lietadlá prekvapila nemecká protivzdušná streľba. Augustín Kubovič dostal zásah. Svedok v druhom lietadle Matušek hovoril (zamával krídlami), že zrejme chcel niekde pristáť. Lietadlo havarovalo pri obci Štefanovce, okres Sabinov. Pilot Augustín Kubovič zahynul.

Aj také boli osudy letcov, ktorí spojili svoju bojovú dráhu v boji proti fašistickému Nemecku s prešovským letiskom Išľa.

Anton PRÍDAVOK

Anton Prídavok sa narodil 28. mája 1904 v Kežmarku. Študoval v Chrašti nad Hornádom, Spišskej Novej Vsi na gymnáziu a v Učiteľskom ústave v Prešove. Na významnú osobnosť sa vypracoval v Košiciach a v Prešove. Bol pedagógom, spisovateľom, básnikom, prozaikom, národným buditeľom a šíriteľom kultúry slovenského jazyka.

Bol významným rozhlasovým pracovníkom a tajomníkom Československého rozhlasu v Košiciach, zakladateľom a riaditeľom Vojnového rozhlasu v Prešove; jeho zásluhou sa podarilo vybudovať Slobodný slovenský vysielateľ v povstaleckej Banskej Bystrici.

Ako k tomu došlo? Ešte pred obsadením Košíc horthyovským Maďarskom prevzal na seba úlohu premiestniť košický rozhlas; v tichosti zorganizoval prevezenie časti rozhlasového zariadenia z Košíc do Prešova, kde v ťažkých vojnových časoch dokázal vybudovať prešovskú rozhlasovú pobočku. Stal sa jej riaditeľom. V čase príprav SNP v polovici augusta 1944 Anton Prídavok dal v Prešove pripraviť na evakuáciu päť zosilňovačov s ďalším technickým príslušenstvom, okrem toho klavír, gramofónové platne a texty, ktoré do Banskej Bystrice dopravili tajne.

V čase vypuknutia SNP bol Anton Prídavok v Prešove. O začiatku vysielania slobodného slovenského vysielateľa sa dozvedel 30. augusta 1944, keď povstalecký rozhlas vyzval prešovské štúdio, aby sa so svojím prešovským vysielaním pripojilo k povstaleckému. Prešov sa však nepridal, ani bystrické povstalecké vysielanie do éteru na východnom Slovensku nezapojil, lebo na druhý deň, 31. augusta 1944, prešovský rozhlas obsadili Nemci a na krátky čas jeho vysielanie prerušili.

Po Povstaní bol Anton Prídavok z funkcie riaditeľa slovenského rozhlasu v Prešove suspendovaný úradom propagandy ako podozrivý, že sa zúčastnil v Povstaní. Nemci ustanovili svojho dôstojníka, ktorý kontroloval charakter vysielania a jeho zamestnancov. Tak stratilo prešovské rozhlasové vysielanie veľa zo svojich kvalít. Spôsobila ho nielen napätá atmosféra s nemeckým dozorom, ale pre vojnové udalosti ubudlo aj množstvo prispievateľov a interpretov. Blížiaci sa východný front predznamenával čoraz častejšie nálety sovietskych lietadiel a s tým spojené bombardovanie dôležitých objektov, medzi ktoré patrila aj budova pošty, kde sa vysielalo. Bola nariadená evakuácia prešovského rozhlasu.

Anton Prídavok odcestoval do Banskej Bystrice začiatkom decembra 1944, ale zariadenie rozhlasu ostalo v Prešove a začiatkom roka 1945 ho zo Slovenska vyviezli Nemci. V Banskej Bystrici bol krátko bez rodiny; je známe, že v povstaleckom meste nechcel zostať. Plánoval tajne prekročiť front a vrátiť sa do Prešova, čo mu jeho rozhlasový kolega z bratislavského rozhlasu za Povstania a veliteľ 5. oddielu brigády majora Morozova zvanéj Pomstiteľ Ján Balad'a neodporúčal. Na kontakty s ním napokon doplatil. Večer 29. januára 1945 ho Nemci v bystrickom Národnom dome zaistili, lebo našli jeho list Balad'ovi. Nasledovalo väznenie a vyšetrovanie. Ťažko ochorel na zápal pľúc a liečil sa v nemocnici v Ružomberku, kde sa oňho zaujímalo gestapo, ale ošetrujúci lekár ho ako neschopného transportu nevydal. 12. mája 1945 Anton Prídavok v nemocnici v Ružomberku svoj život dokončil. Bol pochovaný 15. mája 1945 na ružomerskom cintoríne. Po poldruhu roku rodina a priatelia previezli exhumované ostatky Antona Prídavku do mesta, v ktorom zažil najväčší rozmach svojich schopností, do Košíc a 28. septembra 1946 mu usporiadali veľkolepý pohreb.

Nebolo by správne hovoriť, že sa stal „iba“ hrdinom SNP, lebo už pred SNP hrdinsky žil, neváhajúc obetovať svojej práci a morálnym povinnosťam všetky sily a zdravie. Jeho životným cieľom bolo pomáhať všade, kde bolo potrebné, nehľadiac na ideologickú príslušnosť človeka.

Jozef Miko (synovec)

Aladár VAŠKO
– *ilegálny pracovník*

Narodený 18. apríla 1894 v Budimíre. Účastník 1. sv. vojny na talianskom fronte. Od roku 1932 pracoval ako správca statku v osade Šandal pri Stropkove. Bol spoluzakladateľom ilegálneho okresného národného výboru v Stropkove. Stretával sa s Petrom Babejom zo Štafurova – ilegálnym pracovníkom KSS. Nadviazal kontakt s partizánmi po incidente v obci Kurimka, kde partizáni na jar 1943 zastrelili veliteľa žandárstva. Partizánov najprv zásoboval potravinami, neskôr zbraňami od lesníkov z Veľkropa – Šandalu – Olšavy. Ovládanie nemčiny mu uľahčovalo vyzvedať od Nemcov o ich činnosti a pobyte. Jazda na koni, resp. cvičenie koní zo statku po okolí Stropkova mu umožňovalo stretávať sa s partizánmi a odovzdávať im dôležité informácie. Spojenie udržiaval s partizánmi zo skupiny Čapajev – Šukajev a ich veliteľom Imrichom Žukovom.

Za pomoc partizánom Nemci naňho vydali zatykač. Ovládanie nemčiny a poznanie miestnych pomerov na okolí mu zachránili život tým, že opustil tento priestor a vrátil sa do svojho rodiska. Ilegálne pracoval a partizánom pomáhal od 15. februára 1943 do 30. októbra 1944. Jeho ilegálna činnosť bola dobre známa širokému okoliu Stropkova. Za túto činnosť bol neskôr vyznamenaný *Pamätnou medailou SNP* a *Pamätnou duklianskou medailou*. Bol držiteľom osvedčenia podľa zákona Z. 255/1946 Zb. č. 52197/VHÚ.

Janko ČURLÍK ZAKUTNÝ

– ako sa stal partizánom, (1915 – 1991)

Janko Čurlík Zakutný, petrovský rodák, chlap územčistý, typ atletický, chôdzu mal pomalú.

Bol vojakom Slovenskej armády. Počas Slovenského štátu v rokoch 1942 až 1944 strážil most nad Hornádom neďaleko Kostolian. Jeho kamarát Michal Jenča bol väčším fešákom. Pri odvode si ho všimli, do údernej brigády vybrali, na ruský front proti „bolševikom“, ľuďom pravoslávny, po boku Nemcov s ďalšími vojakmi bojovať poslali.

Počas dlhej vojny kamaráti doma sa stretli iba raz. O živote vojaka tu i tam na fronte dlho rozprávali, jeden druhému sa poťažovali. Michal sa po krátkej dovolenke v lete 1942 vrátil k svojmu útvaru kdesi až ku Krymu. Hej, tam sa vrátil, domov ale nikdy viac sa nevrátil. Nemecký vojak vpálil doň gul'ku za to, že mužikovi, ruskému bratovi v bandaske niesol naftu, aby chudák mal si čím zakúriť, stakan čaju mohol uvariť.

Smutno bolo Jankovi na duši, keď zvest' o smrti kamaráta doniesla sa mu do uší.

Uprostred augusta 1944 Janko Čurlík zas dostal krátku dovolenku. Bratovi prišiel pomôcť skosiť pšenicu, žito, do stodoly ich zviezť. K večeru, keď tma nad dedinou rozprestrela krídla, zašiel si do krčmy na pivo k Capkovi... sám. Popíja Janičko pivečko, popíja, pri stole na svojho priateľa spomína. Vtom sa otvoria dvere a v nich sa objavia dvaja páni v civilných odevoch, Jánovi neznámi, avšak fešáci. K jeho stolu si prisadnú, aj sa mu predstavia: Martin a Jozef. Ty si Ján, však? My sme tiež vojaci, vravia. Keď dovoľíš, porozprávame sa.

Dobre, dobre, len nie tak zhurta, oponuje Ján.

Traja vojaci – Martin, alias Ludovít Kukorelli, Jozef Herko a Janko Čurlík Zakutný sedia pri stole v krčme u Capka... a debatujú o vojne, o tom, kto s kým a proti komu bojuje, kto komu pomáha, prečo je to tak, a nie inak. Nezabudli ani na príbeh Jenčovho Michala. Krátkym mlčaním a s prípitkom ostrého si uctili jeho pamiatku. Po dlhšej odmlke Martin Janka prekvapil otázkou: „Chceš nám pomáhať, či aj priamo sa pridať na našu stranu?“

Všetko to, čo sa Janko v krčme dozvedel, spolovice vedel, na vlastné oči mnoho videl. Na otázky nakoniec odvetil otázkou: „Čo vlastne od mňa chcete, čo potrebujete?“

„Nuž, Janko, my potrebujeme zbrane. Tam, kde ty držiš stráž, je ich dost’.

Vieme, že aj streliva máte dostatok. Niečo nám z toho nachystáš. Sami si preto prideme. Povedz len, kedy budeš stáť ty na stráži, a pohovor si s kamarátmi, aby sa nezľakli, keď ich prideme navštíviť...“

Martin, Jozef a Ján ešte sa dlho radili, nakoniec schválili plán prepadu, dohodu zapili oldomášom, ruky si podali.

Na tretí deň, večer pred striedaním, malá skupina partizánov na miesto určené do Kostolian sa dostavila. Jozef, ich veliteľ, heslom sa Jánovi ohlásil. Vojaci z jednej i druhej strany očami po sebe hádzali, no na odpor sa nestavali. Partizáni to, čo pripravené mali – zopár pušiek a množstvo streliva – nabrali do tanistier. Strážcom mosta nakoniec dali na výber: „Môžete ísť domov, alebo pridať sa k nám. Most strážiť nebude treba, čoskoro vyletí do neba“. I stalo sa.

Náš Janko sa pridol k partizánom. Peši cez polia, lesy, okolo Lesička a Zlatej Bane k Hanušovskému sedlu ku stanom na Lysú s nimi pomaly pochodoval. Dorazili tam až nad ránom. Keď sa na druhý deň pod jedným zo stanov vyspal, partizánsky sľub zložil, od veliteľa skupiny Ivana Baľutu novu funkciu dostal. Lhký vojenský voz a v ňom koník – hucul zapriahnutý. Partizán Ján po okolí s ním behal, zásoby pre kuchyňu v lese vozil deň čo deň.

Michal JENČA

Narodil sa 4. 10. 1920 v Petrovciach, okres Vranov n./T. Bol synom roľníka Michala a matky Anny rodenej Havrilovej, ktorá pochádzala z Pavloviec. Mal mladšieho brata Andreja. Ako vojak Slovenskej armády bol zaradený do 4. batérie Delostreleckého pluku vo funkcii „strelníka“. Zomrel 4. 4. 1943 v obci Michajlovka, Dnepropavloská oblasť na Ukrajine. Podľa informácií pochádzajúcich od spolubojovníkov

z frontu zastrelil ho nemecký vojak stojací na strážii intendačného skladu zásahom do pľúc. Michal Jenča stal sa tak jedným z 1281 evidovaných obetí – príslušníkov slovenských vojenských jednotiek, vojakov nasadených po boku nemeckej armády do bojov proti Sovietskemu zväzu. Pochovaný bol na pravoslávnom cintoríne v Michajlovke. Jeho príbeh je ukážkou zmýšľania a správania sa prevažne časti slovenských vojakov počas 2. svetovej vojny v ZSSR. Pomáhali miestnym občanom a čakali na príležitosť pridať sa k partizánom alebo prejsť na stranu Červenej armády.

Počas dovolenky

Písal sa rok 1942. V Európe zúrila vojna. Bolo leto a boli dlhé prázdniny. Mesiac júl, či august? Chotár tvoj, valal môj, rozvoniaval kvetmi poľnými.

Malý pastier kráv v podvečer stádočko z poľa domov hnal. Šiel pomaly, clivú pieseň si pospevoval, drozd mu kontroval: Slovenské mamičky pekných synov máte, vychovali ste ich, ženiť nebudete...

Kde sa vzal, tu sa vzal, driečny vojak pri ňom zrazu stál.

– Komuže to vyspevuješ, parobok švárny? – prihovára sa. Pastierik spievať prestal, na vojaka nemo sa zadíval, kravky prútom rýchlejšie popohľal.

Michal na dovolenku z východného frontu domov prišiel, otcovi, čo tiež kravy z poľa hnal, v ústrety sa ponáhlal. Na Hrunku pod Čolom obaja chlapsky sa zvalili, domov za kravkami v dvojici kráčali pomaly. O udalostiach na fronte i tých, čo v dedine sa udiali, cestou si vykladali.

Na druhý deň v podvečer Michal zašiel si do krčmy na pivo.

So starým kamarátom Jankom Čurlikom po roku rozluky pri stole opäť si posedeli, pivo popíjali, o živote vojaka „domobrany“ i toho tam na fronte dlho hovorili, zážitky si vymieňali. Pred polnocou, netušiac čo ich čaká, sa rozlúčili, pospať si, domov k rodičom sa pobrali.

Po štyroch dňoch krátka dovolenka Michalovi skončila. K svojej jednotke kdesi až ku Krymu sa vrátil. Hej vrátil..., žiaľ, domov z frontu viac sa už nevrátil.

Dedo, prečo ich...

Na čistinke za Zadným Petičom, tam pod Dubníkom v tieni stromov stojí pomník. Malá mohyla. Na nízkom betóne úzka doska z kameňa – nahrubo opracovaná brila. Zastavili sme sa pri ňom. Bolo leto, slnko páliło. Lipy voňali medom. V chládku čítame do kameňa vysekaný text:

„Tu boli 8. septembra 1944 Nemcami zastrelení...“

Nasleduje šesť mien s údajmi o narodení. Čítame ešte raz. Najstarší mal štyridsaťštyri, najmladší devätnásť. Telom prechádza mráz. Mladí junáci i zreli chlapi, otcovia, občania starej obce Nemcovce.

„Prečo ich...?“ – pýta sa deda vnuk.

Dlho premýšľam, hľadám slová. Čo povedať? – Nevieť sám.

Mal som toľko, ako má dnes on. Bim, bam, bom, na veži bije zvon.

Mŕtvym na ich pamiatku, živým na výstrahu...

Bola vojna, synak. Druhá svetová a veľká. Nevinných ľudí počas nej padlo na milióny... Nemci vojnu prehrali. Na ústupe pred víťazmi pomstili sa každému, najviac tým, čo držali s partizánmi a pomáhali rasovo prenasledovaným, Židom... No poď už, musíme ísť ďalej.

Príbeh ten hrôzostrašný vyrozprávam ti inokedy, ... keď budeme doma sami. Dnes ti rozpoviem príbeh Jána Koločíka, vojaka z osady Lipníky, rodáka z obce Nemcovce.

Pomník obetiam vojny, občanom obce Nemcovce za Zadným Petičom

Janko KOLOČIK

– vojak

Septembrová lúka za Dukovcami

(Príbeh vojaka J. K.)

Septembrová lúka za Dukovcami, dve kôpky voňavej otavy. Dvaja vojaci, keď vedno s ostatnými príslušníkmi dvoch východoslovenských divízií nemeckým votrelcom sa vzopreli, (dobrovoľne zložiť zbraň odopreli), ku svojim do hôr sa pobrali. Pomedzi nepriateľskú stráž druhého septembra tisícdeväťsto štyridsaťštyri včas ráno prekľzli. Mladý Nmec, držiaci stráž na druhom konci dediny, keď zazrel ako mladí prechádzajú z dvora do poľa, silné „Halt“ zavelil a hneď aj vystrelil. Kôpka sena jedného z vojakov zachránila, druhého spasit' nestihla. Do trávy zmáčanej rannou rosou padol otec troch detí, manžel, syn a brat. Horúcou krvou skropil fašistickou čízmou udupanú slovenskú zem.

Tichá vojna počas noci ako had plazila sa po Lipovej ulici. Smrť vojaka Janka Koločíka partizáni smrťou dvoch nemeckých seržantov na druhý deň ráno pomstili zastrelením uprostred osady Tal'ka – Lipníky.

Elitná jednotka súkmeňovcov salvou z pušiek so svojimi sa lúčila, dve mŕtve telá nemeckých vojakov vedľa hrobu vojaka Slovenskej armády do zeme na novom cintoríne uložila.

V blízkom lesíku pod Petičom na Dubníku partizáni hodinou ticha mŕtvym nepriateľským bojovníkom vzdali hold. Paľbu na dve hodiny zastavili, strieľať prestali. Na obranu pred veľkou presilou a na nutný ústup zo Slanských vrchov sa začali pripravovať.

Po nerovnom boji s dobre vyzbrojenými nemeckými vojakmi 7. septembra 1944 čapajevovci sa prebili z obklúčenia, rieku Topľu na tretí deň preplávali; vysilení, unavení sa vydali na nočný pochod, bližšie k Tokajíku.

V lesoch pri Piskorovciach sa usadili na dlhší čas. Nemci im však nedali pokoj, deň čo deň za nimi snorili, neustále ich prenasledovali. 19. novembra 1944 vypálili obec Tokajík, zastrelí 32 nevinných občanov (dvaja z nich – svedkovia tej strašnej tragédie sa zázrakom zachránili).

Po dlhých dňoch strádania, „života na úteku“, čapajevovci mesiac pred Vianocami 1944 prerazili frontovú líniu a spojili sa s vojskami Červenej armády. Padlo ich tam okolo štyristo. Tam pri Habure padol aj náčelník Zväzku Čapajev, chrabrý vojak, kapitán Ľudovít Kukorelli. Trafila ho guľka neznámeho kalibru od neznámeho strelca.

Obraz hrôzy

Píše sa rok 1944. Siedmy september. Do dolín sadajú ranné hmly.

Nad Slanskými horami vznášajú sa čierne mraky. V chalupách Petrovčanov panuje strach. Včasne zrána, keď deti zvyknú ešte spať, z Hanušoviec doniesla sa strašná správa. „Nemci o chvíľu na valal váš zaútočia, rýchlo bežte do lesa.“

Malý pastier kráv dostal príkaz od deda: „Kravy smerom k lesu musíš hnať!“ Zvedavý, čo sa bude v poli diať, na okraj Baniska nad Michalovu huru s kravkami začal uhýbať. Sváčko Rovenský, čo na vysokej medzi s partizánmi držal stráž, prísne naňho zagánil, päsťou pohrozil. „S tými kravkami ihneď utekaj preč. K lesu sa ponáhľaj ostopäť. O chvíľu strelba tu bude, mohlo by sa ti dačo stať.“ Pastier náš tentoraz už nelenil, kravy zaskočil, prútom rýchlo popohнал, nasmeroval ich do Bajovej debry. Len čo došiel s nimi k Stadlu (v krikoch tam zazrel zamaskované partizánske lietadlo), strhla sa prestrelka. Okrem pušiek a automatov z jednej i z druhej strany – tu z Baniska, tam z Kamennej – štekali aj guľomety, sem–tam vybuchovali granáty. V dedine už horeli domy, maštale i stodoly. Plamene šľahali dohora, dym sa valil k oblakom. A ľudia starí i mladí, ženy s deťmi za vozmi naloženými perinami utekali všetkými možnými cestami do lesa. Ukrytí vo výmoľoch blízko valala iba tí ostali, čo nevládali bežať.

Strelba po celom chotári, ba i hen z Hermanoviec s prestávkami sa ozývala po celý deň. Nemecká presila ako čierne mračno sa valila k lesu. Skupina partizánov za podpory vojakov z Čemerného pod velením mjr. Dobrotku sa bránila zo všetkých síl. K večeru, keď strelba v lese utíchla, pastier zahnal kravy na lúku za Harb, za vozmi, čo hlbšie do lesa, až tam pod Medvediu horu s deťmi aj ženami tiahli, sa pridali. Ku svojim tetkám sa pripojil. Hlboko v húštine pod smrekmi s ostatnými dedinčanmi i mladšími súrodencami pri voze z listia spravil si lôžko a uložil sa na noc.

Aj druhú noc pastier s mladším bratom i sestrou a tetami musel v lese, o niečo bližšie k valalu, tam na Lazoch pod bukom nocovať. Nemci ľudí z lesa domov nepúšťali, na Husárovom kúte celý deň ich zdržiavali, ženy i deti prehliadali. Chlapov, ktorých v lese pochytili, zatvorili do Balogovej maštale. Všetkých devätnástich ich tam strážili, od obeda až do večera. Siedmich z nich (mladších) vzali do Prešova na gestapo; držali a vyšetrovali ich tam tri dni.

Partizáni z obklúčenia na tretí deň unikli. Ich traja kamaráti ostali ležať mŕtvi na Osičove. V ten istý deň z chotára sa stiahli aj nemeckí vojaci. Svojich mŕtvych odtiahli autami. Dedinu opustili, zanechali po sebe popol

a spúšť. Starého Jána Repjaka domáci našli zastreleného v záhrade. Príkaz halt! nepočul, nahluchlý bol. Susedia v stodole pod obhorenými brvnami našli aj telo nevidiaceho Ondrej Baloga.

Všetci, čo k večeru z lesa sa vrátili, plakali, ruky nad strašnou spúšťou zalamovali. Boha prosili, by fašisti do valalu nikdy viac sa nevrátili.

Malá vojnová dráma – dohra tohto dňa (7. septembra) sa odohrala na druhom konci lesa, nad obcou Šarišská Poruba. Nemeckí útočníci tam od obeda čakali v strehu, bo cítili a azda aj vedeli, že práve tade, tou dolinou, partizáni budú chcieť sa prebiť, prejsť na druhú stranu, na Ondavskú vrchovinu.

Pod Borovníkom po šestnástej hodine strhla sa nová prestrelka. Padli tam štyria partizáni. A boli aj ranení. Stalo sa tam aj čosi neočakávané. Nemcom spoza chrbta hen od jarku pri obci Nemcovce do neba vyleteli dve svietaiace strely. Pre partizánov jasný signál, že prechod tým smerom je neschodný, pre Nemcov zas znamenie, že v dedine sú partizáni alebo ich pomocníci.

Partizáni na daný signál sa stiahli späť do lesa, začali hľadať inú cestu úniku.

Na druhý deň za rána z Prešova do Nemcoviec prišli na dvoch autách vyšetrovatelia – nemeckí gestapáci. Začalo sa vypočúvanie. Dvoch mládencov, čo v inkriminovanom čase pásli na lúke kravy, označili za pomocníkov partizánov. Komiséra obce, ktorý vedno s ďalšími členmi obecného predstavenstva mládenčov obhajoval (tvrdiac, že mládenci s puškami, ktoré našli v tráve, sa iba hrali), nerešpektovali. Po krátkych výsluchoch, na základe „podhodených dôkazov“ 8. septembra v podvečer tam za Miroľou na čistinke pod Dubníkom všetkých popravili strelou do hlavy.

Tu, hľa, v tieni stromov, priatelia mladí, stojí malý pomník. Na betónovom podstavci nahrubo okresaný kameň s textom: Tu boli Nemcami zastrelení Ján Gazdačka 1902, Juraj Ďuráš 1907, Ján Dzuria 1912, Ladislav Martinko 1918, Ondrej Jancala a Ondrej Klima 1925. Mladí chlapi – parobci aj ženáci. Otcovia aj synovia. Občania starej obce menom Nemcovce. Statočne sa držali, nezradili, jeden za druhého život položili. Pochovaní boli na miestnom cintoríne. Ich príbuzní postavili podobný pomník aj uprostred rodnej dediny.

Nuž tak, priatelia, nezabúdajme!

Ján Varga Lipnický

VYPÁLENIE OBCE ZLATÁ BAŇA

Obec Zlatá Baňa v okrese Prešov sa rozprestiera na západnom úpätí Slanských vrchov v nadmorskej výške 565 – 604 metrov nad morom. Pre svoju geografickú polohu, vhodnú na partizánsku činnosť, sa zapísala do dejín partizánskeho hnutia na východnom Slovensku počas druhej svetovej vojny. Druhá svetová vojna zasiahla aj do života tejto podhorskej dediny. Približujúci sa front, ústup nemeckých vojsk z východu a vytváranie partizánskeho hnutia na Slovensku s neustálym odporom proti fašistickým votrelcom, boli predzvesťou organizovaného odporu, ktorý vyvrcholil SNP.

Slanské pohorie sa stalo baštou partizánskeho hnutia na východnom Slovensku. Okolité obce na oboch stranách Slanského pohoria – západnej (Kokošovce, Zlatá Baňa, Červenica, Lesiček, Tuhrina), ale aj východnej - (Hermanovce, Petrovce, Zámutov) všemožne podporovali partizánov. V tomto priestore operovali partizáni partizánskej brigády Čapajev, ktorí svoju odbojovú činnosť proti nemeckým vojskám vystupňovali na prelome augusta až septembra 1944 – zvlášť prepady na železničných sta-

František Gibala: Útek z horiacej dediny (1953)

niciach a zničenie cestných a železničných mostov výhodne i západne od Kysaku.

Na stupňujúcu partizánsku činnosť okamžite reagovalo nemecké velenie. Cieľ bol jasný. Obsadiť východoslovenské hory s dôrazom na Slanské pohorie, obmedziť pomoc obyvateľstva partizánskému hnutiu, zamedziť spojenie východného Slovenska s povstaleckým územím, a tak eliminovať činnosť odbojových a partizánskych oddielov operujúcich na východe Slovenska. Tak došlo aj k obsadeniu predhoria Slanských vrchov. Hlavnou úlohou bol boj proti partizánom.

Prišiel smutný september 1944. Vo vyššie spomínaných obciach začali hliadkovať nemecké motorizované hliadky. 7. 9. 1944 motorizovaná nemecká hliadka zastavila pri cintoríne v Zlatej Bani. Po vystúpení nemeckých vojakov z auta, z neďalekej hory zaznela dávka z automatickej zbrane. Zranených Nemcov naložili do auta a uháňali smerom do Prešova.

Dedina po tomto čine „stírpla“. Zlatobančania tušili, že ich a obec čaká zo strany Nemcov odplata. Na druhý deň ráno, 8. 9. 1944, prepadla obec trestná výprava nemeckých vojakov z dvoch strán, od Prešova a Červenic. Nemci rabovali, zabíjali domáce zvieratá, podpaľovali domy i hospodárske budovy. Obyvatelia obce utiekli v panike do blízkych lesov, zostali len starci, starinky, matky s malými deťmi a tí, ktorí nevládali alebo o akcii Nemcov sa dozvedeli neskoro. Títo občania boli zaistení Nemcami.

Ľudia sa skrývali v okolitých lesoch dva dni a dve noci. Navzájom sa hľadali deti s rodičmi, Nemci zničili v obci všetko. Hádzali zabitú zvieratá do studní a ničili všetko, čo im prišlo do cesty. Na zhorenisku zostalo okrem obhorených tráv aj množstvo nábojníc a k nemu trčiacie komíny domov – ako výkričníky žalujúce fašistické vyčíňanie.

Pamätník postavený na pamiatku partizánskej skupine Čapajev

Zaistených občanov po naliehavých prosbách a dokazovaní, že nie sú partizáni, nezištne pomohol zachrániť kňaz Kenedich, farár z Kokošoviec. Jeho nezištnú pomoc Zlatobančanom doposiaľ nik neocenil.

Dňa 9. alebo 10. 9. 1944 pri obci Červenica, resp. pri osade, na ceste našli občania zastrelených dvoch civilov bez dokladov. Sú pochovaní na cintoríne v Červenci.

Zlatá Baňa bola oslobodená Červenou armádou 18. 1. 1945. Keď v sobotu 8. 9. 1945, rok po vypálení obce sa zišli občania Zlatej Bane a okolitých obcí na spomienkové stretnutie, člen miestneho národného výboru A. Furčák povedal: „Prežili sme krušné chvíle vtedy, keď sme sa bezmocne museli dívať na valiaci sa dym z našich horiacich domov, keď sme v lese zhľadávali svoje deti, keď sme si uvedomovali, že sme stratili všetko, že nám Nemci vzali všetko a orabovali nás o všetok majetok, ale nemohli nás orabovať o ducha, ktorý v nás žil a žije.“

V roku 1953 bol v obci postavený pomník akademického sochára Františka Gibalu *Útek z horiacej dediny*. V roku 1972 v katastri obce Zlatá Baňa – nazývanom Pusté pole, bol Celoštátnym zrazom turistov odhalený pomník SNP.

Za zásluhy v SNP bola obec vyznamenaná *Radom červenej hviezdy, Dukelskou pamätnou medailou a Pamätnou medailou Milana Rastislava Štefánia II. stupňa*.

Na počesť 70. výročia SNP a vypálenia obce bol z iniciatívy obecného zastupiteľstva a ZO SZPB obnovený partizánsky bunker nad obcou, ktorý spolu s náučným chodníkom slúži miestnym obyvateľom a turistom k poznaniu bohatej histórie Zlatej Bane.

8

AJ ŽENY BOJOVALI ZA SLOBODU

♦ *Do protifašistickej odbojovej činnosti v rokoch 1939 až 1945 boli zapojené aj ženy z východného Slovenska, vrátane okresu Prešov. Medzi ne patria:*

Anna Babejová, rod. Val'ková, narodená 14. februára 1905 v obci Jarok, okres Užhorod; neskôr žila v obci Štefurov pri Giraltovciach, kde s manželom Petrom Babejom prežili 37 rokov. Roku 1950 sa rodina presťahovala do Prešova. V rokoch 1939 – 1945 bola zapojená do ilegálnej činnosti po boku svojho manžela, ktorý za svoju ilegálnu prácu bol v rokoch 1940 – 1941 väznený v Ilave. V septembri 1943 Peter Babej bol pri zrode partizánskej skupiny Čapajev. Jeho manželka Anna bola pri svojom manželovi aj v tých najťažších chvíľach. Poznala spolubojovníkov manžela a plnila dôležité úlohy vedenia partizánskeho oddielu Čapajev, ktoré v ich rodinnom dome v Štefurove malo časté stretnutia súvisiace s prípravou jednotlivých bojových akcií. Anna Babejová so svojou najstaršou dcérou Máriou organizovali a zabezpečovali pre partizánov potraviny, teplé oblečenie, ošetrovali ranených, získavali a odovzdávali dôležité správy od partizánov ilegálnym pracovníkom nielen do jednotlivých obcí v okresoch Svidník, Stropkov, Bardejov, ale cestovali aj do vzdialenejšieho Prešova a jeho okolia so správami.

Anna Gdovinová, rod. Knišová, narodená 25. septembra 1912 vo Fulianke okres Prešov, manželka Mikuláša Gdovina, vtedy člena ilegálneho oblastného vedenia KSS v Prešove, ktorého vtedajší režim väznil za ilegálnu prácu proti režimu v Ilave. Bol priamym účastníkom Slovenského národného povstania. Obaja pracovali v ilegalite a spolupracovali s významnými osobnosťami odbojovej činnosti v tomto regióne ako boli Tomko, Babej, Svjantek, Tulipán, Keselička, Kandrát a s ďalšími v rámci východného a ostatného Slovenska. Organizovali a zabezpečovali účinnú pomoc partizánom čapajevovcom, ktorí vtedy pôsobili v regióne Slanských vrchov a v priestore východného Slovenska.

Anna Kandrátová, rod. Olejárová, narodená 9. februára 1920 v Hradisku, okres Prešov. V rokoch 1939 – 1945 ilegálna pracovníčka, spojka partizánskych oddielov Čapajev a Lipa. Spolu s manželom Mikulášom Kandrátom mali úzke prepojenie s takými ilegálnymi pracovníkmi, ako boli Jozef Tomko, Ján Keseličko, Mikuláš Gdovin, Peter Babej, Michal Špak, Andrej Svjantek, Michal Krajňak, Pavol Tonhauser, Ľudovít Benda a ďalšími, ktorí zachraňovali utečencov z koncentračných táborov, zabezpečovali zbrane pre partizánov, cenné informácie, potraviny, lieky, boli kolportérmi letákov a iných tlačovín a plnili aj ďalšie dôležité úlohy, preto

boli ustavične pod dohľadom Ústrednej štátnej bezpečnosti (ÚŠB), gestapa, pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG) a ďalších represívnych zložiek vtedajšej vojnovy Slovenskej republiky.

Katarína Tomková, rod. Vilgová, narodená 7. novembra 1911 v Prešove. V rokoch 1939 – 1945 bola zapojená do ilegálnej činnosti po boku svojho manžela Jozefa Tomka, člena okresného vedenia a vedúceho Oblastného vedenia ilegálnej KSS v Prešove. V roku 1943 bol zatknutý a pre ilegálnu činnosť odsúdený na dva roky väzenia v Ilave. Po vypuknutí SNP bol prepustený z taktických dôvodov Gestapa a nepretržite sledovaný ÚŠB, i napriek tomu jeho prvé kroky na slobode viedli k partizánom v Čergovskom pohorí, kde bojoval v oddiele veliteľa Rokosovského.

Mária Špaková, rod. Tarasovičová, narodená 14. februára 1903 v Nižnej Olšave, okres Stropkov. V rokoch 1940 – 1944 bola zapojená do ilegálnej činnosti v rodnej obci a stala sa pevnou oporou svojmu manželovi Michalovi Špakovi, členovi KSS od roku 1927. Od roku 1939 pôsobil ako vedúci okresného vedenia ilegálnej KSS v Stropkove a ako člen oblastného vedenia KSS v Prešove. V čase odboja obaja spolupracovali s partizánskou skupinou Čapajev a všemožne podporovali čapajevovcov aj po stránke finančnej. Do ilegálnej práce rodičia zapájali aj svoju osemnásťročnú dcéru Annu, narodenú 10. júna 1926 v Nižnej Olšave, neskôr po manželovi priezviskom Karolyiová, ktorá od roku 1955 žije v Prešove. Do tejto odbojovej práce ju zapájal otec, ktorý dcéru nielen usmerňoval a nabádal k opatrnosti, ale aj dodával morálnu silu, odvahu a vytrvalosť pri prekonávaní ťažkostí, pretože za ilegálnymi pracovníkmi sledila nielen ÚŠB, ale aj Gestapo a POHG. Anna Karolyiová na jednu z mnohých nepredvídaných situácií z tohto obdobia spomína takto: „Dňa 18. 9. 1944 Nemci vypálili našu rodnú obec Nižnú Olšavu – ako prvú v okrese Stropkov. Predchádzala tomu udalosť z 12. 9. 1944; v tento deň v našej obci sa usadil jazdecký pluk michalovskej posádky, ktorému velil mjr. Bilej. Ten sa nedal Nemcom odzbrojiť. Po odhalení jeho rozmiestnenia bola jednotka fašistami prepadnutá a v bojovom strete došlo aj k stratám na životoch. Za pomoc a podporu vojakom obyvateľmi Nižnej Olšavy Nemci obec vypálili. Bola to hrôza, ktorá sa nedá len tak ľahko opísať a tobôž prežiť. Ľudia si svoje vytrpeli, preto je potrebné mierovú prítomnosť si vážiť a chrániť“. Bojová jednotka mjr. Bileja sa po tomto strete s fašistami pridala k partizánskej brigáde plk. Michaila Illarionoviča Šukajeva. S ňou sa presunula na stredné Slovensko.

Paulína Brnová, rod. Geciková, narodená 10. 6. 1924 v Demjate pri Prešove, patrí k priamym účastníckam protifašistického odboja v SNP. Bola

partizánkou rozviedčičkou partizánskeho zväzku Chruščov, ktorému velil Alexej Michajlovič Sadilenko a spojkou sovietskej rozviedky a kontra-rozviedky pod velením Alexandra Michajloviča Marčenka (Kovalenka). Do tejto odbojovej činnosti ju zasvätil občan Zorvan, ktorého poznala už skôr ako funkcionára Červeného kríža, ktorý od roku 1939 organizoval v ich obci školenie prvej pomoci pri civilnej protiletectkej ochrane. Pod vedením Zorvana zabezpečovala spojenie z východu Slovenska prostredníctvom jednotlivých ľudí – spravodajskej služby v Gelnici, Dobšinej, Hnúšti, Klenovci, Čiernom Balogu a Brezne, kde v tomto priestore v auguste 1944 mal svoju základňu a operačný priestor partizánsky zväzok Chruščov. Do polovice januára 1945 si Paulína Brnová plnila úlohy podľa pokynov Zorvana a Marčenka (Kovalenka) a sovietskej rozviedky a kontra-rozviedky so zvláštnym poslaním na východnom Slovensku až po Čierny Balog a Brezno. Červenú armádu privítala v Poprade, ktorý bol oslobodený 28. januára 1945.

Katarína Koberľáková, rod. Bobuľská, narodená 14. 10. 1926 v Šambro-
ne, okres Stará Ľubovňa. Na svoju odbojovú činnosť si takto spomína:
*„Ako slúžka a lesná robotníčka som sa dostala na Polesie Sigord pri Zlatej
Bani, okr. Prešov v polovici júna 1944. Do horárne začal pravidelne cho-
diť Štefan Zajac zo Zlatej Bane. Prichádzal s neznámymi ľuďmi, o ktorých
sa vedelo, že sú partizáni. Podľa pokynov vedúceho polesia Domagaského
som do balíkov pripravovala potraviny, odev, lieky a iné veci, ktoré títo
ľudia od nás odnášali. Až neskôr som sa dozvedela, že to boli partizá-
ni z oddielu Čapajev a že medzi nimi boli aj velitelia Baľuta a Kukorelli.
Podľa pokynov Štefana Zajaca som zabezpečovala pre štáb tejto partizán-
skej jednotky, ktorá sa v tomto období nachádzala v Rakovom jarku, aj iné
veci – prísne utajované.“* O tragických udalostiach v obci Zlatá Baňa pani
Katka spomína takto: *„Najstrašnejší deň v mojom živote bol 7. september
1944; vtedy fašistické jednotky obklúčili Zlatú Baňu a po urputnom boji
s partizánmi ju vypálili. Mužov, ktorých chytili, odvliekli do koncentrač-
ných táborov v Nemecku, ženy a deti rozohnali ako stádo po okolitých de-
dinách. Zhorelo aj Polesie. Po týchto udalostiach som sa vrátila do rodnej
obce Šambron, kde som bola nútená pracovať pre nemeckú armádu, pri
opevňovaní ich bojových pozícií pod prísny dozorom nemeckých voja-
kov, ktorí potom obec vypálili.“*

♦ *Do protifašistickej odbojovej činnosti v partizánskom oddiele Čapajev boli zapojené:*

Helena Čonková, rod. Pavlíková, narodená 31. 5. 1923 vo Veľkrope, okres Svidník, neskôr bytom v Luboticiach pri Prešove;

Júlia Gavulová, rod. Sosňáková, narodená 19. 2. 1919 vo Vyšných Čabaniách, okres Humenné, po roku 1945 bytom v Prešove;

Anna Jakubíková, rod. Jesenská, narodená 16. 6. 1908 v Prešove;

Mária Krížová, rod. Chudyová, narodená 19. 10. 1904 v Nižnej Šebastovej;

Mária Lorincová, rod. Sáraková, narodená 25. 10. 1923 v obci Soľ, okres Vranov;

Katarína Marcáková, rod. Bugošová, narodená 25. 11. 1914 v obci Lesiček, okres Prešov;

Zuzana Mičková, rod. Olšavská, narodená 15. 9. 1910 v obci Benkovce, okres Vranov nad Topľou;

Elena Minárová, rod. Bratková, narodená 13. 7. 1924 v obci Matiaška, okres Vranov n/Topľov, v rokoch 1943 – 1944 spojka partizánskej skupiny Čapajev;

Margita Pavliščíková, rod. Belisová, narodená 11. 4. 1913 v Kapušanoch pri Prešove;

Alžbeta Štoffová, rod. Sabolová, narodená v obci Opina, okres Košice.

Neskôr všetky tieto ženy a dievčatá žili so svojimi rodinami v Prešove alebo v okolitých dedinách.

Mária Komanická, rod. Kellyová, narodená 9. 7. 1914 v obci Mikulášová, okres Bardejov, povoláním učiteľka. Mária a Bartolomej Komanický začali ako manželia učiť v dvojtriednej ľudovej škole v obci Beloveža, okres Bardejov. Bartolomej sa zapojil do odbojovej činnosti už v roku 1939 a jeho manželka v období rokov 1942 – 1945. Aktívne spolupracovali s partizánskou skupinou, ktorej velil Nikolaj Litvin-Rokosovskij; svoju základňu mala v katastri obce Kríže v pohorí Čergov, okres Bardejov. Za prísneho utajenia v budove školy sa uskutočňovali stretnutia vedenia partizánskeho oddielu najčastejšie v zložení: Nikolaj Litvin-Rokosovskij, Gleb Ľvov, Andrej Fiodorov, Nikifor Pisarenko a ďalší partizáni, ktorí plnili dôležité bojové úlohy. V svojej odbojovej činnosti museli byť veľmi opatr-

ní, pretože v okolí sa pohybovali tajní agenti Gestapa, ÚŠB a POHG, ktorí po každom a všetkom pátrali. O tom svedčí aj tragická udalosť z 26. 12. 1944, keď nemeckí vojaci v obci Hažlín, vzdialenej od Beloveže 8 km, za pomoc partizánom zastrelili 6 mužov a podpálili niekoľko obytných domov. Po oslobodení manželia Komanickí mali kontakt s Glebom Ľvovom z Kazane a Nikiforom Pisarenkom, ktorý žil v meste Kobel'jaki v Poltavskej oblasti na Ukrajine. Hrdinskou smrťou padol na území okresu Bardejov veliteľ partizánskej skupiny Nikolaj Litvin-Rokosovskij.

Krajská nemocnica v Prešove

MUDr. Valéria Krebsová, rod. Slaninková, narodená 14. 12. 1922 v Prešove na svoju odbojovú činnosť takto spomína: „V júni 1944 som ako študentka Lekárskej fakulty UK v Bratislave nastúpila na prax do Štátnej nemocnice v Prešove, kde som pracovala pod vedením MUDr. Dionýza Rojkoviča, ktorého som si veľmi vážila pre jeho ľudské vlastnosti a odborné znalosti. Pracovala som na infekčnom oddelení. Práve pán Rojkovič ma zasvätil do odbojovej činnosti. Riadila som sa jeho pokynmi, ktoré súviseli s liečbou ranených partizánov a prenasledovaných osôb, ktorých sme ukrývali práve na tomto oddelení nemocnice, kde silové zložky polície pre možnosť nákazy od kontroly upustili“. Jej práca bola nebezpečná, ale veľmi záslužná pri záchrane ľudských životov.

Anna Muravská, rod. Kamenská, narodená 14. 10. 1914 v Brezne. Od roku 1940 žila s rodičmi v Rimavskej Sobote. Roku 1942 pricestovala do Prešova na ošetrovateľský kurz a ostala pracovať v prešovskej nemocnici.

V rokoch 1943 – 1944 spolupracovala s partizánskou skupinou Lipa, ktorá operovala v priestore Bardejov – Sabinov a jej veliteľom bol Ivan Demko. Bola v úzkom spojení s členmi tejto partizánskej skupiny – Arnoštom Pšeničkom, Viliamom Tulipánom a učiteľom Kolpakom. Pre partizánov zabezpečovala zdravotnícky materiál a potraviny, informácie a iné dôležité veci. V tomto období v prešovskej nemocnici bola v spojení s ilegálnou skupinou lekárov najmä s MUDr. Rojkovičom, MUDr. Štefanom a MUDr. Krausom, ktorí v nemocnici tvorili spoľahlivé jadro odbojovej skupiny.

Pamätná tabuľa prešovským lekárom a zdravotníkom, ktorí zahynuli v rokoch 1944 – 1945

Anna Nestoráková, rod. Kaňuková, narodená 10. 1. 1907 v obci Ruská Voľa, okres Vranov nad Topľou. Od roku 1977 žila s rodinou v Prešove. V rokoch 1943 – 1944 spolupracovala s partizánskymi oddielmi Čapajev a Šukajev; pre partizánov zabezpečovala potraviny, prala bielizeň, ošetrovala ranených, v skrýši ich domu ukrývali s manželom sovietskych parašutistov, ktorým poskytovali všestrannú pomoc. V septembri 1944 v ich dome bol umiestnený partizánsky štáb čapajevovcov s vysielaczkou a telefónnou ústredňou. Jedného dňa došlo k udaniu neznámou osobou alebo viacerými

ľuďmi Nemcom, že sú v spojení s partizánmi. Nemeckí vojaci na výstrahu rodiny pred ich zrakmi na nádvori ich domu postrieľali všetok ich dobytok. Pretože v príbytku vtedy partizánov nezastihli, domácim pohro-

zili, že ak budú pomáhať partizánom, skončí sa to tým, že zastreli celú osemčlennú rodinu. Táto udalosť varovne upozornila Annu Nestorákovú, že v odbojovej práci opatrnosti nikdy nie je dosť, preto v ďalšej aktivite boli ostrážitejší, ale v protifašistickej činnosti neprestali konať.

Mária Ondrejková, rod. Rusková, narodená 21. 3. 1918 v obci Moštenica, okres Banská Bystrica. V rokoch 1944 – 1945 žila so svojou rodinou v Slovenskej Lupči a v Moštenici. Od roku 1950 žila v Prešove. V rokoch 1944 – 1945 bola zapojená do domáceho odboja; prostredníctvom ilegálneho pracovníka a spojky partizánov Jána Križana z Moštenice plnila zverené úlohy, ktoré boli pre mladú ženu nielen náročné, ale aj veľmi nebezpečné ako sama na to spomína.

Anna Paveleková, rod. Figulová, narodená v 23. 9. 1921 v Prešove. Roku 1939, keď došlo k rozpadu Československej republiky a vzniku Slovenskej republiky, končila strednú Obchodnú školu v Prešove. Keďže mala veľmi dobré študijné výsledky a zručnosti pisárky, dostala pracovné miesto na mestskom úrade v Prešove. Už ako absolventka strednej školy bola zapojená do ilegálnej odbojovej práce prostredníctvom svojho kolegu Dajča a neskôr Pavla Paveleka, nastávajúceho manžela, ktorý patril k organizátorom partizánskeho hnutia v Bardejovskom okrese a mal spojenie s Arnoštom Pšeničkom, ilegálnym pracovníkom KSS v Prešove. Ako pracovníčka MsÚ v Prešove na pokyn Dajča zabezpečovala nebezpečné úlohy. Pre prenasledovaných ľudí vtedajším režimom získavala a vystavovala falošné osobné doklady a občianske preukazy. Osobám, ktorým sa podarilo ujsť z nemeckých transportov smerujúcich na nútené práce do Nemecka a koncentračných táborov, a v tom čase sa ukrývali v Prešove, zabezpečovala doklady na pobyt v meste. Okrem toho spolupracovala s partizánskou skupinou Čapajev prostredníctvom spojky – cestára z obce Nemcovce, okr. Prešov, o ktorom vtedy vedela len toľko, že sa volá Štefan, a s ktorým na ilegálne stretnutia chodil mladý človek Emil Chlapeček, neskôr v čase SNP partizán zväzu Čapajev.

Helena Sokolová, rod. Jarinová, narodená 25. 8. 1928 v obci Šambron, okres Stará Ľubovňa. V roku 1944 bola prostredníctvom svojho otca Andreja Jarinu, člena KSS od roku 1937, zasvätená do odbojovej práce. Ako nenápadná šestnásťročná dievčina plnila úlohy spojky medzi domácim odbojom a oddielmi partizánskeho zväzku Viačeslava Antonoviča Kvitinského, ktorý vyvíjal bojovú činnosť v regióne Spiša. Za neznámych okolností bola prezradená a od 13. 9. do 13. 12. 1944 bola Gestapom väznená v staroľubovnianskom zámku. Bola surovo vypočúvaná a fyzicky týraná.

Z väzenia sa jej podarilo ujsť. Mala šťastie, pretože veľa väzňov fašisti pred odchodom zo Starej Ľubovne postrieľali alebo odtransportovali do koncentračných táborov. Nacistické väzenie zanechalo na jej zdravotnom stave trvalé následky. Od roku 1973 žije v Prešove.

Melita Sotáková, rod. Ulrichová, narodená 11. 11. 1926 v obci Kechnec, okres Košice. Pred príchodom frontu ich rodina bola evakuovaná na západ a dostali sa až do Liptovského Hrádku, v tom čase okupovanom Nemcami. Bývali u Ľudmily Mudrišovej, ktorá bola zdravotnou sestrou. Práve ona ju zasvätila do ilegálnej odbojovej činnosti, a tak postupne plnila aj úlohy, ktoré súviseli najmä s doručovaním dôležitých zásielok a informácií pre ilegálnych pracovníkov a príslušníkov 2. čs. paradesantnej brigády. Liptovský Hrádok bol oslobodený 1. čs. armádnym zborom a partizánmi 31. 1. 1945. Z radov 2. čs. paradesantnej brigády z ilegálnej práce poznala aj poručíka Dzianka a príslušníka 1. čs. armádneho zboru Michala Sotáka, ktorý sa neskôr stal jej manželom. Od roku 1954 žije so svojou rodinou v Michalčanoch pri Prešove.

Rozália Šándorová, rod. Čunderlíková, narodená 3. 11. 1919 v obci Staré Hory, okres Banská Bystrica. Od roku 1950 žije so svojou rodinou v Prešove. V rokoch 1943 – 1944 bola zapojená do ilegálnej práce na pomoc partizánom. V tomto regióne bojovali viaceré partizánske jednotky. Mala spojenie s príslušníkmi 1. čs. partizánskej brigády J. V. Stalin a s oddielom partizánskej brigády Pomstiteľ. Patrila k mladým ženám, ktoré zabezpečovali pre partizánov potraviny, zbrane zo skladu Harmaneckých papierní, bielizeň, lieky od lekárniko vo Zvolene, obstarávala falošné legítimácie a osobné doklady pre partizánov, zabezpečovala úkryt pre prenasledovaných ľudí a plnila aj iné dôležité úlohy.

Helena Vingalíková, rod. Gaberová, narodená 6. 7. 1905 v obci Utekáč, okres Lučenec. V Prešove žije od roku 1975 u svoje dcéry. Obaja s manželom pochádzajú z Utekáča a tam aj pracovali v Slovenských sklárňach. V rokoch 1944 – 1945 bola zapojená do odbojovej práce na pomoc partizánom Jegorovovej partizánskej skupiny, ktorá operovala v tomto regióne. Jej manžel v čase SNP bol ako vojak povstaleckej armády priamym účastníkom Povstania. Po odchode do hôr bojoval v radoch partizánskej skupiny Jegorov. V jednom z prepadnutí nemeckými jednotkami bol zajatý a odvečený do koncentračného tábora v nemeckom Dachau. Po vojne sa vrátil s ťažkými zdravotnými problémami, ktoré ho trápili až do konca života. Za pomoc partizánom pani Elena Vingalíková s dvoma deťmi mala byť aj s ostatnými ženami obce popravená zastrelením. Spomína: „*Túto*

pohromu odvrátil Jaroslav Dekanovský, ktorý o tom včas upovedomil riaditeľa sklárne Antona Bauera. Ten prišiel a po vyjednávaní s veliteľom popravnej čaty Nemcov celú rodinu zachránil a ženy s deťmi boli prepustené na slobodu.“

♦ *Na hrôzy vojny a časy prežité v koncentračných táboroch sú v kronike zapísané niekoľkostranové výpovede aj iných žien zo Slovenska židovského pôvodu. Mali šťastie, že prežili.*

Silvia Veselá, rod. Friedmannová, narodená 6. 2. 1923 v Bardejove. Do roku 1942 žila v Spišskom Podhradí. V rokoch 1942 – 1945 bola väzená v koncentračných táboroch Osvienčim, Rawensbrück a Neustadt Gleve. V koncentračnom tábore Osvienčim sa zapojila do ilegálnej činnosti a ako zdravotná sestra bola poverená ilegálnou odbojovou organizáciou podávať správy o pseudolekárskejších pokusoch vykonávaných fašistickými lekármi na živých väznených ženách a mužoch. Po oslobodení väzňov v koncentračnom tábore Neustadt Gleve, neďaleko mesta Hamburg 2. mája 1945 Červenou armádou, sa vrátila na Slovensko a žila v Prešove.

Klára Baumóhlová, rod. Herzová, narodená 3. 9. 1922 v Kežmarku. Do roku 1942 žila vo Veľkom Lipníku, okres Stará Ľubovňa. V rokoch 1942 – 1945 väzená v koncentračných táboroch Osvienčim, Hindenburg, Dora, Bergen Belsen. V Osvienčime bola členkou ilegálnej komunistickej bunky. Po oslobodení žila v Pečovskej Novej Vsi, okres Prešov a v Prešove.

Magdaléna Fabianová, rod. Goldbergerová, narodená 5. 9. 1923 v Prešove. Do roku 1942 žila v Prešove. V rokoch 1942 – 1945 bola väzená v koncentračných táboroch Osvienčim, Rawensbrück, Neustadt Gleve. Od roku 1945 žila v Prešove. V Osvienčime bola zapojená do ilegálnej odbojovej činnosti, kde prostredníctvom ďalších ľudí zabezpečovala lieky pre chorých, pomáhala nemocným a plnila úlohy, ktoré súviseli so zabezpečovaním potravín pre väzňov prostredníctvom vytvorenej ilegálnej siete, do ktorej boli zapojení viacerí ľudia.

René Gllattsteinová, rod. Rosenblattová, narodená 16. 9. 1919 v Prešove. Do roku 1944 žila s manželom v Prešove, z donútenia pre prenasledovanie Židov sa presťahovali do Sasovej pri Banskej Bystrici; boli v spojení s partizánskou skupinou Jegorova. V dôsledku zrady vtedy neznámou osobou pri Harmanci rokoch 1944 – 1945 bola zaistená Gestapom a väzená v koncentračných táboroch v Seredi a Terezíne, kde vo väzenskom prostredí porodila dcérku. Po oslobodení s rodinou žila v Prešove.

Bronka Zálesná, rod. Reinkrautová, narodená 16. 10. 1906 v poľskom Grobowe. Do roku 1944 žila v Prešove a z nariadenia vtedajšej fašistickej moci musela s rodinou Prešov opustiť a presťahovali sa do Liptovského Mikuláša, kde sa s manželom zapojili do odbojovej činnosti v 1. československej partizánskej brigáde J. V. Stalin. Za veľmi zložitých okolností v partizánskom tábore boli zajatí a uväznení v Liptovskom Mikuláši, neskôr v Ružomberku a tam sa ich cesty s manželom rozišli. Pani Zálesnú s dcérkou fašisti deportovali do koncentračného tábora v Terezíne a jej manžela do koncentračného tábora v Sachsenhausene. Po oslobodení sa manžel vrátil do Prešova, hoci s podlomeným zdravím, ale šťastný, že prežil nacistické peklo, a stretol sa s manželkou a dcérkou.

♦ Po rozpade ČSR a nástupe fašizmu v Európe sa zhoršila celková situácia občanov v tomto rozdelenom štátnom útvare; zhoršila sa najmä pre občanov židovského pôvodu. 14. marca 1939 vznikol v strednej Európe nový štátny útvar Slovenská republika. Jej vznik bol súčasťou politiky nacistického Nemecka, ktorá smerovala k úplnému rozbitiu Československej republiky. Od 1. decembra 1939 občania vojnovnej Slovenskej republiky židovskej národnosti museli na rukáve pravej ruky nosiť označenie – Dávidovu hviezdu zo žltej látky. V roku 1941 vyšlo vládne nariadenie č. 198, tzv. židovský kódex, obsahujúci rasistické zákony namierené proti Židom. Snem Slovenskej republiky schválil 15. mája 1942 Ústavný zákon č. 68, § 1, v ktorom sa uvádza: „Židov možno vystaňovať z územia Slovenskej republiky...“

Prvý transport slovenských Židov do bývalého Poľska bol vyslaný 25. marca 1942. Bolo v ňom asi 1000 mladých práceschopných dievčat. V nasledujúcich transportoch vyviezli striedavo židovských mládencov a dievčatá, dovedna asi 8-tisíc osôb. Podľa najspoľahlivejších prameňov až do úplného zastavenia transportov bolo zo Slovenska vystaňovaných do koncentračných táborov 70-tisíc osôb židovského pôvodu, pričom pro-fašistická slovenská vláda platila ríši za každého vyvezeného občana vojnovnej Slovenskej republiky 500 nemeckých mariek.

Z Prešova bolo odvečených do koncentračných táborov 6-tisíc občanov (vojnovej SR) židovského pôvodu. Väčšina z nich zahynula v Osvienčime, Majdanku, Treblinku a v iných nacistických táboroch smrti. Mnohí padli v boji proti fašizmu ako príslušníci partizánskych oddielov a iných odbojových skupín doma i v zahraničí.

V archívnych materiáloch z povojnového obdobia sa uvádza, že do Prešova sa z nacistických koncentračných táborov vrátilo z celkového počtu 6-tisíc deportovaných občanov židovského pôvodu len 761 osôb, čo je 12,7 %.

- ♦ *Za slobodu bojovali ženy aj v 1. československom armádnom zbore zorganizovanom v bývalom Sovietskom zväze.*

Iľana Hromá, rod. Prokopovičová, narodená 31. 5. 1923 v obci Ganič, okres Tjačevo v Podkarpatskej Rusi (po 29. júni 1945 Zakarpatská oblasť Ukrajiny). V rokoch 1942 – 1945 bojovala v radoch 1. čs. armádného zboru. Po oslobodení 15. 10. 1945 bola prepustená do civilu a s rodinou žila vo Veľkom Šariši pri Prešove, od roku 1961 v Prešove. Spolu s manželom Jánom Hromým, rodákom z Veľkého Šariša, ktorý odišiel zo slovenskej armády k Červenej armáde a následne k 1. čs. armádnemu zboru, spolu sa podieľali pri oslobodení Kyjeva, Bielej Cerkvi, Žaškova, Krosna, Dukly a ďalších častí územia Slovenska a Moravy. Obidvaja v Karpatskom oblúku, na území Poľska a Slovenska, boli ranení. Zo spomienok pani Hromá uvádza: „*K najšťastnejším dňom v mojom živote patrí deň oslobodenia našej vlasti. K milej spomienke patrí 17. máj 1945 v Prahe, kedy sme my – príslušníci 1. čs. armádného zboru defilovali pred svojim najvyšším veliteľom Ludvíkom Svobodou a tisícami obyvateľov Prahy.*“

Kalina Rákociová, narodená 26. 4. 1916 v obci Vyšný Studený, okres Mižhirie v Podkarpatskej Rusi (po 29. júni 1945 Zakarpatská oblasť Ukrajiny). V rokoch 1943 – 1945 bola príslušníčkou 1. čs. armádného zboru, zaradená do 1. pešej divízie protiletadlovej batérie, kde vykonávala službu telefonistky, radistky a obsluhovala so spolubojovníkmi aj protiletadlové delo. Zúčastnila sa v bojoch o Kyjev, Rudu, Bielu Cerkev, Žaškov, Duklu, kde bola vo Vyšnom Komárniku, okres Svidník, ranená. Po strastiplnom bojovom nasadení na Dukle 1. čs. armádný zbor pokračoval v bojovej činnosti pri oslobodzovaní našej vlasti v smere na Prešov a Liptovský Mikuláš. Po oslobodení Liptovského Hrádku Kalina Rákociová so svojim spolubojovníkom Ivanom Mikitom uzavreli manželstvo. Ich ďalšia bojová cesta viedla cez Ružomberok na Moravu. Po oslobodení ČSR žila so svojou rodinou v Liberci, Prahe, Štúrove a od roku 1969 v Prešove.

MUDr. Tina Nováková, rod. Chidirbegišvili, narodená 13. 5. 1921 v Tbilisi v Gruzínskej republike. Druhá svetová vojna ju zastihla v rodnom meste. V tom čase bola študentkou Lekárskej fakulty v Tbilisi. Roku 1943 ju ukončila a začala pracovať v tamojšej vojenskej nemocnici. Práve tu poznala skazu vojny a zranenia vojakov Červenej armády a vojakov – antifašistov aj z iných štátov, ktorých tam posielali na liečenie a doliečovanie najmä po ťažkých zraneniach na fronte. Do tejto nemocnice 12. mája 1945 dopravili aj poručíka Ján Nováka z Prešova, ktorý bol ako príslušník 1. čs. armádného zboru 2. paradantnej brigády ťažko ranený na Dukle. Prvá

pomoc mu bola poskytnutá vo frontovej nemocnici, kde mu okrem ošetrovania iných zranení museli amputovať ľavú končatinu. V nemocnici v Tbilisi ho čakala reamputácia, nakoľko mu z rany vyčnievalo 10 cm stehennej kosti. Poručík Novák bol vtedy vo veľmi zlom zdravotnom a najmä psychickom stave. V tomto zariadení stretol aj svojich krajanov z východného Slovenska – vojaka Zubaľa z Michaloviec, Petra Rožkanina z Prešova a tiež z radov vojakov a dôstojníkov Červenej armády, spolubojovníkov. Lekárska starostlivosť a ľudská ohľaduplnosť MUDr. Tiny Chidirbegišvili o pacienta por. Nováka ich zblížila natoľko, že pocítili k sebe hlbokú náklonnosť a úprimnú lásku, ktorá sa stala pre nich osudovou – stali sa z nich manželia. Pani Nováková – Chidirberšvili pricestovala na Slovensko za manželom roku 1946. Najprv žili v Ruských Pekľanoch a od roku 1947 v Prešove. Od roku 1950 pracovala ako lekárka v detskej nemocnici v Prešove až do odchodu do dôchodku roku 1983. Životný príbeh manželov Novákovcov poslúžil ako námiet pre tvorcov filmového umenia, na základe ktorého Filmová tvorba v Bratislave, štúdio hraných filmov Bratislava-Koliba spracovala a nakrútila slovensko-gruzínsky koprodukčný film *Prerušená pieseň*. Je to dramatický príbeh o hrdinstve a láske dvoch ľudí v období druhej svetovej vojny. Námiet: N. K. Lordkipanidze, N. K. Sanišvili, A. Marenčin, scenár: K. Lordkipanidze, N. Sanišvili a A. Marenčin, réžia: N. K. Sanišvili. Premiéra filmu bola na Slovensku 22. 7. 1960. Je to film s hlbokou ľudskou výpovednou a morálno-etickou hodnotou. Odozva kritiky na toto umelecké dielo bola veľmi pozitívna.

Všetky uvedené odbojárky spolu so svojimi manželmi boli pri zrode Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov na Slovensku. Pracovali ako členky a funkcionárky OV SZPB v Prešove a Sabinove. Poniektore z nich sa aj v súčasnosti angažujú v Oblastnej organizácii SZPB v Prešove najmä pri oslavách výročí oslobodenia Prešova, ukončenia 2. svetovej vojny v Európe a SNP, a to i napriek ich vysokému veku. Mnohé z nich, bohužiaľ, už nie sú medzi nami, ostali však živé spomienky na ne a ich prácu aj na základe ich výpovedí, zdokumentovaných v kronike Oblastného výboru SZPB v Prešove z roku 1985. Za túto kronikársku prácu patrí poďakovanie kolektívu žien a ich vedúcej Božene Meššovej, z vtedajšej organizácie Mestského výboru SZŽ v Prešove, tiež predsedníčke Mestského výboru SZŽ v Prešove Gabriele Dušenkovej, a Okresnému výboru SZPB v Prešove a jeho tajomníkovi Emilovi Chlapečkovi.

Všetkým ženám – odbojárkam patrí okrem ich morálneho ocenenia v predošlých rokoch hlboká úcta a spoločenské uznanie, ktorého nikdy nie je dost.

Velitelia jednotiek Červenej armády, ktoré oslobodili Prešov

Pplk. A. P. Fokin

Mjr. L. J. Rotin

Prešovčania veľmi dobre vedia (a mnohí z nich dokonca ešte sami pamätajú), že ich mesto bolo oslobodené 19. januára 1945 v popoludňajších hodinách jednotkami Červenej armády, ktorým velil major L. J. Rotin a podplukovník. A. P. Fokin.

9

PORTRÉTY PARTIZÁNOV

František ORLOVSKÝ

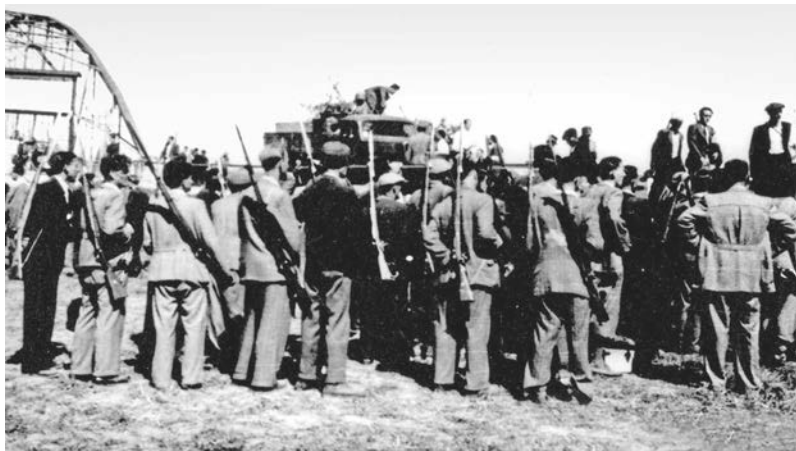
– plukovník v. v.

Narodil sa 24. mája 1928 v Lemešanoch, okres Prešov. Pochádza z deviatich detí. Po skončení základnej a meštianskej školy odišiel začiatkom roka 1944 ako mladý muž do Baťovej školy práce – firmy Baťa Baťovany (dnešné Partizánske).

V novom pracovnom prostredí vníma vojnovú situáciu za hranicami Slovenska i prípravu SNP. Po jeho vypuknutí ako mladý muž vstupuje do radov Hornonitrianskej partizánskej brigády kpt. Jozefa Trojana. Jeho rozhodnutie zapojiť sa do SNP bolo ovplyvnené atmosférou, ktorá bola vytvorená na pracovisku prítomnosťou bývalých slovenských vojakov z východného frontu, ako aj aktivitami ľavicovo zmysľajúcich spolupracovníkov, ktorí prechádzali do ilegality a do radov partizánskych skupín na východnom Slovensku.

Ani nie ako 17-ročný mladík telesne zdravý a zdatný spolu s kamarátom Františkom Košíkárom sa pridali k partizánom. Do SNP sa zapojil 28. augusta 1944 vo večerných hodinách, keď spolu s ostatnými mladými mužmi z baťovej školy starších ročníkov boli zoznámení s vnútropolitickou situáciou a s tým, aké budú ich najbližšie úlohy po vyhlásení SNP.

Odišli do Šimonovian, kde dostali zbrane a boli začlenení do skupín v rámci tvoriacej sa Hornonitrianskej partizánskej brigády. Prvotná čin-

František Orlovský pri vydávaní zbraní

nosť spočívala vo vykladaní zbraní a materiálu z vojenských skladov v Topoľčanoch a Zemianskych Kostolňanoch, v zvládnutí ovládania pušky, v príprave peších zbraní, nabíjanie streliva do zásobníkov pre pušky a ľahké guľomety. Ako spomína, úlohou mladších bolo nosiť debničky so strelivom a ďalším materiálom. K prvému bojovému stretnutiu s vojakmi Wehrmachtu došlo v priestore obce Šimonovany, kde už videl kolegov, volanie o pomoc a ustupovanie. Pociťoval strach a obavu zo zranenia. Dostal pušku po zranenom príslušníkovi skupiny. Ďalšia bojová činnosť mala ústupový charakter smerom na Malé a Veľké Uherce, Oslany až po Nováky. Po tejto akcii prišlo rozhodnutie z velenia brigády presunúť časť príslušníkov na letisko Tri Duby do skupiny, ktorej úlohou bol zber padákov so zbraňami zhadzovanými sovietskymi dopravnými lietadlami, príprava pristávacej plochy a strážna služba. Na plnenie tejto úlohy už boli vystrojení vojenskou uniformou a vyzbrojení v kasárňach v Banskej Bystrici.

Popri týchto úlohách sa podieľali na rozvoze zbraní a materiálu povstaleckým jednotkám a na vývoze materiálu do priestoru Donovaly. Od druhej polovice októbra 1944 skupina, ku ktorej patrila, bola zaradená na plnenie úloh v centrálnom sklade Donovaly a na ich protiletadlovú obranu. Koncom októbra odchádzajú do Nízkych Tatier pred postupom nemeckých vojsk cez Staré Hory na Donovaly. Tu prišiel aj o svojho najvernejšieho kamaráta a spolubojovníka Františka Košíkára, ktorý sa pri Korytnici dostal do nemeckého zajatia a bol odvečený do koncentračného tábora v Nemecku.

V priebehu novembra 1944 už na liptovskej strane Nízkych Tatier ich skupina plnila prevažne prieskumnú činnosť. Zápal pľúc ho vyradil z ďalšej bojovej činnosti a po krátkom zotavení v jednej rodine v liptovskej obci Lazisko sa cez ustavičné kontroly nemeckých hliadok a hliadok Hlinkovej gardy snažil už ako radový občan, ktorý sa vracia z liečenia, dostať do miesta trvalého bydliska. Cesta domov do Lemešian bola komplikovaná, lebo tento priestor bol pod nemeckou kontrolou, bol frontovým pásmom. Po príchode domov v polovici decembra 1944 sa musel ukrývať, lebo medzi občanmi bolo známe, že pôsobil ako partizán na strednom Slovensku a navyše mal povinnosť danú z kontrol nemeckých hliadok pri prechode Liptovským Mikulášom hlásiť sa na gestape po príchode domov do dvanástej hodiny. Tento príkaz nesplnil a ukrýval sa v susedovej sýpke na obilie až do 18. januára 1945, keď v ranných hodinách boli Lemešany oslobodené vojakmi Červenej armády.

Za účasť v SNP mu bolo udelených 36 štátnych, zahraničných a zväzových vyznamenaní a medailí. Bol predsedom Okresného výboru SZPB v Prešove.

Juraj KOHÚT

– plukovník v. v.

Pôvodným povoláním bol robotník. Ako 18-ročný sa zapojil do SNP hneď po jeho vypuknutí. Jeho rodisko je na slovensko-poľskom pomedzí, kde od mája 1944 bola nasadená vsl. armáda, ktorú Nemci odzbrojili a časť slovenských vojakov hromadne prechádzala do Čergovského pohoria v priestore obcí Kríže – Livov, v okrese Bardejov; v tom čase tam pôsobila partizánska brigáda Čapajev. Juraj Kohút sa do SNP zapojil ako spojka, sprevádzal

*Juraj Kohút s prezidentkou SR Zuzanou Čaputovou
na Dukle počas osláv 75. výročia
Karpatsko-duklianskej operácie 6. 10. 2019*

partizánov a vojakov po Čergovských vrchoch, zhromažďoval zbrane a strelivo, ktoré zanechali dezertujúci slovenskí vojaci. Podieľal sa na zadovážovaní proviantu a šatstva pre partizánov. To všetko vykonával až do príchodu Čerenej armády v januári 1945. Koncom januára 1945 dobrovoľne vstúpil do Čer-

enej armády a po jej boku cez Lupkovský priesmyk smerom na Poľsko postupoval k Sanoku, Krosnu, Novému Szonczu, Ratiboru. Od Ratiboru sa cez poľsko-československé štátne hranice zúčastňoval v bojoch ostravsko-opavskej operácie ako príslušník 258. pešieho pluku 4. ukrajinského frontu. Medzi Opavou a Horným Benešom bol 18. apríla 1945 ranený. Odtiaľ bol prevezený do vojenskej poľnej nemocnice v Ratibore, kde sa zotavoval do konca vojny. Bol vojakom zahraničnej spojeneckej armády. Dňa 12. júna 1945 bol prevelený do Československej armády k 1. slovenskej tankovej brigáde. Ďalšiu vojenskú službu vykonával do svojej demobilizácie 15. marca 1947. Po roku 1948 vstúpil do radov ČSLA. Dosiahol hodnosť plukovníka. Je nositeľom vyznamenaní *Československého vojnového kríža 1939*, *Za chrabrosť*, viacerých pamätných medailí k jednotlivým výročiam SNP, Karpatsko-duklianskej operácie, víťazstva nad fašizmom a konca 2. svetovej vojny. Juraj Kohút žije v Prešove a angažuje sa v štruktúrach Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov.

Matej ZÁLETA

– *partizán*

Narodil sa 27. 2. 1922 v obci Olejníkov, okr. Sabinov. Základnú ľudovú školu ukončil v roku 1936. Bol roľníkom. 1. 4. 1943 bol odvedený DOV Prešov. Základnú vojenskú službu nastúpil 2. októbra 1943 k technickému leteckému práporu 5. Základnú službu prerušil 28. augusta 1944 v dôsledku vypuknutia SNP na základe čoho sa dostal do Talianska.

Matej Záleta sa zúčastnil odboja v Taliansku, keď počas povstania v severnom Taliansku bol príslušníkom partizánskej jednotky Šagat od 17. marca 1945 do 9. mája 1945.

Bol držiteľom preukazu Československý partizán, podľa zákona č. 34/1946 Zb.

1. mája 1945 bol povýšený do hodnosti slobodníka a určený ako strelec ľahkého guľometu. V marci 1946 bol prepustený z armády a preložený do zálohy. Bol držiteľom osvedčenia podľa zákona 255/1946 Zb. – účastník národného boja za oslobodenie.

MINISTERSTVO NÁRODNEJ OBRANY	
č. 23399- Za -173	Kleg. 5. oddel. 1946
	
Číslo partizánskeho preukazu: 6155	
Meno a priezvisko: Matej ZÁLETA	
narodený dňa: 27.2.1922 Olejníková	
pol. okres: Sabinov, nar. Slov.	
je podľa zák. č. 34/1946 Sb	
ČESKOSLOVENSKÝM PARTIZÁNOM	
Bol príslušníkom partizánskej jednotky	
Šagat	
od 17.3.1945 do 9.5.1945	
a konateľom ako partizán	
Je oprávnený nosiť partizánsky odznak čis	
Za ministra	
<i>Matej Záleta</i> Vlastnoručný podpis majiteľa	

Preukaz Ministerstva národnej obrany ČSR potvrdzujúci, že Matej Záleta bol počas vojny partizánom

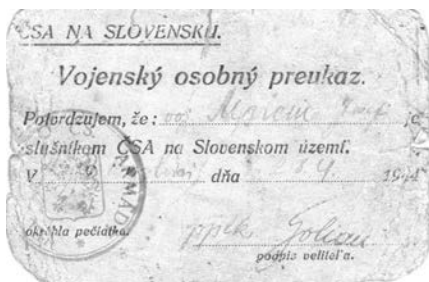
Štefan ŠOLTYS

– spojka partizánskej skupiny Čapajev

Štefan Šoltys, narodený 15. 10. 1927. Počas vojny mal 15 rokov. Ako dedinský chlapec sa s kamarátom Jánom Tutokym túlal po lesoch. Zbierali huby a sem-tam aj niečo zarobili ako pomocníci pri míľach Andreja Falata, ktorý páliť drevené uhlie v lesoch na Majdane. Pri svojich potulkách v lesoch sa stretli s partizánmi.

Boli to čapajevovci. Začali im nosiť správy o pohybe Nemcov v Ľutine a Pečovskej Novej Vsi, ako aj v blízkom okolí. Neboli podozriví, pretože sa ľahko pohybovali na snehu a poznali okolité lesy. Robili jednoducho spojku. Po vojne sa Štefan oženil s Pavlínou Puľščákovou. Mali spolu jedenásť detí. Pracoval v Jednote a potom ako traktorista v JRD v Ľutine. Bol dlhoročným predsedom miestnej organizácie SZPB. Zomrel 16. septembra 1999. Na vojnu nespomínal rád, ale jeho deti na neho s úctou spomínajú.

Vojenský osobný preukaz Jozefa Marcina

Preukaz spojeneckého expedičného člena, ktorý slúžil J. Marcinovi pri návrate domov z koncentračného tábora v Osnabrücku

ciach. Z činnej služby bol prepustený 6. marca 1946. Po vojne pracoval v stavebníctve ako murársky robotník.

Jozef MARCIN

– partizán, politický väzeň

Narodený 3. 11. 1923 v Lemešanoch, okr. Prešov. Vyučil sa za murára. Do slovenskej armády nastúpil 1. 10. 1943 v Poprade ako pešiak.

Po vypuknutí SNP sa stal príslušníkom 1. čsl. armády na Slovensku a zúčastnil sa bojov v priestore Kvetnica, Hranovnica, Vernár, Pusté Pole, Červená Skala, Telgárt až po Brezno a smerom k Dobšinskej ľadovej jaskyni. Dňa 4. novembra 1944 bol zajatý a odvečený ako politický väzeň do koncentračného tábora Lamsdorf v Nemecku. V apríli 1945 bol presunutý do Osnabrücku.

Do vlasti sa vrátil 11. júla 1945. Po návrate pokračoval v ďalšej činnej službe v Košiciach.

Pavol IVANKO

– *partizán*

Narodil sa 12. januára 1922 v Janovíku, okr. Prešov. V rokoch 1940 – 1942, pred nástupom na základnú vojenskú službu, ilegálne pracoval pri prevádzaní osôb prenasledovaných fašizmom do Maďarska. Základnú vojenskú službu nastúpil 1. októbra 1942 do školy leteckého dorastu. Školu nedokončil pre chorobu a liečil sa vo vojenskej nemocnici v Ružomberku. Odtiaľ

v auguste 1944 pred vypuknutím SNP odišiel do Nízkych Tatier a pripojil sa k partizánskej brigáde Stalin. Zúčastnil sa v bojoch v Turci – Martin, Štubnianske Teplice (dnešné Turčianske Teplice), Dubová vo funkcii veliteľa čaty. Jeho bojová činnosť trvala od 26. 8. 1944 do 1. 3. 1945. V r. 1947 sa zúčastnil bojov proti banderovcom.

Bol držiteľom odznaku *Československý partizán*, vyznamenaný *Raďom SNP 2. triedy*, *Pamätnej medaily k 20. výročiu oslobodenia* a osvedčenia podľa zákona č. 255/1946 Zb. z.

Matej ČERVENĀK

– *partizán*

Narodil sa 23. októbra 1923 v Jakubovej Voli, okres Sabinov. Zomrel 4. marca 2014 a je pochovaný v Jakubovej Voli.

Základné vzdelanie ukončil v roku 1938. Po ňom pracoval ako dedinský sluha u miestnych boháčov až do roku 1943. 1. októbra 1943 narukoval na základnú vojenskú službu k 4. horskému pluku do Dolného Kubína. V máji 1944 nadviazal v lesoch na území Poľska v priestore Sanoku a pri Nižnej Jablonke, okres Humenné, spojenie s partizánskou skupinou Pugačov. O vypuknutí SNP sa dozvedel v Telepovciach (dnes Osadné), kde sa pridala ku skupine, ktorá bola súčasťou partizánskeho zväzku Čapajev a ktorej velil nadporučík Kotoruščuk.

Zúčastnil sa prepádov nemeckých kolón pri Giraltovciach, v Olšave, okres Stropkov, pri Humennom a Medzilaborciach. V osudový deň 7. septembra 1944 pri Zlatej Bani v okrese Prešov bol účastníkom partizánskych bojov s nemeckými jednotkami, ktoré vo večerných hodinách obec vypálili.

V novembri 1944 dostali rozkaz prebiť sa cez frontovú líniu a pripojiť sa k Červenej armáde v priestore Borov – Habura, okres Medzilaborce. Časť jeho spolubojovníkov padla. Zvyšok skupiny sa presunul do pohoria Čergov, kde pôsobili partizánske skupiny Rokosovskij, Lipa a Kirov. Ich skupina sa pripojila k Červenej armáde až pri oslobodzovaní obcí západne od Čergovského pohoria v priestore Pečovská Nová Ves, Ľutina, Olejníkov, Hanigovce a Milpoš. Po oslobodení okresu Sabinov bol na jeden mesiac zadelený k milícii a od 19. februára 1945 bol pridelený k 3. brigáde 1. čsl. armádneho zboru, s ktorou sa zúčastnil bojov o Liptovský Mikuláš, Strečno, Žilinu, Javorinu, Všetína Brest u Kroměříža, kde bol ranený a bojovú činnosť ukončil 5. mája 1945.

Zúčastnil sa historickej vojenskej prehliadky 17. mája 1945 v Prahe na počesť porážky Nemecka a skončenia 2. svetovej vojny v Európe; stal sa príslušníkom čestnej stráže prezidenta Edvarda Beneša.

Matej Červeňák bol partizánom od augusta 1944 do novembra 1944 a vojakom zahraničného odboja od 19. februára do 5. mája 1945. Patrí mu postavenie vojnového veterána.

Po roku 1948 vstúpil do ČSLA ako vojak z povolania a vypracoval sa na odborníka zbraňových systémov, zodpovedal za výzbrojný materiál vo

vtedajšom Vojenskom leteckom učilišti v Prešove, odkiaľ odišiel do starobného dôchodku.

Matej Červeňák bol nositeľom veľkého množstva štátnych, vojenských i odbojárskych vyznamenaní a ocenení: *Za obetavú prácu*, *Za chrabrosť*, *Za odvahu*, *Za zásluhy o obranu* i pamätných medailí k výročiam SNP a konca 2. svetovej vojny, ktoré potvrdzujú jeho obetavosť a zásluhovosť v boji proti fašizmu.

Ján BABEJ

– účastník SNP

Narodil sa 22. 7. 1921 v Janovíku, okres Prešov. Základnú vojenskú službu nastúpil 1. 10. 1942 v Spišskej Novej Vsi, neskôr bol preložený do Bratislavy. Dňa 22. 8. 1944 svojvoľne odišiel od útvaru na stredné Slovensko. V obci Šalková zložil partizánsku prísahu a bol zadelený k protitankovej jednotke vo Svätom Kríži nad Hronom, kde bol veliteľom npor. Drienocký. V tejto jednotke zotrval až do potlačenia Povstania, potom sa ukrýval v lesoch Nízkych Tatier. Dňa 25. 12. 1944 sa dostal do Liptovskej Tepličky, kde mu rodina Suchých zabezpečila útulok a po prechode frontu sa vrátil do rodnej obce.

Štefan BARTOŠ

– účastník SNP

Narodil sa 28. 2. 1921 v Janovíku, okres Prešov. Účastník SNP v útočnej vozbe Martin, kde bol veliteľom pplk. Perko. Bol vyznamenaný *Pamätnou medailou SNP* a *Za zásluhy o obranu vlasti*.

Emil CHLAPEČEK

– *partizán*

Emil Chlapeček sa narodil 20. septembra 1926 v Gbeloch, okres Senica.

V roku 1941 sa jeho rodina presťahovala zo Záhoria do Prešova, miestnej časti Solivar. Jeho otec bol robotníkom prieskumných vrtov pri hľadaní ropných a solných ložísk. Tu sa zamestnal najskôr ako lesný robotník, neskôr inštalatér.

Emil Chlapeček sa ako 18-ročný po vypuknutí SNP zapojil do odbojovej činnosti v Slanskom pohorí, v ktorom operovala partizánska brigáda Čapajev. Zúčastnil sa na všetkých významných bojových akciách čapajevovcov v okolí Zlatej Bane, Kysaku, Hanušovciach nad Topľou, Bystrom. Pri prechode frontom bol 24. novembra 1944 ranený.

Po vyliečení 25. januára 1945 vstúpil do radov 1. čsl. armádneho zboru, s ktorým sa zúčastnil na oslobodzovacích bojoch Československa až do 5. mája 1945.

Po ukončení vojny si doplnil vzdelanie a začal pracovať v katastrálnom úrade, neskôr ako tajomník MNV v Solivare. Dvadsať rokov bol tajomníkom Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Prešove.

Emil Chlapeček bol nositeľom množstva domácich i zahraničných významení, okrem iných *Radu práce*, *Za vynikajúcu prácu*, *Za vernosť!...*, čím bolo ocenené jeho hrdinstvo, zásluhovosť i obetavá práca. Za odbojovú činnosť mu bol udelený: *Čsl. vojnový križ* a medaila *Za chrabrosť*, Zomrel 10. februára 2016 v Prešove.

Ján FRIMER

– účastník SNP

Ján Frimer sa narodil 3. novembra 1922 v Tulčíku. Na základnú vojenskú službu narukoval 1. októbra 1942 do Hlohovca, kde absolvoval základný vojenský výcvik v dĺžke jedného mesiaca. Špeciálny výcvik pre protiletadlové delostrelectvo na špecializáciu obsluha svetlometu v dĺžke šiestich mesiacov absolvoval v Linzi v Rakúsku.

Po absolvovaní výcviku bol zaradený od mája 1943 k protivzdušnej obrane Bratislavy. Palebné postavenie mali v blízkosti rafinérie Apollo neďaleko zimného prístavu na Dunaji. Pri bombardovaní rafinérie v júli 1944 bol v palebnom postavení pri ramene Malého Dunaja. Postavenie svetlometu, ktorý obsluhoval, bolo cca 300 metrov od Apolla. Bol zasiahnutý – zasypaný zeminou z krátera bomby. Po bombardovaní Apolla asi po dvoch týždňoch bol s oddielom po železnici presunutý do Dubovej. Palebné postavenie protiletadlového delostrelectva bolo kruhové okolo celej rafinérie. Tu zažil bombardovanie. Po bombardovaní Dubovej bol oddiel premiestnený do priestoru majera – kaštieľa pri Dubovej. Tu bol povýšený na slobodníka.

Po vypuknutí SNP 29. augusta 1944 boli v tento deň príslušníci oddielu vyzbrojení puškami vz. 24, granátmi, bol im doplnený osobný výstroj a oddiel bol ihneď presunutý do Banskej Bystrice. Prvé dva – tri dni vykonával so zbraňou poriadkovú hliadku v meste. Potom jeho jednotka na nákladných autách prevážala zmontované strielne (gulometné hniezda) z dreva (zruby) z Banskej Bystrice do postavení v okolí Banskej Bystrice. Pri jednej preprave havarovalo nákladné auto, bol zranený a asi 7 – 8 dní ležal v nemocnici v Banskej Bystrici.

V druhej polovici septembra bol premiestnený do priestoru Liptovskej Osady, kde boli vybudované obranné pozície. Tu bol znova vyzbrojený a dostrojený. Spomína si na veliteľov npor. Virzeka, plk. Čerňaka. V tomto priestore pôsobil do konca októbra, kedy jednotka po tlaku Nemcov a prelomení obrany ustúpila do hôr v priestore Korytnica. Spomína, že miestne obyvateľstvo ich nahováralo, aby sa prezliekli a zostali u nich a nešli do hôr.

Po potlačení Povstania sa v horách pohybovali v skupinách. V jeho skupine bolo 20 – 30 vojakov a presúvali sa od Korytnice po Kráľovú hoľu. Koncom novembra zišiel z hôr spolu s ďalšími dvomi do jednej z dedín pri

Telgárte. Vypýtali si od miestneho obyvateľstva civilný odev a mysleli si, že prejdú front. V Telgárte ich Nemci zajali a zhromaždili v budove školy. Po nahromadení asi 40 zajatých ich Nemci peším presunom cez Vernár odviekli do Popradu a umiestnili ich v kasárňach. Následne bol železničným transportom presunutý do Prešova a ďalej do Sabinova, kde bol umiestnený v kasárňach. Pri transporte mohol ujst', ale sa bál o rodinu.

V Sabinove, cítiac, že je asi 20 km blízko od domova, sa prihlásil, že je nemocný. Po ošetrení slovenským lekárom za prítomnosti nemeckého dôstojníka bol uznaný nemocným a bol odoslaný domov na liečenie. Domov prišiel pred Vianocami roku 1944.

2. alebo 3. januára ho Nemci zobrali a premiestnili do Považskej Bystrice na výrobu diel a ich testovanie. V závere marca 1945 jeho aj ďalších inštruoval jeden slovenský dôstojník o tom, kde pôsobia partizáni a ako sa k nim dá prejsť. Prechod sa podaril a dostal sa k partizánom – oddiel M. R. Štefánika. V apríli sa opakovane pokúsil o prechod frontu k Červenej armáde. Nakoniec sa prechod podaril.

Vojakmi Červenej armády bol presunutý cez Prievidzu do Bratislavy, ktorá už bola oslobodená. V Bratislave vykonával strážnu službu – ochranu továrne. Zúčastnil sa defilé pred prezidentom Edvardom Benešom a vládou ČSR.

Po ukončení vojny bol premiestnený do Ružomberka, ochrana proti banderovcom. Bojovej akcie sa ale nezúčastnil.

Do zálohy bol prepustený 4. decembra 1945

ZAJATCI POČAS SNP

Ján Boldižár – narodený 13. 1. 1912 v Lemešanoch, okres Prešov. Zajatý bol 10. 9. 1944 v okolí Kežmarku a 18. 9. 1944 transportovaný do Rakúska – tábor Kauschestauburg, kde bol do 16. 12. 1944, odtiaľ premiestnený do Freiburgu. Dňa 24. 4. 1944 bol oslobodený Francúzmi a premiestnený do Francúzska (Aflanga), kde zostal do októbra 1945.

Michal Kačur – narodený 1. 11. 1914 v Bretejovciach, okres Prešov. Bol príslušníkom železničného strážneho oddielu 7, ktorý strážil železničné mosty a tunely v Prešovskom kraji. Po vypuknutí Povstania bola jednotka odzbrojená, bol zajatý a odvečený do tábora Neu Brandenburg, v ktorom bol 10 mesiacov.

Ondrej Najmik – narodený 1. 3. 1917 v Bretejovciach, okres Prešov. V bojoch SNP sa zúčastnil v okolí Zvolena. Pri ústupe do hôr bol zajatý v Starých Horách a transportovaný do zajateckého tábora. Zo zajatia sa vrátil po oslobodení v júli 1945.

František Gurbaľ – narodený 19. 12. 2016 v Drienove, okres Prešov. Po vypuknutí Povstania sa s delostreleckou batériou zúčastnil bojov v priestore Telgárt – Červená skala. V ústupových bojoch v priestore Donovaly bol 25. 10. 1944 zajatý a prevezený do Sabinova, kde bol vypočúvaný. Za pomoci miestneho obyvateľstva sa mu podarilo z kasární utiecť. Ukrýval sa v lesoch v blízkosti rodnej obce až do jej oslobodenia Červenou armádou 18. 1. 1945.

Eudovít Beliš – narodený 7. 5. 1922 v Bretejovciach, okres Prešov. Do Povstania sa zapojil 28. 8. 1944 v strážnom oddiele na Troch Duboch a na poľnom letisku Veľká Lúka. 8. novembra 1944 bol zajatý, vyšetrovaný, do tábora transportovaný cez Maďarsko, kde sa mu podarilo ujsť a vrátiť sa domov.

Štefan Červenický – narodený 27. 10. 1919 v Lemešanoch v okrese Prešov. Bol v tábore v Brandenbure, v máji 1945 bol oslobodený francúzskou armádou; 15. júna 1945 sa vrátil do vlasti.

DRŽITELIA OSVEDČENIA č. 255/1946 Zb. z.

Peter Korba – Bretejovce, účastník SNP, 4. sam. čsl. brigáda – č. osvedčenia 171088

Jozef Harčar – Lemešany 25. 8. 1921 – č. osvedčenia 47447/VHU 68

Ján Fazekaš – Lemešany 9. 1. 1921 – č. osvedčenia 49532

POČAS 2. SVETOVEJ VOJNY PADLI

Mária Bulnová – Bretejovce. Spolupráca s čapajevovcami.
Osvedčenie č. 6387/1969 priznané dcére Márii Chovanovej, nar. 23. 12. 1933 v Bretejovciach.

František Oríšek – 3. brigáda 1. čsl. armádneho zboru – Janovík.
Osvedčenie č. 154435.

Mária Sakeľská – vdova po účastníkovi zahraničného odboja – 4. čsl. brigáda (veliteľ kpt. Kojník), Lemešany.

*Vojenský cintorín
na prešovskom mestskom cintoríne*

31. AUGUST A 1. SEPTEMBER 1944

(podľa skutočnej udalosti)

Tridsiateho prvého augusta 1944 sme si vyčistili topánky, pozreli sa do tašiek, či nesplesnivali a naša mama nás chystala do školy tak, akoby ani vojna nebola. Iba rádio starších príslušníkov našej rodiny naozaj znervózňovalo, lebo dost' často vyslovovali vetu: „Čo to len bude.“ Toho 31. augusta večer som už aj ja vyrozumel, že došlo k otvorenému boju medzi nemeckou fašistickou armádou a našimi vojakmi. Otec večer toho dňa doniesol správu, že väčšina chlapov z dediny poslúchla výzvu Slovenskej národnej rady o všeobecnej mobilizácii určitých ročníkov a o možnosti ďalších prihlásiť sa do vznikajúcej novej Československej armády. Naš otec sa tiež bol presvedčiť u pána notára, či sa mobilizácia týka aj jeho, pretože je jediným živiteľom rodiny a podieľa sa na potravinovom zásobovaní obyvateľstva. Pán notár dokonca otcovi povedal, že musí zostať doma pri svojom remese. Otec zároveň doniesol správy, čo sa robí na prostred dediny a že po hradskej, teda hlavnej ceste, behá plno áut, hlavne nákladných a nakoniec povedal: „Tie deti by do školy hádam ani nemali ísť.“ Naša dedina Budča mala vtedy dve školy, samozrejme, ľudové. Jedna patrila katolíkom, druhá evanjelikom. Boli to jednotriedne školy, kde v každej triede do roku 1942 boli všetky ročníky všetkých školopovinných detí, ktoré nešli do meštianskej školy, alebo do gymnázia vo Zvolene. Od školského roku 1943, určite po dohode so školskou správou, prvý až piaty ročník ľudovej školy navštevoval budovu evanjelickej školy a vyššie ročníky (6., 7. a 8.) chodili do katolíckej. Pre zaujímavosť chcem dodať, že riaditeľom katolíckej školy bol Jozef Karpáty, ktorý bol zároveň organizátorom v miestnom kostole. Mal aj pomocného učiteľa Františka Adamčíka. Pán učiteľ Karpáty v hodnosti záložného dôstojníka – kapitána – dostal tiež povolávací rozkaz a 2. septembra, ako sa povie, narukoval. Riadnym učiteľom na evanjelickej škole bol v tej dobe Ľudovít Zelienska a pomocnú učiteľku mu robila jeho sestra. Tento učiteľ nebol nikto iný, ako po vojne známy prozaik a ľudový rozprávač pod menom Ujo z Detvy. Rovnako bol povolaný do armády ako záložný dôstojník. V zdraví sa dožil konca vojny.

Jozef Karpáty, dlhoročný učiteľ a riaditeľ školy, už také šťastie nemal. Údajne niekto jeho účasť v SNP prezradil. Neukrýval sa a gestapo ho zatklo doma v januári 1945. Bol popravený fašistami na židovskom cintoríne vo Zvolene. Ešte živého som ho videl v prvej polovici septembra 1944. Ako predstaviteľ štábu zvolenskej posádky bol na inšpekčnej ceste v našej dedine a určite aj v našom dvore, kde bola dislokovaná spojovacia jednotka. Dozvedel sa, že som chorý, bolelo ma hrdlo a ležal som v posteli. Zjavil

sa pri mne v uniforme kapitána povstaleckej armády. Nechcel som veriť vlastným očiam, keď mi podával balíček cukríkov so slovami: „Rýchlo sa uzdrav, generál, uvidíme sa v škole. Dovozenia.“ A ja už len dodávam, že dovozenia to nebolo.

Nový školský rok

Tak čo, máme ísť do tej školy, alebo nie? Takto som sa opýtal rodičov. „Už len choďte a daj pozor na Aliho,“ prikázala mi mamka. „Ja možno s vami pôjdem, neviem, prečo nedali zo školy vedieť, či sa školský rok otvorí, alebo nie.“ Mali sme ísť do evanjelickej školy, kde boli umiestnené ročníky jeden až päť, nuž a škola od nášho domu ďaleko nebola, nebolo treba k nej prechádzať cez hlavnú cestu. Nakoniec mama išla s nami. Pri moste cez potok sme stretli húf detí, s ktorými rodičia neboli, a tak sa mama vrátila domov. Pred školou stálo plno detí. Školský dvor bol prepchatý vojenskými autami. Obyčajne na začiatku školského roka na dvore stáli učitelia, no teraz nikto. Detí sme sa pýtali, čo robiť, ale ich bezradné pohľady prezrádzali, že sú na tom tak ako my z horného konca. Hovorím si, aspoň uvidím zblízka tie autá, a tak sme so spolužiakom vyšli na školský dvor. Na naše prekvapenie dvere na učebni boli otvorené, no nikto nebol ani na chodbe, ani v triede. S kamarátom Janom sme vošli do triedy ako prví a za nami aj ostatné deti. Keď sme si sadali do školských lavíc, objavila sa vo dverách pani učiteľka Zeliénková, sestra nášho pána učiteľa. Poznali sme ju veľmi dobre, lebo pána učiteľa Zeliénku občas zastupovala. Usmiala sa na nás všetkých vynúteným úsmevom a povedala: „Vítam vás žiaci na začiatku školského roka.“

Potom sme v jej smutných očiach uvideli slzy, no pokračovala v privítanej reči. „Určite sa po pánu učiteľovi obzeráte. Pozdravuje vás. Ako ste si všimli, v dedine je plno vojakov a aj on musel nastúpiť do armády ako záložný dôstojník. Tých áut na dvore sa neľakajte, vojaci mi sľúbili, že na obed z dvora odídu.“ Pani učiteľka sa opýtala prvého, či sa do školy tešili, keď vtom do triedy vstúpil predseda revolučného národného výboru v sprievode poručíka. Pani učiteľka pre istotu stroho povedala, aby sme vstali. Prichodzí však povedal, aby sme si zase sadli. Tak sa aj stalo, pán richtár zavola učiteľku k dverám a podal jej nejaký papier. Po odchode zakričal: „Dovozenia, asi pôjdete domov.“ Pretože trieda z dvora bola predelená dvoma veľkými oknami, videli sme, ako pán richtár s pani učiteľkou rozhadzujú rukami, čo neveštilo nič dobré. Zároveň sme videli, ako pán richtár podával pani učiteľke novú československú zástavu. Po pár minútach sa pani učiteľka vrátila do triedy so slovami: „Ako vidieť, žiaci,

máme opäť Československú republiku a veľa starostí, no zvládneme to.“ Potom rozvinula zástavu na stôl a za našej pomoci ju zavesila na školskú tabuľu. Znova nás oslovila: „Pán richtár odkazuje vašim rodičom, že kto vlastní takúto zástavu, nech ju vyvesí na dom.“ Ja som asi ako prvý pani učiteľke povedal, že na našom dome československá zástava vlaje už od rána. „Dobre,“ povedala pani učiteľka a pokračovala: „Chcem vám niečo oznámiť. Od zajtra, druhého septembra 1944 v našej škole, ale aj v katolíckej je školské vyučovanie prerušené, pretože v učebniach budú umiestnené vojenské zariadenia. Vaši rodičia o tejto záležitosti budú informovaní prostredníctvom obecného sluhu.“ Potom povedala niečo o prvákoch, aby ich rodičia na ten deň neposielali...

No vtom na dvore začali autá tak vrčať a trúbiť, že nebolo už ničomu rozumieť. Napriek tomu sme však pochopili posledný odkaz pani učiteľky, že budúci piatoci sa majú ešte dnes poobede dostaviť do katolíckej školy, kde dostanú rôzne poučenia od pána učiteľa Adamčíka. Povedala: „Pre vás všetkých hovorím – ZBOHOM, možno zakrátko dovidenia.“

Vyhrnuli sme sa na školský dvor, my, chlapci, sme si obzerali auto, ktoré bolo naložené telefonickými káblami a drevenými debnami v nich boli uložené prenosné poľné telefóny. Vedel som to podľa toho, že jeden vojak na tom aute takú debnu práve otváral. Hovorím kamarátovi Janovi a bratovi Alimu: „Tak taký telefón by sa nám zišiel, hneď by sme sa vzdali našich telefónov zostrojených zo škatuliek od boxu, lepšie povedané – od krému na topánky. No, poďme už domov, veď ty máš ísť poobede do druhej školy a chlapci od susedov sa už niekde rozutekali. Tak dovidenia Janko, stretneme sa poobede a my s Alim ideme domov. Keď toto všetko budeme rozprávať rodičom, ani nám neuveria.“

Oskar Šalko

NIKDY NEZABUDNEM

Na tie roky naozaj nikdy nezabúdam. Ako 6-ročné dieťa prežil som roky druhej svetovej vojny v Závažnej Porube pri Liptovskom Mikuláši.

Väčšina veteránov a starších ľudí si druhú svetovú vojnu pamätá a zároveň vie, že koncom roku 1944 a začiatkom roka 1945 sa v oblasti Liptovského Mikuláša odohrávali urputné boje, kde nemecké jednotky v pohorí Nízkyh Tatier postavili obrannú líniu voči postupujúcim vojskám Červenej armády. Na aktívnu obranu tam nemecké vojská mali ideálne podmienky.

V roku 1944 sme sa presťahovali z Prešova do Závažnej Poruby, kde sme bývali u otcovej sestry tety Erži Kul'havej. Dovedna nás tam bolo päťnásť ľudí v pivničných priestoroch. Jeden deň vo februári, dátum si presne nepamätám, pred večerom, vošiel do miestnosti Nemeč – Sudeťák, ktorý hovoril po česky, a ponúkal nám keksíky podobné orieškom. Báli sme sa ich jesť, lebo sme si mysleli, že nás chce otráviť. No keď ich sám začal jesť, tak aj my sme jedli; hovoril o tom, že nechcel ísť na vojnu, ale musel, a že Nemecko vojnu prehrá. História to potvrdila. Ako dieťa som si o tom nevedel urobiť úsudok. Asi po pol hodine odišiel. Medzitým sa zotmelo, stále bolo ticho a všetci s malými dušičkami sme čakali, čo bude. Po hodinovom čakaní sme počuli ruch na ulici aj na dvore, báli sme sa ísť vonku. Po chvíli sa ozval buchot na dvere a po našej otázke kto je tam, zaznela odpoveď – my, Krasnaja armija. Teta otvorila dvere. Vojaci vošli dnu a začali chodiť po celom dome, v pivnici objavili sud s kyslou kapustou a hneď sa do nej pustili, v kúte boli zemiaky, nabrali si a odišli. To bolo moje prvé stretnutie s vojakmi Červenej armády. Na druhý deň sa začalo peklo. Naša rodina bola naďalej v pivnici. Vojaci Červenej armády útočili smerom na Liptovský sv. Ján. Keď strelba stíchla, nabrali sme odvahu vyjsť na dvor. Videli sme obraz skazy. Mŕtve dva krásne biele kone a vedľa nich mŕtvy dôstojník.

Dedina Závažná Poruba je spádová obec. Povedľa cesty bol vybudovaný snehový žľab, niečo ako bobová dráha. Po tomto žľabe boli v člnkoch podobajúcich sa na boby spúšťaní ranení na ošetrenie na dolnom konci obce.

Ešte jedna krutá realita ako 6-ročnému chlapcovi mi nikdy nevymizne z pamäti: vojak, ktorý nepočul, preto iba ukazoval, mal črepinu v hlave a rukou ňou pohyboval, akoby ju chcel vytiahnuť. Takéto obrazy sa z pamäti človeka zrejme nikdy nevytratia. V tento deň som videl prvýkrát kaťuše.

Po dvoch dňoch nám bolo nariadené vziať si najnutnejšie veci, toľko, koľko unesieme a odvezieme. Závažnú Porubu sme museli opustiť, pretože boje na tomto úseku sa iba začali. Celá rodina, brat, sestra, teta, strýko, mama s dvojročným mladším bratom, ktorý mal týfus, sme sa v noci presúvali v snehu po pás do Liptovského Jána, kde sme boli prechodne ubytovaní týždeň pred presunom do Prešova.

Otec ako štátny zamestnanec, železničiar, v tom čase pracoval v Prešove.

Prežil tam veľké bombardovanie, pri ktorom bola rozbombardovaná budova gestapa.

V nej bol vtedy zatvorený môj strýko Daniš. Po týždni našu rodinu previezlo nákladné auto Canada aj s vecami nachystanými do prešovskej nemocnice, kde bol v tom čase riaditeľom spomínaný strýko Daniš, ktorý bombardovanie budovy gestapa prežil.

Mamu prijali na infekčné oddelenie, ktoré dodnes funguje, a nás deti „poľudštili“, ostrihali, okúpali a po dlhom čase obliekli do vypraných šiat.

Ján Krákorník

W PÓLESI POLSKICH PRÓCZOSIMKÓW KRAJOWSKIEGO LETCZYWA
WIECZ BRATNIE RNF. PADNĘCI PRZ. HAWARII LUBADLA
MATEKA 28.12.1914 PRZ. ODBIŁ. NERETICE

PLDŁ	URAN BOLESŁAW	1920
KPT	KRYSZCZUK FRANCISZEK	1911
ST. SZER.	WIANEK TADEUSZ	1906
SHER	KRZEGZEWSKI EDGENUSZ	1916
SHER	MAJER TEBDOR	1910
PLDŁ	HABERZYNSKI KAROL	1915
KPT	LISIK STANISŁAW	1919
	HÜLLER WIKTOR	1914
		HAWARIE 30. VII. 2000

Pamätník poľským letcom
v Radaticiach

Pamätné miesto na Hájnikovej lúke (kde bolo nájsené zostrelené lietadlo s poľskými pilotmi)

RADATICE

– pamätník poľským letcom

V obci Radatice (okres Prešov) je od roku 2001 pamätník venovaný poľským letcom z 301. poľskej perute RAF, ktorí zahynuli počas leteckej havárie v decembri r. 1944. Ich lietadlo zostrelil nemecký Junkers. Všetkých osem členom posádky zahynulo. Čo sa vlastne stalo by sme sa možno ani nedozvedeli, keby po udalosti nepátral František Onofrej. Pád lietadla videl ako 11-ročné dieťa na vlastné oči. Trvalo takmer 20 rokov, kým sa mu podarilo vypátrať, čo sa stalo a ako sa volali piloti, po ktorých roky márne pátrali príbuzní. A ako sa to stalo? Ne-

šťastie sa odohralo na Hájnikovej lúke v Mereticiach, čo je miestna časť Radatic, 28. decembra 1944. Z letiska Campo Cassale v Brindisi na juhu Talianska vyštartovalo britské bombardovacie lietadlo LL-187, ktoré sa vydalo na posledný špeciálny let smerom na Poľsko do oblasti Lublin. Vo chvíli, keď prelietavalo nad slovenským územím, teda nad Mereticami, dostalo dávku z nemeckej stíhačky JU-88G. Padlo k zemi a zhorelo. V jeho troskách zomrelo osem poľských pilotov. Neviezli zbrane, ale vianočnú poštu vojakom od blízkych. Nikdy ju však nedoručili. Zhorela v troskách. Nikto však nevie, aký rozkaz v skutočnosti dostali piloti britského lietadla HALIFAX pri lete na poľské územie. Pamätný kameň, ktorý je pamätníkom poľským letcom, vytvoril akademický sochár Dušan Pončák a prvýkrát bol odhalený v r. 2001. Pamätník vznikol aj vďaka úsiliu prešovskej pobočky SLZ M. R. Štefánika.

V TĚJTO BUDOVĚ
BOĽÁ
PO OSLOBODENÍ MESTA
SLÁVNŤOU SOVIĚTSKŤOU
V JĀNUÁRI 1945 ARMÁDOU
UMIĚSTNĚNÁ
"KOMANDATŤRA GOROĀA"

В ЭТОМ ЗДАНИИ
БЫЛА ПОМЕЩЕНА
ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ
НАШЕГО ГОРОДА
СЛАВНОЙ СОВЕТСКОЙ
В ЯНВАРЕ 1945 Г. АРМИЕЙ
КОМЕНДАТŤРА ГОРОДА

*Pamätná tabuľa na Hlavnej ulici v Prešove na budove s popisným číslom 2952/20,
kde v januári 1945 sídlilo sovietske hlavné veliteľstvo mesta*

10

FEBRUÁROVÁ MOBILIZÁCIA

Po oslobodení značnej časti Slovenska sa front začiatkom februára 1945 zastavil pred Liptovským Mikulášom. Slovenskou národnou radou bola nariadená mobilizácia na oslobodenom území Slovenska a súčasne bolo 1. čsl. armádneho zboru v ZSSR nariadené organizovať nové jednotky.

Na základe vyhlásenej mobilizácie na začiatku februára 1945 sa v Poprade vykonávala prezentácia nováčikov a vojakov v zálohe za účelom reorganizovania a vytvorenia nových československých jednotiek. V Kežmarku bola doplnená na plné počty tankovej techniky 1. čsl. samostatná tanková brigáda. V Levoči vznikla nová jednotka 4. čsl. samostatná brigáda. Vznik nových jednotiek 1. čsl. armádneho zboru a reorganizácia pôvodných si vyžadovali dostatok mužstva, poddôstojníkov, ako aj dôstojníkov. Februárová mobilizácia roku 1945 vtiahla do vojny aj záložníkov a nováčikov z okresov Prešov a Sabinov, medzi ktorými boli:

Michal IEKO – narodený 14. 8. 1905 v Lutine, okr. Sabinov. Počas SNP bol príslušníkom partizánskej skupiny Stalin – veliteľ Šukajev – od 1. 9. 1944 do 24. 2. 1945. Od 30. marca 1945 bol príslušníkom 1. čsl. armádneho zboru do 16. 7. 1945. Bol držiteľom osvedčenia podľa Zákona 255/1946 Zb. č. 129847/73.

Alojz GIŇA – narodený 2. 11. 1915 v Uzovských Pekľanoch. Do čsl. armádneho zboru nastúpil 22. 2. 1945 v Poprade k pešiemu pluku ako samopalník, zúčastnil sa bojov o Liptovský Mikuláš, Strečno až do skončenia vojny, demobilizovaný bol v júli 1945.

František GARBAL – narodený 19. 12. 1917 v Drienove. Dňa 22. 2. 1945 nastúpil do 1. čsl. armádneho zboru v Poprade k delostreleckému pluku 4. čsl. samostatnej brigády. Zúčastnil sa bojov o Liptovský Mikuláš, Strečno, Žilinu, Vsetín a 8. mája 1945 pri Olomouci sa skončila jeho bojová cesta; 15. augusta 1945 bol prepustený do zálohy.

Michal HURTUK – narodený 12. 7. 1911 v Lemešanoch, okres Prešov; 22. 2. 1945 vstúpil do 1. čsl. armádneho zboru k 4. čsl. samostatnej brigáde ako delovod k delostreleckému pluku. Zúčastnil sa bojov o Liptovský Mikuláš, Strečno, Vsetín. Demobilizovaný bol 5. júla 1945.

Andrej HURAJ – narodený 23. 11. 1919 v Ploskom, okres Košice. 22. 2. 1945 bol prezentovaný v Poprade. Zúčastnil sa bojov o Liptovský Mikuláš, Ružomberok, Strečno, Martin, Vsetín. Demobilizovaný bol 20. 10. 1945.

Andrej LECHMAN – narodený 22. 4. 1915 v Bretejovciach. Dňa 22. 2. 1945 nastúpil do 1. čsl. armádneho zboru v Poprade, pridelený bol k mínometnej batérii (120 mm mínometov) 4. čsl. samostatnej brigády. Zúčastnil

sa bojov od Liptovského Mikuláša cez Strečno, Žilinu, Púchov až do Vsetína. 3. júla 1945 bol prepustený mimo činnú službu.

Michal SABOL – narodený 27. 9. 1919 v Lemešanoch, okres Prešov. 22. 2. 1945 nastúpil k čsl. jednotke ako ženista. Bol účastníkom bojov o Liptovský Mikuláš, Strečno a Moravu. Dosiahol hodnosť čatára a do civilu bol prepustený v júli 1945.

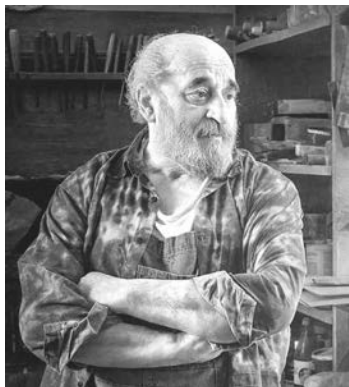
Ján ORLOVSKÝ – narodený 8. 3. 1926 v Markušovciach. Zúčastnil sa SNP ako radista na letisku Tri duby do 8. 12. 1944, keď bol zajatý pri obci Sklenné. Zo zberného tábora v Nitre pred transportovaním do Nemecka sa mu podarilo ujsť a vo februári 1945 nastúpil do 1. čsl. armádneho zboru; ako vodič tanku T-34 sa zúčastnil bojov o Moravskú Ostravu.

Juraj ORLOVSKÝ – narodený 28. 4. 1915 v Lemešanoch, okres Prešov, bol prezentovaný 22. 2. 1945 v Poprade. Zúčastnil sa bojov o Liptovský Mikuláš, Strečno, Martin, Vsetín na Morave. Prepustený do zálohy dňa 3. 7. 1945.

Juraj ZAHRADNÍK – narodený 22. 4. 1915 v Lemešanoch. Vo februári 1945 nastúpil na základe mobilizácie do 1. čsl. armádneho zboru, zaradený k 4. čsl. samostatnej brigáde ako spojár. Zúčastnil sa bojov od Liptovského Mikuláša až po Prahu. Demobilizovaný bol v júli 1945.

Imrich FONFARA – narodený 25. 12. 1921 v Lemešanoch, okres Prešov. Po vyhlásení februárovej mobilizácie 1945 nastúpil do 1. čsl. armádneho zboru v ZSSR a po prezentácii bol zaradený k spojovaciemu práporu. Zúčastnil sa bojov od Liptovského Mikuláša až po Vsetín, kde utrpel zranenie, zasiahla ho črepina do pravej nohy. Liečil sa vo Vsetíne a v Púchove a po vyliečení bol odoslaný k spojovaciemu práporu do Prešova. Demobilizovaný bol 10. 12. 1945.

Michal ŠLOSÁR – narodil sa 11. 12. 1922 v Plavči, okres Stará Ľubovňa. Po skončení základnej školy ostal pracovať doma na rodinnom hospodárstve. Vojakom slovenskej armády sa stal v roku 1942 a na vojenskú službu nastúpil do Trebišova. Po februárovej mobilizácii v roku 1945 nastúpil k 1. čs. armádneho zboru v Poprade a bol pridelený k 1. čs. brigáde ako zbrojár v zbrojných dielňach. Jeho bojová cesta pri oslobodzovaní Československa trvala od 26. februára 1945 do 5. mája 1945. Je držiteľom Pamätných medailí k 50. výročiu oslobodenia a ukončenia 2. sv. vojny, Pamätnej medaily maršala Žukova, vyznamenania prezidenta Ruskej federácie a prezidenta Ukrajiny. Michal Šlosár bol ženatý, mal štyri deti, žil v Lipanoch, okres Sabinov. Bol členom SZPB držiteľom preukazu Vojnový veterán, ev. číslo 971, ktorý vydalo MO SR. Zomrel 12. augusta 2019.

Spomienka na Dušana Pončáka (1941 – 2016)

V Prešove sme sa 23. januára 2016 navždy rozlúčili s akad. sochárom Dušanom Pončákom (zomrel 21. 1. 2016), narodeným 19. januára 1941 v Považskej Bystrici. Svoju oddanosť k tradíciám protifašistického odboja preukázal účasťou na dvoch rozsiahlych výstavách na pôde Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove pri príležitosti 20. výročia SNP a 30. výročia oslobodenia

ČSR. Ako známy sochár, maliar a vysokoškolský pedagóg zanechal pozoruhodnú sochu Ochranca, ktorá je pred Mestským úradom v Prešove. Medzi ďalšie umelecké diela Dušana Pončáka vo vzťahu k tradíciám 2. československého odboja treba uviesť mramorovú sochu bojovníka za slobodu v nadživotnej veľkosti na Dukle, ako aj pomník v Radaticiach na počesť obetí poľskej osemčlennej leteckej posádky, ktorá zahynula pri havárii britského bombardovacieho lietadla RAF 28. decembra 1944 neďaleko obce v lesnom poraste. Za celoživotné dielo Magistrát mesta Prešov udelil Dušanovi Pončákovi čestné občianstvo in memoriam.

Demeter Kriško

Dušan Pončák – Anjel Ochrane (mesta Prešov)

Partizán – na Lysej hore v Čergovskom pohorí (pripomína pôsobenie partizánskej skupiny pplk. Eudovíta Pavla Sykoru v tomto priestore)

František Ruščák

Na poctu slovo...

(venovaná Františkovi Orlovskému)

Ak chceš sa priamo
pozrieť na človeka,
nepozerať na mnohých,
lež na jedného –
na neho;
obzri si ho zvnútra
ako tajomnú skrinku,
v ktorej hľadáš
správny kľúč
od jeho duše;
môžeš ho vidieť,
aký bol vtedy,
aký je dnes –
vidieť ho s hviezdami
v jeho očiach...;
on – človek – vystúpil
vtedy z tmy,
do ktorej jeho i nás
nahnala obluda
zo železa a ohňa
chorými mozgami stvorená;
mladý bol – nedal sa zastaviť,
smelý bol – nedal sa zastrašiť,
s priateľmi z jedného cesta,
s druhmi rovnakých srdc –
akoby jednej mysle;
on – človek – vedel,
kde patril vtedy,
keď cudzi chceli nám
zhasnúť svetlo
a ponoriť do tmy na kolenách;
chcel to, rovnako aj iní,
on, aj oni

a všetci bez viny...;
musel?, museli?...,
no on chcel
i oni chceli
zastaviť moloch
s oceľovými krídlami
nad jeho i našou krajinou;
nechcel ísť inam,
ani za inou,
bo vlastná bola i je
jeho matkou – vlasťou,
jej oddal sa
a s ním aj iní...;
bol to on a oni,
čo premenili
horiace dni a noci
na slobodné slnko
nad krajinou jeho srdca;
azda stačí povedať –
ďakujeme Vám,
aj keď vieme, že je to málo,
no múdrym ľuďom vždy
viac znamenalo
než perly na striebornej tácii;
v pozornom pohľade,
v pokornom pohove
dnes voľne meriame
svoje kroky...;
i Váš je medzi nimi,
vďaka Vám za tie
bohaté roky...

Milan Fabián

Žaloba 20. storočia

Ak má daktoré storočie
smutnú bilanciu histórie,
dvadsiate je výkričníkom
novodobej ľudskej tragédie.

Dve strašné aj prekliate vojny svetové
v kolkých ozbrojených konfliktoch
na všetkých sveta kontinentoch
zanechali po sebe hroby masové?

Žalujem vojnových zločincov,
zákony bezprávia a hroznej smrti
za vyše sto miliónov obetí
temného storočia démonov!

Kiežby úcta k princípom humanity, Pane,
k pravde Tvojej a človeka dôstojnosti
boli fundamentom Pomníka ľudskosti
Milénia pokoja a spravodlivosti...

Milan Fabián

Z úcty k padlým

Postojme v tichu pri hroboch
i pomníkoch – svedkoch vojen
z temna za nami storočia,
zrátajme živú daň z oboch.

Prežitú bolesť národa
za straty blízkych z tých bojišť,
kde rodila sa sloboda,
obete zo všetkých ohnísk.

Úcta i vďaka zo srdc im
na poli cti synom padlým
za chabrosť – to hrdinom,
čo domov sa nevrátili ...

Kiež pomníky aj kríže sú
výzvou májového sviatku
uchovať svetlú pamiatku
víťazstva dobra nad zlobou
– výhry života nad smrťou.

Milan Fabián

Nezhojené jazvy

Pri pomníku hrdinov
– padlých synov národa
v mene k ľudskosti žiadam
najvyšších mocipánov...

Zastavte navždy barbarské
zločiny.
Uchráňte život pokojnej
krajiny.

Prestaňte trestať nevinné
národy
- dožičte im užiť lásky,
slobody.

Či nebolo dosť obetí
násilia...?
Z dvoch vojen jazvy i teraz
zabolia.

Žiaľ vo svete ani v treťom
tisícročí
– posvätné právo žiť v mieri
miliónom bezbranných nik
nezaručí...

Kým moci zbroja
neskvitne človeku
na našej planéte
oáza pokoja...

Dnes namiesto zbrane
treba
najbiednejším podať
chleba.

ש ו א ת

MESTO PREŠOV
S ÚCTOU A PIETOU SPOMÍNA
NA SVOJICH 6000 OBČANOV
ŽIDOVSKEJ NÁRODNOSTI,
KTORÍ V ROKU 1942
PO NÁSILNOM ODTRANSPORTOVANÍ
ZAHYNULI
V KONCENTRAČNÝCH TÁBOROCH
ČEŠŤ ICH PAMIATKE!

★ 1998 ★

V roku 1998 bola v budove Mestského úradu v Prešove odhalená pamätná tabuľa pripomínajúca transport prešovských Židov do koncentračného tábora

ČESŤ A SLAVA HRDINOM
SOVIETSKEJ ARMÁDY
KTORÍ DŇA 19. 1. 1945
OSLOBODILI NAŠU OBEC
SPOD FAŠISTICKEJ OKUPÁCIE.

Pamätník sovietskym vojakom, ktorí 19. januára 1945 oslobodili Bretejovce

Milan Fabián

Svedectvá varujú

Kto už porátal stratených
otcov a synov
novodobých ľudstva dejín
padlých hrdinov...?

Kolko nezvestných sa stratilo
bez stopy v palbe vojny hromoch
a kolko vdov po nich zostalo
i sirôt v poloprázdnych domoch?

Kolko smrti ciel, gulagov,
táborov i komôr plynu
postavili za vojny pre
státisíce bezbranných

na likvidáciu obetí
teroru za ich nevinu,
bez súdu, úcty a krížov
v hrobch nepochovaným?

Kolko žiaľu a bolestí prežili
svedkovia udalostí temnej doby,
kým pod sutinami domov odkryli
v suterénoch čerstvé rodinné hroby?

Kolkože varujúcich pomníkov
padlým vyrástlo v mieri na pamiatku,
akoby vysokej dane na splátku
barbarstva ich vojnových démonov?

Kolko ešte rozkvitne stromov,
kým sa vrátia súčasníci
z nezmyselných sveta ohnísk
späť k blízkym – natrvalo domov?

Pamätník padlým v druhej svetovej vojne v Sabinove

Pamätník padlým v druhej svetovej vojne v Sabinove

Pomník obetiam po bombardovaní Prešova v decembri 1944

*Justičný palác
v Prešove – jar 1945*

SLOVO NA ZÁVER

Dejiny plynú – to je axiologicko-gnozeologický fakt, no nesmú zaniknúť, lebo bez poznania toho, čo bolo, nemožno objektívne posudzovať to, čo je – aj toto je rovnaký fakt.

Nezabúdame si dávať otázky typu čo to bolo, prečo to bolo. A tu sme pri koreni zrodu tohto zborníka. Kauzalita diachrónno-synchrónneho pohybu, udalostí, dejov a ich dôsledkov vrátane protagonistov...; dejiny tvoria ľudia s rozličnými zámermi, no dominujú z nich dve – na prospech človeka a proti človeku. Všetky vojny vrátane ich motivačných (strategicko-taktických) zdrojov boli vždy proti človeku. Všetky mali dôvodové a diferencované uchopené hodnotové pozadie vrátane druhej a veríme (bo tak chceme) aj poslednej. Slovensko v nej bolo – prečo, s akými následkami, dôsledkami a výsledkami, kto v nej (a ako) konal, na strane koho a čoho konal, aby žil (žili)... . Aj či predovšetkým o tom je tento zborník.

Tematicky v ňom dominuje protifašistický odboj ľudí – hrdinov – ktorí vedeli kde a prečo je ich miesto. Ide o knihu, ktorú treba vnímať ako závažný historicko-udalostný, vecne uchopiteľný a hodnotovo jedinečný dokument či dielo, ktoré je historiograficky objektívne a vždy aktuálne (sic) pre všetkých, čo vedia či chcú vedieť, čo naši starí rodičia i rodičia prežili, čo prežilo Slovensko v mene toho, aby žilo dnes, zajtra...

Knihu odporúčame (okrem iných) najmä mladým – žiakom, študentom, učiteľom histórie a rovnako tým, ktorí chcú poznať (aj) minulosť našich protifašistických dejín. Pokladáme ju za užitočnú doplnkovú a doplňujúcu učebnú literatúru, ako látku i tému. Veríme, že tak bude. Práve preto či najmä preto sme ju napísali.

František Ruščák

V BOJI ZA SLOBODU
Protifašistický odboj v prešovskom regióne
v rokoch 1939 – 1945

Zostavili:

Ján Krajkovič – Jozef Čorba – Peter Švorc

Autori:

Mikuláš Adzima, Jozef Bystrický, Jozef Danko, Nadežda Krajčová,
Ján Krajkovič, Ján Krákorník, Demeter Kriško, Jozef Miko,
Jozef Rodák, František Ruščák, Peter Šafranko, Oskar Šalko,
Viliam Tarjányi ml., Zuzana Tokárová, Ján Varga

Autori básní:

Milan Fabián, František Ruščák

Fotografie:

Juraj Dorko, Pavol Hornák, rod. Emila Chlapečka, Imricha Jacko-Lysáka,
Antona Prídavku, Petra Radačovského, Il'ju Vološčuka,
Vojenský historický ústav Bratislava, vydavateľstvo UNIVERSUM

Informácie a podklady k vypracovaniu hesiel dodali:

Mikuláš Adzima, Božena Tutokyová; obecné úrady týchto dedín:
Radatice, Torysa, Tulčák, Zlatá Baňa; ZO SZPB – Lemešany, Lipany,
Ľutina; ZO Zväzu vojakov SR Klub Prešov, Sabinov,
Veľký Šariš a OblV SZPB Prešov

Recenzenti:

PhDr. Richard Pavlovič, PhD.
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Jazyková redakcia:

doc. PhDr. František Ruščák, CSc.

Sadzba:

Ing. Stanislav Kurimai

Vydal:

Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o.,
Javorinská 26, 080 01 Prešov (www.universum-eu.sk)
Prešov 2019

ISBN 978-80-89946-10-5

ISBN 978-80-89946-10-5

9 788089 946105